

1. क. 3

म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय

लेखक साहित्य विभवनाथ

सन

१८८८

संग्रहालय क्रमांक

पुस्तकाचे नांव भूगोल विद्येची

भूगोल भा. ३ रा

५९

संक्र.

भूगोल-विद्येची

भूगोल (भा. ३ रा)

(भू-प्रवास)

The Department of Public Instruction, Bombay.

ELEMENTARY GEOGRAPHY.

PART III.

(GEOGRAPHY OF THE WORLD.)

BY

RÁO BÁHÁDUR SITÁRAM V. PATAVARDHAN, B. A.

SEVENTH EDITION.—40,000 Copies.

*Registered for Copy-right under the Government of
India's Act XXV of 1867.*

Bombay :

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT.

1898.

(All rights reserved.)

Price One Anna Nine Pies.

Bombay:

PRINTED AT THE EDUCATION SOCIETY'S PRESS.

मुंबई इलाख्यांतील सरकारी विद्याशाळाखातें.

भूगोलविद्येचीं मूलतत्त्वे

भाग ३.

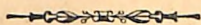
(संक्षिप्त भूगोलवर्णन.)

हें पुस्तक,

रावबाहादूर सीताराम विश्वनाथ पटवर्धन, बी. ए.
ह्यांनीं केलें.

आवृत्ति सातवी:—४०,००० प्रती.

ह्या पुस्तकाची मालकी सन १८६७ च्या २५ व्या
आक्टाप्रमाणें नोंदली असे.

मुंबई:

गवर्नमेंट सेंट्रल बुक डिपो.

सन १८९८ इ०.

ह्या पुस्तकासंबंधी सर्व अधिकार सरकारानें आपल्याकडे ठेविले आहेत.

किंमत पावणेदोन आणे.

मुंबई:

“एज्युकेशन सोसायटी”च्या छापखान्यांत छापिलें.

प्रस्तावना.

K.S.P.

नवीन सुधारलेल्या इयत्तांप्रमाणें मराठी पांचवी व सहावी इयत्ता शिकणाऱ्या मुलांस भूगोलवर्णनाची माहिती असणें अवश्य आहे; परंतु अशी माहिती सुलभ रीतीनें थोडक्यांत मिळावी, ह्या हेतूनें हें लहानसें पुस्तक मेहेरवान दैरेक्टर साहेब बहादूर ह्यांचे हुकुमानें तयार केले आहे.

मेहेरवान होप साहेब बहादूर ह्यांनीं केलेले गुजराथी भूगोलची प्रस्तावना पुढें घेतली आहे. तिचा उपयोग नकाशा शिकवितेवेळीं पुष्कळ होईल अशी उमेद आहे.

“जेथें मुलें बसलीं असतील त्या जागेचा शिक्षकानें फळ्यावर नकाशा काढावा व नकाशा काढतेवेळीं मुलांस सूचक प्रश्न करावे. मुलांचे साहाय्यानें नकाशा संपल्यावर व त्याविषयींची त्यांस पूर्ण माहिती झाल्यावर, तो एका मोठ्या जागेचा लहान नकाशा आहे असें शिक्षकानें त्यांस नीट समजावून सांगावें.

जागा लांबट असल्यास शिक्षकानें चौरस आकृति काढून हा बरोबर आहे किंवा नाही असें मुलांस विचारावें, व त्यांजकडून बरोबर उत्तरे काढून घेऊन त्याप्रमाणें नकाशाची आकृति नीट करावी. असें केल्यानें मुलांची समजूत चांगली होत जाईल. जागा चौरस असल्यास प्रथम लांबट आकृति काढावी. ह्याप्रमाणें शिक्षकानें अशा कांहीं युक्तींची योजना करावी कीं, जेणेकरून आपण जें कांहीं शिकवितों तें मुलांना बरोबर समजतें किंवा नाही, हें आपणांस कळेल व तें मुलांचे ध्यानांत चांगलें राहील. नंतर उत्तर, दक्षिण, पूर्व व पश्चिम ह्या दिशा त्यांना नीट समजावून द्याव्या.

मग प्रत्येक दिशेस आपल्या भोंवतालचीं जितकीं घरें फळ्यावर दाखवितां येतील तितकीं दाखवून एका रस्त्याचा नकाशा पूर्ण करावा. हा नकाशा मुलांस समजल्यावर तो पुसून टाकून दुसरा लहान त्या ऐवजीं काढावा. मग त्याचे प्रत्येक बाजूस मोठमोठ्या

रस्त्यांपैकी कांहीं रस्ते जोडावे, ह्याप्रमाणें सर्व शहराचा किंवा खेड्याचा नकाशा पुरा करावा. गांवाभोंवताला तट असल्यास तो रेघांनीं दाखवावा. ह्या नकाशाची मुलांस चांगली माहिती झाली ह्मणजे तो पुसून टाकून त्याऐवजीं बारीक माहिती शिवाय करून दुसरा लहान नकाशा फक्त गांवकुसाचा काढावा.

मग ह्याला मुलांच्या माहितीचीं भोंवतालचीं गांवां जोडावीं. नंतर प्रत्येक दिशेकडील पलीकडच्या गांवांचीं नांवां मुलांस विचारावीं. उत्तरे वरोवर न आल्यास त्यांच्या चुक्या दुरुस्त कराव्या. आतां अंतर ह्मणजे काय ? हें मुलांस समजावून सांगावें. भोंवतालच्या गांवांचीं नांवां अंतराचे मानानें लिहावीं ह्मणजे गांवांच्या व शहरांच्या नांवांमधील जें नकाशावर कमी जास्ती अंतर दिसतें तें निरर्थक नाहीं, असें मुलांस कळूं लागेल.

ह्याप्रमाणेंच टेंकल्या, तळीं, नद्या व आणखीं जें कांहीं त्या गांवाजवळ असेल तें त्या नकाशावर दाखवावें. ज्या तालुक्यांत किंवा परगण्यांत शाळा असेल त्याचा ह्याप्रमाणेंच नकाशा काढावा. ह्याची चांगली माहिती झाल्यावर शिक्षकानें त्याऐवजीं दुसरा लहानसा नकाशा काढून त्याला दुसरा तालुका जोडावा; व त्याच्या दिशा, मर्यादा वगैरे दाखवाव्या. मग तो दुसरा तालुका नुसताच मोठ्या आकाराचा काढावा आणि त्यावर त्या तालुक्याची विशेष बारीक माहिती दाखवावी.

अशा रीतीनें सर्व जिल्ह्याचा नकाशा मुलांस शिकवावा. परंतु ज्या तालुक्यांत शाळा असेल त्याखेरीज दुसऱ्या तालुक्यांची विशेष बारीक माहिती देऊं नये. प्रदेशाचे मानानें जसजसा नकाशा वाढेल तसतशी कमी माहिती द्यावी. नकाशावर नद्या वांकळ्या रेघांनीं, तळीं वर्तुळांनीं, गांवां व शहरें टिवांनीं दाखविलीं आहेत, असें मुलांस समजावून द्यावें.

ह्याप्रमाणेंच इतर माहिती सांगवावी. सर्व जिल्हे व संस्थानें अशीं एकत्र केलीं ह्मणजे मुलांस सर्व महाराष्ट्राची माहिती होईल. महाराष्ट्राला गुजराथ व मुंबई इत्याख्याचे दुसरे भाग एकागागून

एक जोडावे; परंतु गुजराथ व इतर भाग ह्यांचा माहिती महाराष्ट्र-पेक्षा कमी द्यावी.

मुंबई इलाख्याची माहिती मुलांस चांगली झाली ह्मणजे मद्रास, वंगाल, व इतर प्रांत ह्यांची माहिती शिकवावी. असें करितां करितां हिंदुस्तान देश पुरा करावा.

मर्यादा, पर्वत, नद्या आणि शहरें एवढीं मात्र फळ्यावर काढून दाखवावीं. नकाशा काढितांना समुद्र, वेढें वगैरे दाखविण्याचा जेव्हां जेव्हां प्रसंग येईल तेव्हां तेव्हां त्यांच्या व्याख्या समजावून द्याव्या, हिंदुस्तान झाल्यावर एशियाचे नकाशास सुरुवात करावी. त्यामध्ये मुख्य मुख्य देशांचीं नांवें, त्यांच्या मर्यादा व एक किंवा दोन मोठाले पर्वत, अथवा नद्या, एवढें मात्र दाखवावें. जास्ती दाखवूं नये. एशिया झाल्या नंतर त्याला युरोपाचा नकाशा जोडावा व त्याच्या मर्यादा आणि आकृति हीं नोंद समजावून दिल्यावर यांतील देशांचीं नांवें मात्र सांगावीं. मग त्याचप्रमाणें आफ्रिकेस सुरुवात करावी; परंतु त्यांतील देश व पर्वत यांचीं नांवें सांगूं नयेत.

अशा रीतीनें नकाशा शिकवीत असतां संयोगीभूमि, सामुद्रधुनी वगैरे दाखविण्याचा प्रसंग आल्यास तीं कशीं झालीं आहेत हें प्रथम समजावून देऊन नंतर त्यांचीं नांवें व व्याख्या सांगाव्या; परंतु त्यांचा अर्थ मुलांस चांगला समजल्यावांचून त्यांचीं नुसतीं नांवें सांगूं नयेत.

मग ह्याच पद्धतीनें अमेरिकेचा नकाशा शिकवावा. नंतर महाद्वीपांचे मधील महासागर दाखवून त्यांचीं नांवें सांगावीं. इतकें शिकविल्यावर पृथ्वीच्या आकाराची थोडक्यांत माहिती करून द्यावी.

ही शिक्षणपद्धति चालू केल्यानें मुलांना आपल्या प्रांताची विशेष माहिती होईल; व आपले प्रांतापासून दुसरे प्रांत जसजसे दूर असतील, तसतशी त्यांची त्यांना कमी माहिती होईल. इतकें शिकविल्यावर शिक्षकांनो पुनः मुळापासून शिकविण्यास सुरुवात करून पूर्वापेक्षां जास्ती माहिती सांगावी. ही माहिती शिकवितांना शिक्षकांनो मुलांच्या मनास गोडी लागेल व त्यांस ध्यानांत ठेवणें सोपें पडेल याविषयी होईल तितकें झटायें. व त्यासाठीं ज्या गोष्टी

त्यांना माहित आहेत त्यांची उदाहरणे घावी. जसे, ज्या तालुक्यांत शाळा आहे त्यापेक्षां अमुक अमुक तालुका इतका मोठा किंवा लहान आहे.

शिकविते वेळीं सरोवर झणजे काय हें मुलांस आपले गांवीं जो पाण्याचा तलाव किंवा टांकें असेल त्याची तुलना करून प्रथम सरोवराची कल्पना मुलांचे मनांत आणून घावी. पर्वताविषयी माहिती करून देणें असेल तेव्हां आपले शेजारचा एखादा उंचवटा किंवा टेंकडी दाखवून त्यांचे मनांत पर्वताची कल्पना आणून घावी.

शहरांचीं नांवे सांगतेसमयीं त्या शहरांत जे जे प्रख्यात पदार्थ तयार होतात त्यांसह सांगितलीं असतां सहज ध्यानांत राहतात:—“सोलापूर सांगतांना त्यांत तयार होणाऱ्या लुगड्यांविषयी सांगावे.” “वार्शीचें नांव निघेल तेव्हां त्यांतील कापसाचा व्यापार सांगावा.” शहरासंबंधी एकादी दंतकथा किंवा गोष्ट असेल तर तीही थोडक्यांत सांगावी. उ० अहमदनगर, सातारा, जुन्नर, आणि पुणे या शहरांविषयी सांगतांना, अवरंगजेब, शाहूराजा, शिवाजी, आणि पेशवे ह्यांविषयीं अनुक्रमे कांहीं गोष्टी सांगितल्यास तीं शहरें मुलांचे ध्यानांत पक्कीं ठसतील व त्यांचें मन त्यांकडे लागेल.

फळ्यावर नकाशा काढावा झणून वर सांगितलेंच आहे. परंतु तालुका, जिल्हा किंवा प्रांत वगैरेचा नकाशा ह्याप्रमाणें शिकविल्यावर मुलें जें कांहीं शिकलीं असतील त्याची तुलना छापील नकाशाशीं खांस करितां घावी, झणून तो त्यांच्या पुढें मांडावा. प्रत्येक विषय ह्याप्रमाणें शिकविल्या मंतर तोच पुनः घट्टकरून शिकवावा. प्रत्येक धडा चांगला व चित्तबेधक होईल अशा रीतीनें शिकवावा.

अनुक्रमणिका.

—॥०००॥—

भाग १ ला. साधारण माहिती.	पृष्ठ.
प्रकरण १ लें. पृथ्वीचा आकार.	१
प्रकरण २ रें. दिशा.	२
प्रकरण ३ रें. भूगोलविद्येतील शब्दांच्या व्याख्या.	२
प्रकरण ४ थें. जमीन आणि पाणी ह्यांचे मुख्य विभाग.	४
भाग २ रा. आशिया खंड.	६
१ बलुचिस्तान	७
२ अफगाणिस्तान	७
३ इराण	८
४ अरबस्तान	९
५ तुर्कस्तान	१०
६ रशियाचें राज्य	१२
७ जपान	१५
८ चीनचें राज्य	१५
९ कोरिया	१८
१० इंडियन चायना	१८
११ सिंहलद्वीप ऊर्फ सिलोन	२०
१२ हिंदुस्तान	२२
भाग ३ रा. युरोप खंड	२६
१ ग्रेट ब्रिटन आणि आयरलँड	२८
२ फ्रान्स	३१
३ स्पेन देश	३२
४ पोर्तुगाल	३३
५ वेल्ज्यम्	३४
६ हालँड ऊर्फ नेदरलँड	३४
७ देन्मार्क	३५

	पृष्ठ.
८ स्वीदन व नार्वे	३६
९ रशिया	३७
१० जर्मनी	३९
११ स्वित्सर्लैंड	४१
१२ इताली	४२
१३ आख्रिया व हंगेरी	४३
१४ रुमानिया	४४
१५ सर्बिया	४५
१६ मोन्तेनेग्रो	४५
१७ तुर्कस्तान	४६
१८ ग्रीस	४७
भाग ४ था. आफ्रिका खंड.	४८
१ उत्तर आफ्रिका.	४९
१ ईजिप्त	४९
२ अविसीनिया	५१
३ बार्बरी संस्थानें.	५२
२ पश्चिम आफ्रिका...	५३
१ सेनिगांब्रिया	५३
२ वरचा गिनी	५४
३ खालचा गिनी (पोर्तुगीज पश्चिम आफ्रिका)... ..	५५
४ हातेंतात लोकांचा देश (जर्मन पश्चिम आफ्रिका)	५६
३ दक्षिण आफ्रिका	५६
१ आरेंजप्रोव्हेन्स... ..	५६
२ ट्रान्सवालरिपब्लिक	५६
३ ब्रिटिश सौथ आफ्रिका.	५६
४ पूर्व आफ्रिका.	५९
१ पोर्तुगीज पूर्व आफ्रिका.	५९
२ जर्मन पूर्व आफ्रिका... ..	५९
३ ब्रिटिश पूर्व आफ्रिका.	६०
४ इतालियन पूर्व आफ्रिका (इरिथ्रिया).	६०

						पृष्ठ.
५ मध्य आफ्रिका	६१
१ सहाराचें मोठें मैदान	६१
२ सौदन ऊर्फ नीग्रिशिया	६२
३ कांगोप्रीस्तेत	६३
४ त्रिातश सेत्रल आफ्रिका	६३
लगत्याचीं बेटें	६४
भाग ५ वा. अमेरिका.	६४
उत्तर अमेरिका	६५
१ कानदाचें राज्य	६६
२ युनैतेस्तेत्स	६७
३ मेक्सिको	६९
४ सेंत्रल (मध्य) अमेरिका	७०
५ लगत्याचीं बेटें	७१
दक्षिण अमेरिका	७२
१ कोलंबिया	७२
२ वेनेजुएला	७३
३ इक्वेदोर	७३
४ गियाना	७३
५ ब्राजिल	७४
६ पेरू	७४
७ बोलिविया	७४
८ चिली	७५
९ आर्जेन्तेन कान्फेदरेशन ऊर्फ लाप्लाता	७५
१० पाराग्वे	७५
११ युराग्वे	७५
१२ पातागोनिया व दक्षिणेकडील बेटें	७६

					पृष्ठ.
भाग ६ वा. ओशियानिया	७६
१ मलायाशिया	७६
२ आन्त्रालेशिया	७८
३ मैक्रोनेशिया	७९
४ पोलिनीशिया	८०

११५ २९

मराठी शाळांकरितां भूगोलविद्या

भाग १.

साधारण माहिती.

प्रकरण १.

पृथ्वीचा आकार.

भूगोलविद्या ह्याजें पृथ्वी, तिजवरील देश व त्या देशांतील लोक यांचें वर्णन होय.

पृथ्वी गोलाकार आहे, हें पुढील गोष्टींवरून सिद्ध होतें.

१. जें लोक पृथ्वीप्रदक्षिणा करितात ते आपल्या जहाजांची दिशा न बदलतां निघाल्या ठिकाणीं पुनः परत येतात.

२. चंद्रग्रहणीं पृथ्वीची छाया चंद्रावर वाटोळी पडते.

३. जसजसे आपण उत्तरेस जातां तसतसें भ्रुवनक्षत्र उंच दिसू लागतें.

४. पूर्वेकडील प्रांतांपेक्षां पश्चिमेकडील प्रांतांत सूर्य उशीरां उगवतो. जसें:—सूर्योदय मद्रास शहरापेक्षां मुंबई शहरां अर्ध तास उशीरां होतो.

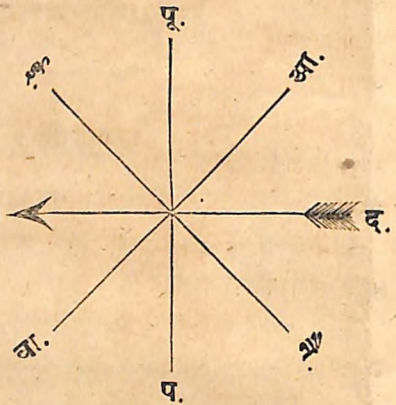
५. मैदानांतल्या उंच झाडापासून दूर जातांना प्रथम त्याचा खालचा भाग दिसेनासा होतो, मग मधला भाग दिसेनासा होतो, व शेवटीं शेंडा दिसेनासा होतो. तसेंच बंदरांतून सपाट दिसणाऱ्या समुद्रांत एखादें तारुं जातें, तेव्हां त्याचा खालचा भाग दिसेनासा झाल्यावर शिडें व डोलकाठ्या मात्र दिसतात. पुढें तींही एकामागून एक दिसेनाशीं होतात.

प्रकरण २ रें.

दिशा.

शिक्षकानें दिशांची माहिती करून देते वेळीं बाजूस लिहिलेल्या आकृतीचा उपयोग करावा.

ज्या बाजूस सूर्य उगवतो ती पूर्व दिशा, ज्या बाजूस सूर्य मावळतो ती पश्चिम दिशा, पूर्वेस तोंड करून उभें राहिलें असतां डाव्या बाजूस उत्तर दिशा व उजव्या बाजूस दक्षिण दिशा असें समजावें.

उत्तर आणि पूर्व ह्या दोन दिशांमधील कोनास ईशान्य दिशा म्हणतात.

दक्षिण आणि पूर्व ह्या दोन दिशांमधील कोनास आग्नेयी दिशा म्हणतात.

उत्तर आणि पश्चिम ह्या दोन दिशांमधील कोनास वायव्य दिशा म्हणतात.

दक्षिण व पश्चिम ह्या दोन दिशांमधील कोनास नैर्ऋत्य दिशा म्हणतात.

प्रकरण ३ रें.

भूगोलविद्येतील शब्दांच्या व्याख्या.

प्रत्येक संज्ञेची व्याख्या सांगितल्यावर शिक्षकानें मुलांकडून तिची दुसरी प्रत्यंतरें (उदाहरणें) घेत जावीं.

पृथ्वीचा पृष्ठभाग जमीन आणि पाणी मिळून झाला आहे. जर त्याचे चार सारखे भाग केले तर पाणी सुमारे तीन भाग व कोरडी जमीन एक भाग होईल.

जमीन.

जमिनीचे मोठे प्रदेश, ज्यांत पुष्कळ देश असतात त्यांस खंडे म्हणतात.

चोहोंकडून पाण्याने वेष्टित जो जमिनीचा प्रदेश त्यास द्वीप अथवा बेट म्हणतात.

तिहींकडून पाणी असून जो जमिनीचा प्रदेश चौथे बाजूने दुसऱ्या जमिनीशी जोडलेला असतो त्यास द्वीपकल्प (बहुतेक बेट) म्हणतात.

जमिनीच्या दोन प्रदेशांस जोडणारा जो जमिनीचा चिंचोळा भाग त्यास संयोगीभूमि म्हणतात.

जें जमिनीचे लांब टोंक समुद्रांत गेलें असतें त्यास भूशिर (केप) म्हणतात.

जमिनीचे उंचवट्यास टेकडी म्हणतात. फार मोठा उंचवटा असल्यास त्यास पर्वत म्हणतात. पर्वत अथवा टेकड्या तळाशीं एकमेकांस जोडलेल्या असल्यास त्यांस पर्वत किंवा डोंगर ह्यांच्या ओळी किंवा रांगा म्हणतात. पर्वत किंवा टेकड्या ह्यांमधील सखल प्रदेश अरुंद असल्यास त्याला खिंड व पसरट असल्यास त्याला खोरे अशीं नांवे आहेत.

सपाट जमिनीचा जो मोठा प्रदेश, त्यास मैदान म्हणतात.

उंच मैदानास डोंगरसपाटी किंवा पठार म्हणतात. ज्या उतार जमिनीवरून पाणी खाली जातें तीस पाणलोट म्हणतात.

पाणी.

पृथ्वीचे पृष्ठभागावर जें खारे पाणी आहे त्याचे पांच भाग केले आहेत. त्या प्रत्येकास महासागर म्हणतात.

महासागरापेक्षा लहान असा जो जलसमूह त्यास समुद्र म्हणतात,

जो समुद्राचा भाग जमिनीत लंबवर गेलेला असतो त्यास आखात म्हणतात.

आखाताचें मुख रूंद असल्यास त्यास उपसागर म्हणतात. दोन समुद्रांस जोडणारा जो पाण्याचा अरूंद भाग त्यास सामुद्रधुनी किंवा संयोगोजल म्हणतात.

चोहोंकडून जमीन असून मध्यें जो पाण्याचा समूह असतो त्यास सरोवर म्हणतात.

पर्वतापासून किंवा सरोवरापासून पाण्याचा प्रवाह निघून जो उतार जमिनीवरून वहात जाऊन समुद्रास मिळतो त्यास नदी म्हणतात.

जेथून नदीचा प्रवाह निघतो तेथें तिचा उगम आहे आणि जेथें ती समुद्रास मिळते तेथें तिचें मुख आहे असें म्हणतात.

नदीचें मुख समुद्राच्या भरतीचें पाणी आंत घेण्याजोगें रुंद असल्यास त्यास खाडी म्हणतात.

समुद्राचें पाणी चढतें त्यास भरती म्हणतात; आणि समुद्राचें पाणी उतरतें त्यास ओहटी म्हणतात.

प्रकरण ४ थें.

जमीन आणि पाणी ह्यांचे मुख्य विभाग.

भूगोलवेत्त्यांनीं पृथ्वीच्या पृष्ठभागाचे, पूर्वगोलार्ध व पश्चिमगोलार्ध असे दोन भाग कल्पिले आहेत. ह्या गोलार्धांपैकीं प्रत्येकांत जमीन पुष्कळ असून सभोंवतीं पाण्याचा वेढा आहे. प्रत्येक गोलार्धांत एक एक महाद्वीप आहे. ह्यांपैकीं एकांत आशिया, युरोप आणि आफ्रिका अशीं तीन खंडे आहेत. तीं खंडे ज्या गोलार्धांत सांपडतात त्यास पूर्वगोलार्ध म्हणतात. दुसऱ्या महाद्वीपांत अमेरिका (उत्तर आणि दक्षिण मिळून) हें एकच खंड आहे. हें खंड ज्या गोलार्धांत सांपडतें त्यास पश्चिमगोलार्ध म्हणतात.

आशिया, युरोप आणि आफ्रिका ह्या तीन खंडांतलि लोकांस प्राचीन काळापासून परस्परांची माहिती होती. अमेरिकाखंडाचा

शोध इ० स० १४९२ त कोलंबस नांवाच्या पुरुषाने लाविला. त्यापूर्वी ह्याची माहिती तीन्ही खंडांतील लोकांस नव्हती झणून त्यास नवीन महाद्वीप, व तीन्ही खंडे मिळून जुने महाद्वीप असें झणूं लागले. नवीन महाद्वीप पश्चिमेकडे सांपडलें झणून त्यास पश्चिमेकडील महाद्वीप, व जुन्या महाद्वीपास पूर्वेकडील महाद्वीप असेंही झणूं लागले.

ह्याशिवाय आस्त्रालिया* झणून एक मोठें बेट आहे त्यालाही केव्हां केव्हां पांचवे खंड झणतात. आस्त्रालेशिया व त्याचे सभोवतालचीं बेटें व दक्षिण पासिफिक महासागरांतील बेटें ह्या सर्वांस आस्त्रालेशिया हें नांव आहे.

यूरोपखंड आशियाखंडाचे पश्चिमेस आहे, आणि आफ्रिका खंड यूरोपखंडाच्या दक्षिणेस आहे. यूरोप आणि आफ्रिका ह्यांच्यामध्ये भूमध्य समुद्र आहे. अमेरिकाखंड यूरोप आणि आफ्रिका ह्यांच्या पश्चिमेस आहे.

पाणी.— पृथ्वीचे पृष्ठभागावर पांच महासागर आहेत त्यांचीं नांवे— (१) आर्क्तिक (उत्तर) महासागर उत्तर ध्रुवासभोवतीं † आहे. (२) अंटार्क्तिक (दक्षिण) महासागर दक्षिण ध्रुवासभोवतीं आहे. (३) पासिफिक महासागर आशिया आणि अमेरिका ह्यांच्या मध्ये आहे. (४) अट्लान्टिक महासागर अमेरिकेच्या पूर्वेस आणि यूरोप व आफ्रिका ह्यांच्या पश्चिमेस आहे. (५) हिंदी महासागर आशियाचे दक्षिणेस आहे.

* आस्त्रालिया झणजे दक्षिणेकडची जमीन.

† भूमध्यसमुद्र झणजे भूमीच्या मधला किंवा भूमीने बहुतकरून वेष्टिलेला समुद्र.

‡ पृथ्वी सूर्यासभोवतीं फिरतांना पश्चिमेकडून पूर्वेकडे जाते. ज्या कल्पित रेषेसभोवतीं पृथ्वी फिरते तिला तिचा आंस आणि त्या आंसाच्या दोहों टोंकांस ध्रुव असें झणतात. उत्तरेकडील टोंकास उत्तरध्रुव आणि दक्षिणेकडील टोंकास दक्षिणध्रुव अशीं नांवे आहेत.

भाग २.

आशिया.

मर्यादा—आशियाचे उत्तरेस उत्तर महासागर आहे; पश्चि-
मेस उरल पर्वत, उराल नदी, कास्पियन समुद्र, काकेसस पर्वत,
तुर्की समुद्र, मारमोराचा समुद्र, आर्किपेलागो, भूमध्यसमुद्र,
सुवेजची संयोगीभूमि, आणि तांबडा समुद्र, हीं आहेत. दक्षिणेस
हिंदी महासागर आहे; आणि पूर्वेस पॅसिफिक महासागर आहे.

क्षेत्रफळ व लोकसंख्या ह्यांचे मानानें पाहिलें असतां आशि-
याखंड हें पांचही खंडांत मोठें आहे. आशिया आणि युरोप हीं
एकमेकांस लागून आहेत. आशिया आणि आफ्रिका ह्यांचे मध्यें
सुवेजची संयोगीभूमि आहे. ह्या संयोगीभूमींतून एक मोठा
कालवा खणून त्याच्या योगानें भूमध्यसमुद्र तांबड्या समुद्रास
जोडला आहे. ह्या कालव्यांतून सन १८६९ सालापासून तारवें
जाण्यायेण्याची सुरवात झाली. आशिया आणि अमेरिका ह्यांच्या
मध्यें बेहेरिंगची सामुद्रधुनी आहे.

आशिया खंडांतील देशांचीं नांवें.

१ बलूचिस्तान. २ अफगाणिस्तान. ३ इराण. ४ अर-
बस्तान. ५ तुर्कस्तान. ६ रशियाचें राज्य. ७ जपान. ८ ची-
नचें राज्य. ९ कोरिया. १० इंदियन चायना (पूर्वेकडील
पकल्प) ११ सिंहलद्वीप ऊर्फ सिलोन. १२ हिंदुस्तान.

समुद्र—१ तांबडा समुद्र अरबस्तान आणि आफ्रिका
ह्यांच्या मध्यें आहे; २ अरबी समुद्र अरबस्तान आणि हिंदुस्तान
ह्यांच्या मध्यें आहे; ३ बंगालचा समुद्र हिंदुस्तान व इंदियन
चायना ह्यांच्या मध्यें आहे; ४ चिनई समुद्र चीनच्या दक्षिणेस
आहे; ५ पीत समुद्र चीन आणि कोरिया ह्यांच्या मध्यें आहे;
६ जपानचा समुद्र जपान व चिनई तार्तरी ह्यांच्या मध्यें आहे;
७ ओखाटस्कचा समुद्र सैबीरिया आणि कामश्वाटका ह्यांच्या
मध्यें आहे; आणि ८ बेहेरिंगचा समुद्र कामश्वाटका आणि अमे-
रिका ह्यांच्या मध्यें आहे.

ह्यांशिवाय लहान लहान - समुद्र, उपसागर व सामुद्रधुन्या पुष्कळ आहेत. त्यांचें वर्णन ज्या ज्या देशांस तीं लागून आहेत त्यांचे वर्णनावरोबर केले आहे.

१. बलूचिस्तान.

बलूचिस्तान हा डोंगराळ देश सिंध प्रांताचे पश्चिमेस आहे. हा देश आणि सिंध ह्यांचे मध्यें हाला पर्वत आहे.

ह्या देशांत मुसलमान लोक रहातात, ते रानटी असून शेतकी-विषयीं अगदीं काळजी घेत नाहींत. ते पुष्कळ मेंढ्या व गुरें वाळगतात. बोलन घाटांतून ते हिंदुस्तानांत येतात आणि लेंकर, कातडीं, वगैरे जिनस देऊन त्यामोबदला दुसरे तयार केलेले जिनस घेऊन जातात.

ह्या देशांत पुष्कळ संस्थानिकांचा अंमल आहे. त्यांपकीं खिलात येथील खान फार प्रसिद्ध आहे. खिलात हें तटबंदीचें शहर आहे. हे सर्व संस्थानिक इंग्लिशांचे सत्यानें वागतात. बोलन घाटाचे माथ्याजवळ क्रेटा व त्याच्या आसपासचा वराच मुलूख खुद्द इंग्लिशांचे ताब्यांत आहे. त्यास ब्रिटिश बलूचिस्तान असें म्हणतात. क्रेटा येथे फौजेचे मोठे ठाणे असते.

२. अफगाणिस्तान.

अफगाणिस्तान हा देश बलूचिस्तानचे उत्तरेस व पंजाबचे वायव्येस आहे. ह्याचे उत्तरेस हिंदुकुश पर्वत असून पलीकडे तार्तरी देश आहे. हा देश आणि पंजाब ह्यांच्या मध्यें सुलैमान पर्वत आहे. ह्या देशांत कांहीं सुपीक खोरी आहेत, परंतु एकंदरीनें हा देश डोंगराळ असून उत्तरेकडे उंच होत गेला आहे. काबूलनदी ह्या देशांतून वाहत येऊन सिंधूस मिळते.

ह्या देशांत मुसलमान लोक राहतात. ते स्वभावानें उद्धट असून बहुतेक पुस्तु (पठाणी) भाषा बोलतात. पंजाब, तार्तरी व इराण ह्या देशांशीं त्यांचा मोठा व्यापार चालतो. घोडे, सुकलेलीं फळे वगैरे बाहेर पाठवून त्यांऐवजीं कापसाचें कापड व दुसरे कमावलेले पदार्थ ते आपले देशांत नेतात. त्यांचा पंजाबांत येण्याचा मार्ग खैबर घाटांतून आहे.

येथील राजास अमीर झणतात व तो काबूल येथे राहतो. हें शहर काबूल नदीचे काठी आहे. कंदाहार आणि गिजनी हीं दोन मजबूत तटबंदीचीं शहरें आहेत. उत्तरेस बलक शहर आहे. हें पूर्वी व्यापाराकरितां प्रसिद्ध होतें. पश्चिमेस हिरात शहर आहे.

३. इराण.

इराण हा मुसलमान लोकांचा तिसरा देश आहे. हा अफ-गाणिस्तान व बख्चिस्तान ह्यांच्या पश्चिमेस आहे. इराणच्या उत्तरेस पारोपामिसस नांवाची उंच डोंगरांची ओळ व कास्पियन समुद्राचे किनाऱ्यावरची एल्बुर्ज नांवाची ओळ ह्या आहेत. ह्यांचे दक्षिणेस इराणचें आखात आहे. ह्या देशाचा पश्चिमेकडील बहुतेक भाग व कास्पियन समुद्राचे किनाऱ्यावरील कांहीं प्रदेश हे सुपीक आहेत. परंतु पूर्वेकडील प्रदेश ओसाड आहे. इराणचें आखात इराण व अरबस्तान ह्यांच्या मध्ये आहे. ह्या आखातांत तीन प्रसिद्ध बेटे आहेत. पैर्की करक नांवाचें बेट इराणचे ताब्यांत आहे. ह्या बेटाचे किनाऱ्याजवळ मोती पुष्कळ सांपडत. दुसरीं दोन किन्न व आर्मझ हीं मस्कतचे इमामाचे ताब्यांत आहेत. आर्मझ हें इराणी आखाताचे मुखापाशीं, हें आखात व ओमानचें आखात ह्यांच्या मध्ये आहे. पोर्तुगोज लोकांनीं ह्या बेटासभोंवता तट बांधिला व त्यांचेवेलीं येथे व्यापारही पुष्कळ चालत होता.

येथील राजास शहा झणतात. त्याची राजधानी तेहरान शहर आहे. इस्पहान पूर्वेची राजधानी. शिराज हें फार प्राचीनकाळीं राजधानीचें शहर होतें. येथें मद्य चांगलें होतें व येथेंच सादी आणि हाफीज हे दोन प्रसिद्ध कवि जन्मले. येज्द हें एक मोठें शहर आहे. येथें पार्शी (जोरास्तरचे अनुयायी) रहातात. उत्तरेस ताब्रोज शहर आहे; त्याचा रशिया आणि तुर्कस्तान ह्या देशांशीं मोठा व्यापार चालतो. कास्पियन समुद्रावरील अस्त्राबाद आणि दुसरीं शहरें ह्यांचा रशियाशीं मोठा व्यापार चालतो. पूर्वेस मशहद शहर आहे; त्याचा तातरी व हिरात ह्यांशीं मोठा व्यापार चालतो. इराणी आखाताचे काठी बुशायर शहर आहे, त्याचा हिंदुस्तानशीं व्यापार चालतो.

ह्या देशांतील घोडे व कुत्रे फार प्रसिद्ध आहेत. येथून फळे, लेंकर, रेशीम व कापूस ह्यांची वस्त्रे, कातडी, जवाहीर, अत्तर, केसर, चाकू, कांच, शब्ले व मातीची भांडी हे जिनस बाहेर जातात. ह्या देशांत पुष्कळ प्रकारच्या उपयुक्त धातु व उत्तम संगमरवरी दगड सांपडतात. हिंदुस्तानांतून ह्या देशांत नीळ, तंबाखू, साखर, जवाहीर आणि युरोपांतून आलेले जिनस जातात.

४. अरबस्तान.

अरबस्तान हें एक मोठें द्वीपकल्प इराणचे पश्चिमेस आहे. हें द्वीपकल्प आणि आफ्रिका ह्यांचेमध्यें तांबडा समुद्र आहे. तांबडा समुद्र व हिंदी महासागर ह्यांच्यामध्ये बाबेल-मांडेबची समुद्रधुनी आहे. रासअलहुद हें भूशिर अरबस्तानचे आग्नेयेस आहे. इराणचे आखातांत बेहेरोन नांवाचें बेट आहे, तें अरबस्तानचे ताऱ्यांत आहे. तेथें मोती पुष्कळ सांपडतें.

अरबस्तानचे पश्चिम व दक्षिण किनाऱ्यांजवळ पर्वतांची एक मोठी ओळ आहे; तिच्या उतरणीवरील जमीन सुपीक आहे. परंतु ह्या देशांतील मध्यभागचा प्रदेश, ठिकठिकाणच्या ओलाऱ्याच्या जागा खेरीज करून, सर्व ओसाड मैदान आहे.

अरबस्तानचा सर्व पश्चिमभाग कान्स्तांतिनापल येथील सुलमानाचे ताऱ्यांत आहे. त्यांत हेदजझ आणि येमेन हे प्रांत आहेत. ह्यांत पुष्कळ प्रसिद्ध शहरें आहेत. हेदजझ प्रांतांत मक्का हें सुसलमान लोकांचें फार प्रसिद्ध शहर आहे. येथेंच महमदाचा जन्म झाला. ह्या शहराजवळ तांबड्या समुद्रावर जिद्दा हें मोठें बंदर आहे. मक्केच्या उत्तरेस मदिना, येथें महमदाची कबर आहे. येमेन प्रांतांत मोका हें मोठें तटबंदीचें बंदर आहे. येथून उत्तम बुंद परमुल्खास रवाना होतो. दक्षिणेस हेद्रामौत प्रांत आहे. ह्यांत इंग्लिशांची एक लहानशी वसाहत असून त्यांत आदन हें प्रसिद्ध शहर आहे. अरबस्तानचे पूर्वेस ओमान प्रांत आहे तो मस्कतचे इसामाचे ताऱ्यांत आहे. मस्कत हें तटबंदीचें शहर आहे. इराणचे किना-

प्यावर इमामची लहानशी वसाहत आहे. अरबस्तानांत दुसरा सांगण्यासारखा प्रांत ह्यटला ह्यणजे मध्यभागांतील उंचवट्याचा प्रदेश होय. हा प्रदेश सुपीक असून त्यांत पाणी विपुल आहे. ह्यास नज्द ह्यणतात, व ह्यांत रियाद हें मुख्य शहर आहे. येथील राजाजवळ उत्तम जातीचे घोडे असतात अशी आख्या आहे. अरबी घोडे, उंटें व सांडगी हीं चोहोंकडे प्रसिद्ध आहेत. अरबलोक दांडगे व आशिक्षित आहेत. ह्या लोकांच्या फिरणाऱ्या टोळ्या व्यापारी लोकांस लुटतात. ह्या देशांतून डीक, काफी व घोडे परमुलखास जातात.

५. तुर्कस्तान.

तुर्कस्तान हा देश कान्स्तान्तिनोपल येथील सुलतानाचे ताब्यांत आहे. हा अरबस्तानचे उत्तरेंस असून ह्याचे आशियामैनर, सिरिया वगैरे चार भाग आहेत.

१. आशियामैनर.—हें वायव्येकडील द्वीपकल्प, भूमध्य समुद्र आणि काळा समुद्र ह्यांच्यामध्ये आहे. ह्यांतील प्रदेश डोंगराळ आहे. ह्यांत मुख्य शहर स्मरना, हें तुर्कस्तानची राजधानी व यूरोपियन लोकांची व्यापाराची जागा आहे. ह्या प्रांतांत काप्स, लोंकर, रेशीम ह्यांचीं वस्त्रे चांगलीं तयार होतात. येथील अंगोरस जातीच्या वरुप्यांच्या केसांच्या शाली उत्तम होतात. लोहचुंबक व तांबें ह्यांविषयी ह्या प्रांताची प्रसिद्धी आहे. येथून अफू, धान्य, फळें व दारू हीं परमुलखास जातात.

ह्या प्रांताचे आसपास पुष्कळ वेढें आहेत. त्यांत पश्चिम किनाऱ्याजवळचीं लेसबॉस, सेमॉस कोस आणि च्होड्स व दक्षिण किनाऱ्याजवळचें सैप्रस हीं प्राचीन ग्रीक लोकांचे कारकीर्दीत प्रसिद्ध होतीं. अलीकडे सैप्रस हें इंग्लिशांचे ताब्यांत आलें आहे. ह्या प्रांतांत तारस पर्वत आहे.

२. सिरिया.—हा प्रांत आशियामैनरचे दक्षिणेस आहे. ह्याचे पश्चिमेस लेवानन पर्वत असून तो आशियामैनरांतील तारस पर्वतापासून अरबस्तानापर्यंत गेला आहे. ह्या प्रांताचा पूर्वेकडील प्रदेश ओसाड मैदान आहे.

अतिशय प्राचीन काळचे व व्यापाराकरितां प्रसिद्ध असें जें **दमा-स्कस** शहर तें ह्या प्रांताची राजधानी आहे. **आलेपो** हें दुसरें व्यापाराचें मोठें शहर उत्तरेस आहे. प्राचीन काळीं **हिंदुस्तान**, **अरबस्तान** व **इराण** ह्या देशांतील व्यापाराचे जिनस हल्लीं प्रमाणें जलमार्गांनीं न जातां खुष्कीनें **यूरोपांत** जात असत. त्या वेळीं ह्या प्रांतांत दुसरीं पुष्कळ शहरें प्रसिद्ध होतीं. **सैदोन** व **तायर** ह्या दोन शहरीं कांच प्रथम झालीं असावीं असें झणतात. हीं शहरें प्राचीन काळीं व्यापार व नौकागमन ह्यांकरितां प्रख्यात होतीं.

कापूस, लोंकर व रेशीम ह्यांचे वस्त्राधिषयीं हा प्रांत प्रसिद्ध आहे. ह्या प्रांतांतून सावण, स्पंज, तंबाखू, धान्य व पोंवळीं परमुलखास जातात.

सिरियाचे दक्षिण भागाला **पालिस्तैन** झणतात. येथें पूर्वी **इस्त्रायल** लोक रहात असत; परंतु ते आतां चोहोंकडे पसरले आहेत. **येशू-ख्रिस्त** ह्याच प्रांतांत जन्मला. **येरुशलेम** ही ह्या प्रांताची राजधानी होती. ह्या प्रांतांतील **जार्दन** नदी इतिहासांत प्रसिद्ध आहे. ती **मृतसमुद्र** ह्या सरोवरास मिळते. ह्या सरोवराचें पाणी बाहेर जात नाहीं, ह्यांत मासे वांचत नाहीं व ह्याचे कांठीं झाडेही होत नाहींत, झणून ह्याला **मृतसमुद्र** हें नांव पडलें असावें.

३. तिसरा भाग*—हा **सिरियाचें** ओसाड मैदान व **इराण** ह्यांच्यामध्ये आहे. ह्यांत **आलजेसिरा**, **इराकअरबी** आणि **कुरदिस्तान** हे प्रांत आहेत. ह्यातील बहुतेक प्रदेश **तैग्रिस** व **युफ्रातीस** ह्या दोन नद्यांचे मध्ये आहेत. ह्या नद्या **तारस** पर्वतातून निघून **इराणचे** आखाताकडे जातांना त्यांचा संगम झाला आहे. ह्या प्रांतांत पाणी विपुल व जमीन सुपीक आहे.

मुख्य शहर **बगदाद** हें **तैग्रिस** नदीचे कांठीं असून पूर्वी **खलीफ** झणजे **मुसलमान** धर्माचा मुख्य ह्याची राजधानी होतें. येथें व्यापार पुष्कळ चालतो. **बसरा** हें **युफ्रातीस** नदीचे कांठीं आहे. ह्या शहरचा **हिंदुस्तान** व **इराण** ह्या देशांशीं मोठा व्यापार चालतो. ह्याच प्रांतांत **बाबेलन**, हें प्राचीनकाळीं एका मोठ्या राष्ट्राची राजधानी होतें. येथेंच **शिकंदर** बादशहा इ० स० पूर्वी ३२३ वे वर्षी मरण पावला. **बाबिलन**चे उत्तरेस **निनवी** झणून फार प्राचीनकाळीं राजधानीचें शहर होतें.

* पूर्वी ह्या भागास मेसापोतेमिया झणजे नद्यांमधील देश हें नांव होतें.

क्षेतकी करणें, कापसाची व रेशमी वस्त्रें काढणें, व तांब्याची भांडी करणें हे येथील लोकांचे मुख्य धंदे आहेत.

४. आर्मिनिया—हा ईशान्येकडील डोंगराळ प्रांत रशियाचे आग्नेयीस आहे. ह्यांत उंचवट्याची खोरी आहेत. मुख्य शहर अर्जरूम हें व्यापाराकरितां प्रसिद्ध आहे. काळ्या समुद्रावर त्रिचिझांद ह्यापून मोठें बंदर आहे. ह्या प्रांतातील डोंगरांत उपयोगी धातु सांपडतात. कापसाची लाल वस्त्रें ह्या प्रांतांत उत्तम होतात. आर्मिनियाचे दक्षिणेस वान नांवाचें मोठें सरोवर आहे.

६. रशियाचें राज्य.

ह्या राज्याचे त्रान्सकाकेशिया, सैविरिया, आणि तार्तरी असे तीन भाग आहेत.

१. त्रान्सकाकेशिया—हा आशिया आणि युरोप ह्यांच्यामध्ये जो काकेशस पर्वत आहे त्याचे दक्षिणेकडील भाग होय. त्या भागाचे नैर्ऋत्येकडील कार्सचा किल्ला, ब्यातूमचें बंदर व त्याचे आसपासचा १२,००० चौरसमैल प्रदेश रशियन लोकांनी सन १८७८ त कान्स्तान्तिनोपलचे सुलतानापासून जिंकून घेतला व बाकीचा प्रदेश सन १८२० चे सुमारास ह्युराणचे बादशहापासून घेतला.

ह्या भागांत रिअन आणि कर ह्या दोन मोठ्या नद्या आहेत. त्या अनुक्रमे काळ्या समुद्रास व क्यारस्पियन सरोवरास मिळतात. ह्या नद्यांच्या कांठची जमीन सुपीक असून तींत द्राक्षें, संत्रें, मोसबे व तुतीची झाडें चांगलीं होतात.

काकेशस पर्वतांत तांबें, लोखंड, दगडी कोळसे, मीठ वगैरे पदार्थ विपुल सांपडतात; परंतु फारच उत्पन्नाचा पदार्थ ह्याटला ह्याणजे त्या पर्वताचे दोहीं टोंकांजवळ जें मातीचें तेल सांपडतें तो होय. हें तेल पुष्कळ देशांत रवाना होतें.

ह्या प्रांताची राजधानी तिफ्लिस हें शहर कर नदीचे कांठीं असून व्यापाराकरितां प्रसिद्ध आहे. दुसरें मोठें शहर एरिवान हें आहे. क्यारस्पियन सरोवराचे पश्चिम किनाऱ्यावर बकू व काळ्या समुद्राचे पूर्व किनाऱ्यावर ब्यातूम हीं प्रसिद्ध बंदरें आहेत व त्यांमध्ये आगगाडीचा

स्ता केला आहे. रशियाचें राज्य, तुर्कस्तानचें राज्य आणि इराणचें राज्य ह्यांचे हद्दींवर आराराट नामक पर्वत आहे. त्याची उंची १७,००० फूट आहे.

२. सैबीरिया—हा आशियाखंडांतला अगदीं उत्तरेकडचा देश आहे. ह्याचे पश्चिमेस उरल पर्वत आणि उराल नदी व दक्षिणेस आलताई पर्वत आणि अमूर* नदी हीं आहेत. आलताई आणि उरल ह्या दोन्ही पर्वतांमध्ये सोने, हवे व इतर धातु सांपडतात.

अमूरखेरीज या देशांत ओबी, येनसी आणि लेना ह्या तीन मोठ्या नद्या आहेत. त्या आलताई पर्वतांतून निघून आर्क्तिक महासागरास मिळल्या आहेत. अमूरही त्याच पर्वतांतून निघून पूर्वेस ओखाटस्कच्या समुद्रास मिळते।

ओबीचें आखात उत्तरमहासागरांत आहे. अनादिराचें आखात पासिफिक महासागरांत आहे. तातारचें आखात सैबीरिया आणि साघलीनबेट्ट ह्यांच्यामध्ये असून त्याचे योगानें जपानचा समुद्र ओखाटस्कच्या समुद्रास जोडलेला आहे.

ह्या देशाचे पूर्वेस व उत्तरेस पुष्कळ बेटें आहेत. त्यांमध्ये साघलीन हें मुख्य आहे.

ओखाटस्कचा समुद्र आणि कामश्वाटकाचा समुद्र ह्यांच्या मध्ये कामश्वाटकाचें द्वीपकल्प आहे; ह्या द्वीपकल्पाचे दक्षिण टोंकास केपलोपाटका असें म्हणतात. सैबीरियाचे पूर्व बिंदूस पूर्वेकडे असें म्हणतात.

ह्या देशाचे पूर्व व पश्चिम सैबीरिया असे दोन भाग आहेत. ह्या दोन्ही भागांत हिवाळा फार कडक असून सुमारे नऊ महिनेपर्यंत राहतो व त्या दिवसांत जमीन बर्फानें आच्छादलेली असते. पश्चिम भागांत मोठमोठी खान्या पाणथळीची मैदानें आहेत. पूर्व भाग डोंगराळ आहे. परंतु त्याच्या दक्षिण आंगास सुपीक खोरी आहेत. उन्हाळ्यामध्ये हवा बरीच उष्ण असते व त्या दिवसांत दक्षिणेकडील भागांत गहू व इतर धान्ये ह्यांचे चांगले पीक होतें. ह्या भागांत बकल सरोवर आहे. हें पृथ्वीमध्ये सर्वांहून मोठें गोड्या पाण्याचें सरोवर आहे.

* अमूर नदीचे आग्नेयेकडील समुद्रकिनार्या जवळचा थोडासा प्रदेश रशियन लोकांनी चीनचे राजापासून जिंकून घेतला आहे.

पूर्वसैबीरियाची राजधानी अर्कतस्क आहे. लेना नदीचे कांठी याकुतस्क, अमूर नदीचे मुखाजवळ निकोलायवस्क आणि बैकल सरोवराचे दक्षिणेस क्रिआखत हीं शहरें व्यापाराकरितां प्रसिद्ध आहेत पश्चिमसैबीरियाची राजधानी ओमास्क आहे. तोवालस्क ही पूर्वीची राजधानी होती. तोमास्क हें विद्यालयाकरितां प्रसिद्ध आहे. दक्षिणेस बारनाळ हें व्यापाराकरितां प्रसिद्ध आहे. आगगाडीचा रस्ता उरल पर्वतांमधून पश्चिमसैबीरियांत त्यामेन शहरापर्यंत नेला आहे व तो पूर्वसैबीरियांतून जपानचे समुद्रावर व्याडिचोस्तोकच्या बंदरापर्यंत नेण्याचा विचार आहे.

३. रशियन तार्तरी.—ज्याला पूर्वी स्वतंत्र तार्तरी ह्णत असत, तो देश हा होय व तो हल्लीं रशियाचे ताब्यांत आहे. त्याचे उत्तरेस सैबीरिया, पश्चिमेस कास्पियन समुद्र, दक्षिणेस हिंदुकुश व कुएनलून पर्वत आणि पूर्वेस चीनचें राज्य हीं आहेत. हा देश व चिनई तारतरी ह्यांचेमध्यें पामरस्तेपी नांवाचा उंचवट्याचा प्रदेश व हिंदुकुश पर्वतापासून तहद अलताई पर्वतापर्यंत गेले आहेत असे बोलरताग व थियनशान हे दोन पर्वत आहेत. ह्यांतील जमीन सपाट असून ती पश्चिमेकडे उतरती होत गेली आहे. ह्यांत सर्व पृथ्वीत मोठें असें कास्पियन सरोवर आणि आरल, बाल्काश वगैरे दुसरीं सरोवरें आहेत. हीं सर्व खाऱ्या पाण्याचीं आहेत. अमू आणि सर ह्या दोन नद्या ह्या मैदानांतून वहात जाऊन आरलचे सरोवरास मिळतात. इली नदी बाल्काशचे सरोवरास मिळते. ह्या सर्व नद्यांचे कांठचा प्रदेश सुपीक असून बाकी सर्व ओसाड वाळवंट आहे.

रशियन लोकांनीं ह्या देशांतील सर्व संस्थानिकांचा पराजय करून पुष्कळ मुलूख हस्तगत करून घेतला. बुखारा, खिवा वगैरे ठिकाणचे खान रशियास खंडणी देतात. बुखारा शहर महमदी विधेविषयीं प्रसिद्ध आहे. खिवा व्यापाराकरितां प्रसिद्ध आहे. खोकंद हें दिल्लीचा बादशाहा बाबर याचें शहर होतें. समरकंद ही तैमरलंगची राजधानी होती व तेथें त्याची कबर आहे. बुखाऱ्याचे दक्षिणेस मर्ध हें प्राचीनकाळीं इराणच्या एका बादशाहाचें राजधानीचें शहर होतें. ताशकंद हें शहर मोठें असून हल्लीं ह्या प्रांताची राजधानी आहे. कास्पियन सरोवराच्या

पूर्व किनाऱ्यावर क्र्नास्नोव्होडस्क शहर आहे. तेथून आगगाडीचा रस्ता मर्च व बुखारा ह्या शहरांवरून समरकंदपर्यंत नेला आहे.

७. जपानचें राज्य.

हें राज्य पुष्कळ बेटें मिळून झालें आहे. हीं बेटें आणि आशियाखंड ह्यांच्या मध्यें जपानचा समुद्र आहे. ह्यांत चार बेटें मुख्य आहेत. (१) येसो, (२) होनशियू ऊर्फ निफोन, (३) शिकोकू आणि (४) कियूशियू; पैकीं होनशियू हें सर्वांत मोठें आहे. हल्लींची राजधानी तोकियो ही होनशियू बेटांत आहे. कियूशियू बेटांत नागासाकी हें उत्तम बंदर आहे. याकोहामा, कोबे, ओसाका आणि हिओगो हीं दुसरीं बंदरें आहेत. नागोया हें मोठें शहर आहे. कियोतो हें विद्या, कलाकौशल्य आणि धर्म यांचें मुख्य स्थान आहे.

येथील बादशाहास मिश्यादो (पूज्य) ह्मणतात व तो पार्लमेंताच्या संमतीनें राज्यकारभार चालवितो. चीन आणि हिंदुस्तान खेरीजकरून आशियांतील सर्व देशांमध्ये जपानची लोकसंख्या मोठी आहे. येथील लोक बुद्धिमान असून विद्या आणि कलाकौशल्य ह्यांमध्ये निपुण आहेत. येथें तलवारी, मातीचीं भांडीं, व रंगित चिजा चांगल्या तयार होतात. हा देश सुगंधक असून सोनें, रुपें, लोखंड, तांबें, कोळसे आणि गंधक ह्यांचे खाणीनीं संपन्न आहे.

पिचळा समुद्र आणि चिनई समुद्र ह्यांचे मध्यें फोर्मोसा बेट आहे. तें जपानचे बादशाहानें चीनपासून सन १८९५ त जिंकून घेतलें.

८. चीनचें राज्य.

क्षेत्रफळाच्या* मानानें चीनचें राज्य सर्व पृथ्वीमध्ये तिसरें आहे.

* पुढें लिहिलेलीं राज्यें पृथ्वींत मोर्त्ये असें मानिलें आहे.

	क्षेत्रफळ. चौ. मै.	लोकसंख्या.
ब्रिटिश राज्य.....	१,१३,००,०००	३८,१०,००,०००
रशियाचें राज्य.....	८६,५०,०००	१२,६०,००,०००
चीनचें राज्य.....	४३,००,०००	४०,००,००,०००
युनैतेदस्तेत्त	३५,३१,०००	६,३०,००,०००
ब्राजिलचें राज्य	३२,०९,०००	१,४०,००,०००

इंग्लंडचे राज्य पहिलें व रशियाचें राज्य दुसरें. लोकसंख्येच्या मानानें चीनचें राज्य पहिलें आहे. ह्या राज्यांत चीन, तिबेट आणि चिनई-तार्तरो (मंगोलियासह) हे देश आहेत.

चीन.—हा देश आणि तिबेट ह्यांच्यामध्ये उंच पर्वत आहेत, त्यांस स्नोई पर्वत असें ह्मणतात. पेइहो, होश्रांगहो, यांगत्सीक्यांम आणि कंतान ह्या मोठ्या नद्या ह्या पर्वतांमधून येऊन चीनच्या मैदानांतून जाऊन पासिफिक महासागरास मिळाल्या आहेत. चीनच्या ताब्यांतील बेटांपैकी हेनान हें मुख्य आहे. फोर्मासा बेट आणि चीन ह्यांच्यामध्ये फोर्मासाची सामुद्रधुनी आहे.

चीनची राजधानी पेकीन आहे. येथे बादशाहा राहातो. नांकीन हें मोठें शहर यांगत्सी नदीचे कांठीं असून व्यापाराकरितां प्रसिद्ध आहे. नांकीनपासून थोड्या अंतरावर शांघाय व दक्षिणेस कंतान हीं मुख्य बंदरें आहेत. या देशांतून चहा, साखर, रेशीम, कापसाचीं वस्त्रें, साडीन, खेळणीं, मातीचीं भांडीं वगैरे जिन्नस बाहेर रवाना होतात. हिंदुस्तानांतून पुष्कळ अफ ह्या देशांत जाते. कंतान नदीचे मुखाजवळ इंग्लिशांचे ताब्यांत हांगकांग व पोर्तुगीज लोकांचे ताब्यांत मकाउ हीं बेटें आहेत.

चिनी लोक मोठे हुशार आणि उद्योगी आहेत. त्यांनीं पुष्कळ कालवे बांधून आपल्या देशांतील शेतकीची सुधारणूक केली आहे. त्यांपासूनच चहाचे झाडाची प्रसिद्धि झाली. मातीचीं भांडीं आणि रेशीम तयार करण्याचे कामांत चिनी लोकांची बरोबरी कोणी करू शकत नाहीं. बंदुकीची दारू, छापण्याची युक्ति व कंपस (लोहचुंबकाची सुई) हीं त्यांनींच शोधून काढिल्लीं असें ह्मणतात. ह्या देशांत पुष्कळ मौल्यवान धातु सांपडतात.

तिबेट.—ह्या देशाचे पूर्वी स्वतंत्र तिबेट आणि चिनई तिबेट असे दोन भाग होते. परंतु स्वतंत्र तिबेट आतां काश्मीरचा भाग झाला आहे. (काश्मीर*पहा). चिनई तिबेट आणि काश्मीर ह्यांच्यामध्ये काराकोरान पर्वतांची ओळ आहे. ह्या देशांतील जमीन उंचवट्याची असून त्यांत सिंधु व ब्रह्मपुत्र हे नद आणि सतलज, इरावती, यां-

* हिंदुस्तानचें वर्णन पहा.

गत्सी आणि होंआंगहौ ह्या मोठ्या नद्या उगम पावतात. सिंधु आणि ब्रह्मपुत्र ह्यांचे उगम जवळ जवळ आहेत, आणि हिमालयाचे टोंकांस वळसा घालून पुढे जातपर्यंत ते अनुक्रमे पश्चिमेकडे व पूर्वेकडे वाहतात; नंतर दक्षिणेकडे वळून अरबी समुद्र व बंगालचा उपसागर ह्यांस अनुक्रमे मिळतात. तिबेटांत पुष्कळ सरोवरे आहेत; त्यांत ब्रह्मपुत्राच्या जवळचीं तेंप्रिनार व फालटी आणि सतलजच्या जवळचीं रावणन्हद आणि मानस हीं सरोवरे प्रसिद्ध आहेत.

मुख्य शहर लासा, ही बौद्धधर्माची पवित्र जागा आहे. येथे बौद्धधर्माचा मुख्य गुरु (ब्रांद्दलामा) राहतो. सर्व धर्मांमध्ये बौद्धधर्म अतिविस्तृत आहे. चीन, ब्रह्मदेश, सिंहलद्वीप वगैरे देशांत हाच धर्म चालतो. ह्या देशांतील लोकांच्या रीतिभाती तारतर लोकांच्या रीतिभातीसारख्याच आहेत. तिबेटांतिल कांहीं लोक शेतकी व दुसरे कांहीं धंदे करितात; परंतु बहुतेक लोक आपला निर्वाह मेंढ्या व गुरे बाळगून करितात व नेहमीं चान्याकरितां फिरत असतात. येथील लोकरीच्या उत्तम शाली होतात.

चिनई तार्तरी—[मंगोलियासह] हा देश चीन आणि तिबेट ह्यांचे उत्तरेस आहे. हा देश आणि चीन ह्यांच्यामध्ये एक मोठी भिंत आहे. ती पुष्कळ वर्षांपूर्वी चिनई लोकांनी लुटाहू तारतर लोकांचा बरोवस्त करण्याकरितां बांधली. हा देश आणि तिबेट ह्यांच्यामध्ये कुपन्लन पर्वत आहे. ह्या देशाचे चार भाग आहेत. १ पूर्वेस मंचूरिया, राजधानी मुकुदेन. २ उत्तरेकडील आणि पश्चिमेकडील पर्वतांतील उंचवट्याचा प्रदेश, ह्यांत सुंदर झाडी असून ठिकठिकणीं सुपीक जागा आहेत. ३ मंगोलिया (गोवीचे मैदान), राजधानी उर्गा. ह्यांत मैगाचीन ही व्यापाराची जागा आहे. ४ पूर्वे तार्तरी, ह्यांत यार्कंद आणि काशगर हीं प्रसिद्ध शहरे आहेत. ह्याचे पश्चिमेस पामर स्तेपी नांवाचा उंचवट्याचा प्रदेश असून पलीकडे रशियन अथवा पश्चिमतार्तरी आहे.

ह्या देशाचे उत्तरेस अमूरनदी असून दक्षिणेकडे चीनांतील नद्यांस मिळणाऱ्या लहान लहान नद्या आहेत. किनाऱ्याजवळचे प्रदेशांत मासे धरणें व धातूकरितां खगणें, हे लोकांचे मुख्य धंदे आहेत. उत्तरेकडील प्रदेशांत शेतकी हा मुख्य धंदा आहे. येथें कापूस व रेशीम ह्यांची वस्त्रे करितात. वाक्रीसर्व ठिकाणचे लोक तंबूंत राहून मेंढ्या व गुरें पाळतात. कारवानलोक हमेश ह्या देशांतून चहा व रेशीम खेरीरिया देशांतील किआखत् शहरास नेतात आणि तेथून लोंकर घेऊन येतात.

९. कोरिया.

कोरिया हें द्वीपकल्प असून जपानचा समुद्र आणि पिचलासमुद्र ह्यांच्यामध्ये आहे. हें द्वीपकल्प आणि जपान ह्यांच्यामध्ये कोरियाची सामुद्रधुनी आहे. हा देश डोंगराळ आहे व ह्याचे आंतले भागाची चांगलीशी माहिती नाही. समुद्रकांठची जमीन चांगली असून तीत तांदूळ, धान्य, कापूस, तंबाखू, ताग आणि फळें ह्यांचें चांगलें पीक होतें.

येथील राजास लीही म्हणतात व सिउल ही त्याची राजधानी आहे. चेमलपो, फ्यूसन आणि युएनसन हीं मुख्य बंदरें असून तेथें परराष्ट्रांतील लोकांस व्यापार करण्याची मोकळीक आहे.

हा देश पूर्वी चीनचे ताब्यांत होता. पण सन १८९४ त चीन आणि जपान ह्यांच्यामध्ये जी लढाई झाली तीत तो स्वतंत्र झाला आहे. हल्लीं येथें जपानचें वर्चस्व विशेष आहे. येथील लोक बौद्ध धर्माचे आहेत.

१०. इंडियन चायना (पूर्वेकडील द्वीपकल्प).

इंडियनचायना हें मोठें द्वीपकल्प चीनचे राज्याचे दक्षिणेस व हिंदुस्तानचे पूर्वेस आहे. हें द्वीपकल्प आणि हिंदुस्तान ह्यांच्यामध्ये बंगालचा समुद्र व आराकानचे उत्तरेकडील डोंगर आहेत. ह्या देशांत धातु, अरण्यां, व सुपीक जमीन ह्यांची समृद्धि आहे. तेथील लोक हुशार असून घंटा, रंगीत सामान, मातीचीं भांडीं, उंचीं वस्त्रे व कांचेचीं भांडीं करण्याचे कामांत कुशल आहेत. त्यांच्या रीतिभाती कांहीं हिंदुलोकांप्रमाणें व कांहीं चिनई लोकांप्रमाणें आहेत. ह्या देशाचे ब्रह्मदेश, सियाम, मलाया, आणि कोचीन चीन असे चार भाग आहेत.

ब्रह्मदेश.—हा या द्वीपकल्पाचा अगदीं पश्चिमेकडचा भाग आहे,

व तो हिंदुस्तानांतील गवर्नर जनरलचे ताब्यांत आहे. इरावती, सितांग आणि सालवेन ह्या नद्या ह्या देशांतून वाहत जाऊन मार्ताबानचे आखातास मिळतात. ह्या देशांत सागाची सुंदर अरण्यां व भाताची उंची शेतें आहेत. ह्या देशापैकी आसाम, आकारान, आणि तेनास-शिम हे प्रांत इंग्लिशांनी सन १८२६ त जिंकून घेतले; चौथा प्रांत पेगू हा सन १८५२ त खालसा करून घेतला; आणि बाकी सर्व देश सन १८८६ त खालसा करून घेतला. आसाम एका चीफ कमिशनराचे ताब्यांत आहे व त्यांत गोवाटी हें मुख्य शहर आहे. बाकी सर्व देश एका लेफ्टनेंट गवर्नराचे ताब्यांत आहे. त्याची राजधानी मंडले ही इरावतीनदीचे कांठी आहे. आवा, अमरपूर, मंचोबा ह्या पूर्वीच्या राजधान्या इरावती नदीचे कांठी आहेत. रंगून, आराकान, प्रोम, पेगू हीं दुसरीं शहरें व मोलमेन, वासेन आणि अकियाच हीं मोठीं बंदरें ह्या देशांत आहेत. ह्या देशांतून तांदूळ आणि मीठ खुष्कीनें चिनांत पाठवितात आणि तेथून लोंकर, रेशीम आणि कापूस ह्यांची वस्त्रें ह्या देशांत आणितात.

सियाम.—हा देश ब्रह्मदेशाचे पूर्वेस आहे. मिनामनदी ह्या देशांतून वहात जाऊन सियामचे आखातास मिळते. हा देश एका राजाचे ताब्यांत आहे. त्याची राजधानी व्यांक्रोक, ही मिनामनदीचे कांठी आहे. उत्तरेकडील शान लोकांच्या लाओ देशावर आणि मलायांतील कांहीं संस्थानांवर येथील राजाचा ताबा आहे. ह्या देशांत मौल्यवान रत्ने सांपडतात. येथील व्यापार ब्रह्मदेशांतील व्यापारासारखाच आहे. मिनामनदीचे डावे आंगचा बराच मुलुख हल्लीं फ्रेंचांचे ताब्यांत आहे.

मलाया.—हें द्वीपकल्प दक्षिणेस असून क्रा ह्या नांवाचे संयोगीभूमीनें मुख्य द्वीपकल्पास जोडलेलें आहे. हें द्वीपकल्प आणि सुमात्रा बेट ह्यांच्यामध्ये मलाकाची सामुद्रधुनी आहे. हा देश पुष्कळ संस्थानिकांच्या ताब्यांत आहे. पैकीं कांहीं सियामचे राजाचे ताब्यांत आहेत, कांहीं स्वतंत्र आहेत, व कांहीं इंग्लिशांस खंडणी देतात. मलाका आणि वेल-सली हे दोन प्रांत व मलाकाचे सामुद्रधुनीतील सिंगापुर आणि पिनांग हीं बेटें इंग्लिशांचे ताब्यांत आहेत. हीं बेटें हिंदुस्तान व चीन ह्या

देशावरोवरचे व्यापाराकरितां सोईचीं ठाणीं आहेत. मलायी लोव मुसल-
मान आहेत व इंदियन चायनांतील बाकी सर्व लोक बौद्ध धर्माचे आहेत.

कोचीन चीन—हा देश सियामाचे पूर्वेस आहे. मेकांग ऊर्फ
कांबोज ही मोठी नदी ह्या देशांतून वहाते. ह्या नदीचे मुखावर फ्रेंच
लोकांची मालकी आहे. किनाऱ्यावरचें सायगांच शहर त्यांचेच ताब्यांत
आहे. ह्या देशांतील टांकिनप्रांत फ्रेंच लोकांचे ताब्यांत आहे व त्यांत
होनाय हें मुख्य शहर आहे. आनाम आणि कांबोज येथील राजे
फ्रेंच लोकांस खंडणी देतात. आनामची राजधानी हुई हें तटबंदी
शहर त्याच नांवाच्या नदीचे कांठीं आहे आणि कांबोजची राजधानी
नामपेन ही मेकांग नदीचे कांठीं आहे.

११. सिंहलद्वीप ऊर्फ सिलोन.

सिंहलद्वीप ऊर्फ सिलोन—हें बेट हिंदुस्तानचे दक्षिण टोंका-
जवळ आहे. ह्यालाच हिंदुलोक लंका असें झगतात. हें बेट आणि हिं-
दुस्तान ह्यांच्यामध्ये मानारचें आखात व पाल्कची समुद्रधुनी हीं
आहेत. मानार आणि पाल्क ह्यांच्यामध्ये सिलोनपासून हिंदुस्तानचे
आग्नेय किनाऱ्यापर्यंत कांहीं बेटें* व रेतीचे उंचवटे मिळून ६० मैल लांबीचा
पुलासारखा एक तुटक कडा आहे. त्यास हिंदुलोक रामाचा सेतु
झणतात व इतर लोक आदामचा पूल असें झणतात. ह्या पुलानें
वर्णन हिंदु लोकांचे पुराणांत केलेलें आहे.

सिलोनचें क्षेत्रफळ २५, ३६५ चौरसमैल, व लोकसंख्या ३० लक्षां-
पेक्षां जास्त आहे. ह्या बेटाचे कांहीं भाग इ० स० १८१५ पर्यंत दक्ष
व फ्रेंच लोकांचे ताब्यांत होते; परंतु हल्लीं सर्व बेट इंग्लंडचे राणीचे
ताब्यांत असून तिचेच हुकुमानें तेथील गवर्नर काम करितो.

* ह्या बेटांपैकी मानार आणि रामेश्वर हीं मोठीं आहेत. हीं बेटें व रेतीचे
उंचवटे ह्यांच्यामधून लहान लहान तारवें व आगबोटी जाण्याजोग्या खोल
खाड्या आहेत. परंतु पांवेन नांवाच्या खाडींतून मोठमोठीं तारवें नेतां
यावीं झणून ती पुष्कळ खोल करण्याचा सरकारचा इरादा आहे. असें
झाल्यानें सिलोन बेटास वळसा घातल्याशिवाय मधूनच गलबतें नेतां
येतील.

पर्वत.—ह्या बेटांत पुष्कळ पर्वत आहेत पैकीं पेद्रोतालागोला आणि इलिया हे अतिशय उंच आहेत. परंतु आदास्सपीक हा पर्वत फार प्रसिद्ध आहे. ह्या पर्वताचे शिखरावर बुद्धाची पावलें उठली आहेत, असें बौद्धधर्माचे गुरु सांगतात.

ह्या बेटाचा मध्यभाग व दक्षिणभाग हे डोंगराळ आहेत. परंतु बहुतेक किनाऱ्याजवळ सखल जमिनीची पट्टी आहे. पर्वतावर झाडी असून मध्यें सुपीक मैदानें व खोरीं आहेत. ह्या बेटाचे उत्तरेकडील व पूर्वेकडील प्रदेशांत मोठमोठे जुनाट पडके तलाव आहेत, ते कोणत्या जातीच्या लोकांनीं बांधले ह्याचा थंगच लागत नाही. किनाऱ्याजवळचा प्रदेश सुपीक असून त्यांत पाणी विपुळ आहे. तेथें बागाईत फार चांगलें होतें परंतु तेथील हवा सरदगरम आहे. डोंगराळ प्रदेशांतील हवा चांगली असून तेथें बुंद व चहा ह्यांचें पीक चांगलें होतें. ह्या बेटांत पाऊस पुष्कळ पडतो आणि पावसाळ सहा सात महिनेपर्यंत असतो.

दालचिनी, मिऱ्यां वगैरे मसाल्याचे पदार्थ व नारळ आणि दुसरीं फळें ह्यांकरितां ह्या बेटाची प्रसिद्धि आहे. तांदूळ, कापूस, नीळ, उंस आणि तंबाखू ह्यांचेही बरेंच पीक होतें. लोखंड व इतर धातु आणि विशेषकरून मौल्यवान रत्नें ह्या बेटांत पुष्कळ सांपडतात. वायव्य किनाऱ्याजवळ उत्तम मोतीं सांपडतें. पश्चिम किनाऱ्यावर पुष्कळ मिठागरे आहेत. तेथून मीठ हिंदुस्तानांत पाठवितात. इसारती लांकूड ह्या बेटांतून परमुलखास पुष्कळ रवाना होतें.

सिलोन बेटांत सिंघली, हिंदू, अरब, मलार्थी आणि मूळचे डोंगरी लोक ह्यांची वस्ती आहे. सिंघली लोक स्वभावानें शांत असून ते पश्चिम व दक्षिण किनाऱ्याजवळील सखल प्रदेशांत राहतात. ते बौद्धधर्माचे आहेत, व त्यांची भाषा अगदीं निराळी आहे. हिंदू लोक तामीळ भाषा बोलतात, व ते मद्रास इलाख्यांतून ह्या बेटांत आले आहेत. हे लोक मुख्यत्वेकरून ह्या बेटाच्या उत्तरभागांत राहतात. मूळचे लोक अगदीं रानटी असून डोंगरांत राहतात. शेतकी, मासे धरणें, धातूचीं कामें करणें, पांढ्या विणणें, दोरखंडें तयार करणें, हे लोकांचे मुख्य धंदे आहेत.

ह्या बेटाची राजधानी कोलंबो, हें बंदर पश्चिम किनाऱ्याजवळ आहे. दक्षिणेस पॉइंट दि गालो ह्या नांवाचें सुंदर बंदर आहे. ह्या बंदरांत मुंबई, कलकत्ता, चीन, यूरोप आणि आस्त्रालिया येथून आगबोटी व तारवें येतात. ईशान्येस महावली गंगेच्या मुखाजवळ त्रिकोमाली ह्मणून एक बंदर आहे. उत्तरेस पॉइंट पेद्रो ह्या नांवाचें चौथें बंदर आहे. मध्यभागचे डोंगराळ प्रदेशांत क्वांदा ह्मणून एक प्राचीन राजधानीचें शहर आहे. हल्ली कोलंबोपासून क्वांदापर्यंत आगगाडीचा रस्ता केला आहे.

१२. हिंदुस्तान.

आशियाखंडाचे दक्षिण आंगास जीं तीन द्वीपकल्पे आहेत, त्यांपैकी हिंदुस्तान हें सर्वांत मोठें व महत्वाचें आहे. ह्याचे उत्तरेस हिंदुकुश, काराकोरान, व हिमालय हे पर्वत असून त्यांचे पलीकडे तातरी व तिबेट हे देश आहेत. पश्चिमेस हाला व सुलैमान हे पर्वत आहेत, व त्यांच्या पलीकडे बुचिस्तान व अफगाणिस्तान हे देश आहेत; नैर्ऋत्येस अरबी समुद्र, दक्षिणेस हिंदी महासागर, आग्नेयीस बंगालचा उपसागर व पूर्वेस आराकानचे व दुसरे डोंगर असून पलीकडे ब्रह्मदेश आहे. ह्या देशाचें क्षेत्रफळ १५,८२,१२० चौरस मैल आहे व लोकसंख्या २८ कोटी ७० लक्ष आहे.

ह्या देशाचा आकार तिकोनी आहे. हिमालय ह्या त्रिकोणाचा पाया आहे. विंध्याद्रि पर्वताचे योगानें त्या त्रिकोणाचे दोन मोठे भाग झाले आहेत. पैकीं उत्तरेकडील भागाला हिंदुस्तान व दक्षिणेकडील भागाला दक्षिण असें ह्मणतात.

उत्तरहिंदुस्तान किंवा हिंदुस्तान ह्याचे स्वभावतः सहा भाग झाले आहेत; (१) हिमालयाचे उतरणीवरचा प्रदेश, ह्यांत काश्मीर (पंजाबाखालचें) व नेपाळ व भूतान हीं स्वतंत्र संस्थाने व दुसरीं डोंगरी लोकांचीं संस्थाने आहेत; (२) सिंधूचे कांठचा प्रदेश, ह्यांत पंजाब व सिंधू हे प्रांत आहेत; (३) मोठें मैदान, हा वालूचा प्रदेश उत्तरेस सतलज नदी, पश्चिमेस सिंधू व पंजाबचा कांहीं भाग, दक्षिणेस कच्छचें रण, आणि पूर्वेस अरवली पर्वत, ह्यांच्या मध्ये आहे. ह्या मै-

दानाचा आग्नेयीकडील प्रदेश सुगीक असून त्यांत जोधपूर व राजपुतान्यांतील दुसरीं कांहीं संस्थानें हीं आहेत; (४) मध्यहिंदुस्तानांतील उंचवट्याचा प्रदेश, ह्यांत राजपुतान्याचा कांहीं भाग, माळवा व बुंदेलखंड हे प्रांत आहेत; (५) गंगेच्या कांठचा प्रदेश, ह्यांत वायव्येकडील प्रांत, अयोध्या व बंगालचा कांहीं भाग हे आहेत; आणि (६) ब्रह्मपुत्राच्या कांठचा प्रदेश, ह्यांत बंगालचा कांहीं भाग व आसाम हे प्रांत आहेत.

दक्षिण हिंदुस्तान किंवा दक्षिण ह्याचे स्वभावतः चार भाग झाले आहेत; (१) नर्मदेच्या कांठचा प्रदेश, हा विंध्याद्रि आणि सातपुडा ह्या दोन पर्वतांच्या ओळींमध्ये आहे. त्यांत गोंडवणचा बहुतेक प्रदेश येतो; (२) खुद्द दक्षिण, ह्यांत मध्यप्रांताचा कांहीं भाग, हैदराबाद, वन्हाड, महाराष्ट्रदेश, दक्षिण महाराष्ट्रदेश आणि कर्नाटक हे प्रांत आहेत; (३) पूर्व किनाऱ्याजवळचा सखल प्रदेश, हा पृथ्व घाट आणि पूर्व किनारा ह्यांच्या मध्ये आहे; आणि (४) पश्चिम किनाऱ्याजवळचा सखल प्रदेश, हा सह्याद्रि आणि पश्चिम किनारा ह्यांचे मध्ये तापी नदीपासून कन्याकुमारीपर्यंत आहे.

पुढें लिहिल्याप्रमाणें हिंदुस्तानचे १३ राजकीय विभाग आहेत.

१ मुंबई इलाखा.	८ पंजाब इलाखा.
२ मद्रास इलाखा.	९ वायव्येकडील प्रांत.
३ म्हैसूर व कुर्गप्रांत.	१० बंगाल इलाखा.
४ हैदराबाद व वन्हाडप्रांत.	११ आसामाकडील मुलूख.
५ मध्यप्रांत.	१२ नेपाळ, भूतान व इतर
६ मध्य हिंदुस्तानांतील संस्थानें.	डोंगरी संस्थानें.
७ राजपुतान्यांतील संस्थानें.	१३ पोर्तुगीज व फ्रेंच
	लोकांची संस्थानें.

हिंदुस्तानचा राज्यकारभार वसैराय आणि गवरनर जनरल पाहतो. त्याची नेमणूक हिंदुस्तानची चक्रवर्तिनी व इंग्लंडची राणी करते, व त्याच्या मदतीस कौन्सलदार असतात. मुंबई व मद्रास येथील गवरनर; पंजाब, वायव्येकडीलप्रांत, बंगाल

आणि ब्रह्मदेश येथील लेफ्तेनेंट गवर्नर; मध्यप्रांत, व आसाम येथील चीफ कमिशनर; हैदराबाद, म्हैसूर, मध्यहिंदुस्तान, राजपुताना, नेपाळ व इतर संस्थाने येथील रेसिडेंट व पोलोतिकल एजन्ट, हे सर्व अधिकारी गवर्नर जनरलचे ताब्यांत आहेत. तरी त्यांचे ताब्यांतील मुलखांची सर्व जबाबदारी त्यांच्यावर सोंपवलेली असते ह्यागून ते स्वतंत्रपणे त्यांची व्यवस्था ठेवितात.

शहरे—१. मुंबई इलाख्यांत मुख्य शहर मुंबई, ह्याच नांवाच्या बेटांत आहे. हें शहर सान्या हिंदुस्तानांत मोठ्या वस्तीचें आहे. सिंधूचे काठी हैदराबाद व कराची, हीं सिंध्र प्रांतांत मोठीं शहरे आहेत. साबरमतीचे काठी अमदावाद व तापोचे मुवाजवळ सुरत, हीं गुजराथेंत मोठीं शहरे आहेत. महाराष्ट्र देशांत पुणे, पेशव्यांची राजधानी व सातारा शिवाजीचे वंशांतील राजांची राजधानी होती. दक्षिणमहाराष्ट्रांत बेळगांव, धारवाड, हुबळी, व विजापूर हीं मोठीं शहरे आहेत. मुंबई, कराची, कारवार, हीं मुख्य बंदरे आहेत.

२. मद्रास इलाख्यांत मद्रास हें मुख्य शहर आहे. त्रिचनापल्ली हें मजबूत शहर कावेरीचे काठी आहे. तुंगभद्रेच्या काठी विजयानगर हें प्राचीन काळीं प्रसिद्ध शहर होतें. शिवाय अर्काट, तंजावर, बल्लारी, मच्छलीपट्टन, राजमहेंद्री, मंगळूर, कलीकत वगैरे मोठीं शहरे आहेत.

३. म्हैसूर प्रांतांत म्हैसूर हल्लींची राजधानी, श्रीरंगपट्टण पूर्वाची राजधानी, बंगळूर रेसिदेंताची राहण्याची जागा, आणि कुर्गप्रांतांत मरकारा, हीं प्रसिद्ध शहरे आहेत.

४. हैद्राबाद व वन्हाड. ह्या प्रांतांचे मुख्य शहर हैदराबाद, ही निजामाची राजधानी आहे; सिकंदराबाद हें सान्या हिंदुस्तानांत फौजेचें मोठें ठाणें आहे. गाँवळकोंडे, हें गाँवळकोंडच्या राज्याचें प्राचीन काळीं राजधानीचें शहर होतें. शिवाय अवरंगाबाद, दौलताबाद, बेदर, पलिचपूर, आकोला, वगैरे मोठीं शहरे आहेत. खांबगांव आणि उमरावती ह्या कापसाच्या व्यापाराच्या मोठ्या पेठा आहेत.

५. मध्यप्रांतांत नागपूर हें मुख्य शहर आहे. हिंमणघाट ही कापसाचे व्यापाराची मोठी पेठ आहे. शिवाय सागर, जबलपूर, रायपूर, चांदा, वगैरे मोठीं शहरे आहेत.

१६. मध्य हिंदुस्तानांत ग्वालर, शिवाची राजधानी आहे; इंदूर, होळकराची राजधानी आहे; भोपाल, भोपालच्या बेगमची राजधानी आहे; म्हू आणि नीमच, येथे इंग्रज सरकारची फौज असते.

७. राजपुतान्यांत, अजमीर, उदेपूर, जोधपूर, जयपूर, भरतपूर, वगैरे मोठी शहरें आहेत.

८. पंजाबांत मुख्य शहर लाहोर, राचीच्या कांठी आहे. अमृतसर हें सीक लोकांचें पवित्र शहर आहे. चिनाबचे कांठी मुलतान हें मोठें मजबूद शहर आहे. यमुनेच्या कांठी दिल्ली, मोंगल लोकांची राजधानी होती. दिल्लीचे उत्तरेस पानिपतची प्रसिद्ध रणभूमि आहे. शिवाय लुधियाना, फिरोजपूर, अंबाला, वगैरे मोठी शहरें आहेत.

९. वायव्येकडील प्रांतांचें मुख्य शहर अलहाबाद ऊर्फ प्रयाग, हें गंगा आणि यमुना ह्यांचे संगमावर आहे. आग्रा, ह्या प्रांताची जुनी राजधानी, येथें ताजमहाल व दुसऱ्या पाहण्यासारख्या इमारती आहेत. गोमतीचे कांठी लखनौ, हें पूर्वी अयोध्याप्रांताचें राजधानीचें शहर होतें. ह्याच प्रांतांत फैजाबाद व त्याचे पूर्वेस अयोध्या हीं मोठी शहरें आहेत. अयोध्या हें फार प्राचीन काळचें शहर असून तेथें श्रीरामचंद्राचा जन्म झाला. शिवाय यमुनेच्या कांठी मथुरा, कालपी व इटावा आणि गंगेच्या कांठी फत्तेगड, कानपूर, मिरजापूर, काशी ऊर्फ बनारस, गाजीपूर व कनोज आणि दक्षिण भागांत झाशी, हीं मोठी शहरें आहेत.

१०. बंगाल्यांत हुगळी नदीचे कांठी कलकत्ता, ही हिंदुस्तानाची राजधानी व गवर्नर जनरलची राहण्याची जागा आहे. डाका आणि मुर्शिदाबाद हीं कारागिरीचे पदार्थाकरितां प्रसिद्ध आहेत. बहार प्रांतांत पाटणा व मोंगीर हीं गंगेच्या कांठी आहेत. ओरिसा प्रांतांत कटक व जगन्नाथ आणि छोटा नागपूर प्रांतांत रांची हीं मोठी शहरें आहेत.

११. आसामांत शिलांग, गोव्हाटी, सिल्हेट आणि सिलचर हीं मोठी शहरें आहेत.

१२. नेपाळांत काठमांडू, भूतानांत तासिसदन व काश्मीरांत काश्मीर (श्रीनगर) आणि जंमू हीं मोठी शहरें आहेत.

१३. चेन्नैनगर, पांदिचरी, यानन, कारिकल आणि माही ही फ्रेंचांची व गोवें हें पोर्तुगीज लोकांचें शहर आहे.

पर्वत—हिंदुस्तानांत पर्वतांच्या अनेक ओळी आहेत. उत्तरेस हिमालय व हिंदुकुश, ह्या पर्वतांच्या ओळी आहेत. हिमालयाचें अति उंच शिखर एवरेस्त (गौरीशंकर) हें समुद्राचे सपाटीपासून २९,००० फूट उंच आहे. धवलगिरी हें दुसरें मोठें शिखर आहे. पश्चिमेस सुलैमान व हाला ह्या पर्वतांच्या ओळी आहेत. गुजराथ व बुंदेलखंड ह्यांच्या मध्ये विंध्याद्रि पर्वतांची ओळ आहे. विंध्याद्रि पर्वतांचे पश्चिम टोंकापासून दिल्लीपर्यंत अरवली पर्वतांची ओळ आहे. ह्या ओळींत अबूचा पहाड हें फार उंच शिखर आहे. विंध्याद्रिचे दक्षिणेस त्याशीं समांतर सातपुड्याची ओळ पूर्वपश्चिम आहे. ह्याच्या दक्षिणेस पश्चिम किनाऱ्याकडे सह्याद्रि (पश्चिम घाट) व पूर्व किनाऱ्याकडे पूर्व घाट अशा दोन ओळी आहेत. नीलगिरि पर्वतांची ओळ पूर्वपश्चिम घाटांची दक्षिण टोंके जोडते.

नद्या—हिंदुस्तानांत पुष्कळ नद्या व नद आहेत. पैकीं गंगा, यमुना, गोव्रा, गोमती, गंडकी, चंबळा, बटवा, मही, तापी, नर्मदा, महानदी, कृष्णा, गोदावरी, कावेरी, पेन्नार, पालार, ह्या नद्या, व सिंधु, ब्रह्मपुत्रा, आणि शोणभद्र हे नद, प्रसिद्ध आहेत.

व्यापाराचे जिनस — नीळ, साखर, चहा, बुंद, तांदूळ, गहू, कापूस, गळिताची धान्ये, रेशीम, सोरा, मीठ, अफू वगैरे जिनस परमुलखास रवाना होतात.

भाग ३.

यूरोप.

यूरोपाच्या उत्तरेस आर्क्टिक महासागर; पश्चिमेस अटलांटिक महासागर; दक्षिणेस भूमध्य समुद्र, आर्किपेलागो, मारमोराचा समुद्र, काळा समुद्र व काकेशस पर्वत आणि पूर्वेस कास्पियन समुद्र, डाराल पर्वत ही आहेत.

यूरोप आणि आशिया हीं एकमेकांस लागून आहेत. यूरोप आणि आफ्रिका ह्यांच्यामध्ये भूमध्य समुद्र आहे व यूरोप आणि अमेरिका ह्यांच्यामध्ये अटलांटिक महासागर आहे.

यूरोपांत १८ राज्ये आहेत. त्यांचीं नांवे:— १ ग्रेतब्रितन व अयर्लंड, २ फ्रान्स, ३ स्पेन, ४ पोर्तुगाल, ५ बेलजियम् ६ हालंड ऊर्फ नेदर्लंड, ७ देन्मार्क, ८ स्वीडन व नार्वे, ९ रशिया, १० जर्मनी, ११ स्वित्सर्लंड, १२ इताली, १३ आख्रिया व हंगरो, १४ रूमानीया, १५ सर्बिया, १६ मोन्तेनेग्रो, १७ तुर्कस्तान आणि १८ ग्रीस.

समुद्र— १ श्वेत समुद्र रशियाचे उत्तरेस आहे; २ बाल्टिक समुद्र हा एका आंगास स्वीडन आणि दुसऱ्या आंगास जर्मनी व रशिया ह्यांच्या मध्ये आहे; ३ जर्मन (उत्तर) समुद्र हा एका आंगास इंग्लंड आणि दुसऱ्या आंगास जर्मनी व देन्मार्क ह्यांच्या मध्ये आहे; ४ भूमध्यसमुद्र यूरोप व आफ्रिका ह्यांच्या मध्ये आहे; ५ आद्रियातिक समुद्र इताली व तुर्कस्तान ह्यांच्या मध्ये आहे; ६ आर्किपेलागो ग्रीस व आशियांतील तुर्कस्तान ह्यांच्या मध्ये आहे; ७ मार्मोराचा समुद्र यूरोपांतील तुर्कस्तान व आशियांतील तुर्कस्तान ह्यांच्या मध्ये आहे. ८ काळा (तुर्की) समुद्र रशिया आणि आशियांतील तुर्कस्तान ह्यांच्या मध्ये आहे; ९ अजोवचा समुद्र रशियाचे दक्षिणेस आहे; १० अयरिश समुद्र, उत्तर खाडी आणि सेंट जॉर्जची खाडी हीं इंग्लंड आणि अयर्लंड ह्यांच्या मध्ये आहेत; आणि ११ इंग्लिश खाडी इंग्लंड आणि फ्रान्स ह्यांच्या मध्ये आहे.

धर्म व राज्यरीति— यूरोपांत मुसलमानी धर्म एका तुर्कस्तानामध्ये मात्र आहे. बाकी सर्वत्र ख्रिस्ती धर्म आहे. ख्रिस्ती धर्माचीं, प्रातेस्तंत, रोमन क्याथलिक आणि ग्रीक अशीं तीन मते आहेत. ग्रीक मत रशिया, ग्रीस, रूमानीया, सर्बिया, मोन्तेनेग्रो आणि तुर्कस्तानचा सुमारे ३/५ भाग ह्यांत चालते. प्रातेस्तंत मत ग्रेत ब्रितन, हालंड, जर्मनी, देन्मार्क, स्वीडन, व नार्वे आणि स्वित्सर्लंड ह्या देशांत चालते. बाकी सर्व देशांत रोमन क्याथलिक मत चालते.

तुर्कस्तान आणि रशिया येथील राजे आपल्या मजीप्रमाणें राज्य

करितात. स्वित्सर्लंड आणि फ्रान्स येथे प्रजेच्या संमतानें निवडलेले लोक राज्य करितात. बाकी सर्व देशांत राजे प्रजेच्या संमतानें कायदे ठरवून त्याप्रमाणें राज्य करितात.

१. ग्रेत ब्रितन आणि अयर्लंड.

हें संयुक्त राज्य महाराणी वित्कोरिया हिचें आहे. ग्रेत ब्रितन हें इंग्लंड व स्कॉटलंड मिळून एक बेट आहे, व अयर्लंड हें निराळेंच बेट आहे.

इंग्लंड.

इंग्लंडाचे इंग्लंड व वेल्स असे दोन भाग आहेत. इंग्लंडांत ४० व वेल्सांत १२ परगणे आहेत. प्रत्येक परगण्यास कौंती किंवा शयर ध्वजातात.

इंग्लंडांतील मुख्य शहरे—तेम्स नदीचे कांठी लंडन हें राजधानीचें शहर असून पृथ्वीमध्ये सर्वांत मोठें आहे. मर्सी नदीचे कांठी लिवर्पूल हें मोठें बंदर आहे. मानचेस्टर हें कापसाचे वस्त्रांच्या कारखान्याकरितां प्रसिद्ध आहे. तैन नदीचे कांठी न्यूकासल, ह्या शहराजवळ दगडी काळशांच्या मोठमोठ्या खाणी आहेत. बर्मिंघम आणि शेफील्ड हीं लोखंडी व पोलादी सामानाकरितां प्रसिद्ध आहेत. नातिंगहाम हें जाळीदार कापड व पायमोजे ह्यांकरितां प्रसिद्ध आहे. ब्रिस्तल आणि हल हीं मोठीं बंदरे आहेत. आक्सफोर्ड आणि केंब्रिज हीं शहरे विद्यालयांकरितां प्रसिद्ध आहेत. कांतबरो आणि यार्क येथें मुख्य धर्माधिकारी राहतात. पोर्टस्मौथ व प्लिमुथ हीं ब्रिटिश सरकारच्या आरमारार्ची मुख्य ठाणी आहेत. ह्याशिवाय डोवर, सौथम्टन, ब्रैतन, बुल्वर्हाम्टन, ब्रादफोर्ड, कार्लइल, सदर्लंड, वगैरे दुसरीं प्रसिद्ध शहरे आहेत.

वेल्सांतील मुख्य शहरे—कार्दिफ आणि स्वानसी हीं मुख्य बंदरे आहेत. मरथिर-तिड्रिल हें सर्वांत मोठें शहर आहे. मिलफोर्ड-हेवन हें एक प्रसिद्ध बंदर आहे. हें इतकें मोठें आहे की, त्यांत सर्व इंग्लिश आरमार चांगले रीतीने ठेवतां येईल.

पर्वत—चेवियत डोंगर, हे इंग्लंड आणि स्कॉटलंड ह्यांच्या मध्ये आहेत; स्कॉफेल कॅबलंड मध्ये आहे; व स्नोदन वेल्स मध्ये आहे.

नद्या—तेम्स ही इंग्लंडचे दक्षिण भागांतून वाहत जाऊन जर्मन समुद्रास मिळते. हिचे कांठी लंडन शहर आहे. सेवर्न त्रिस्तलच्या खाडीस मिळते. मर्सी अयरिश समुद्रास मिळते. हिच्या कांठी लिव्-पूल शहर आहे. ह्याशिवाय तैन, त्रेंट, हंवर, ऊज, दी आणि वाय ह्या मोठ्या नद्या आहेत.

आखाते—साल्वेफिथ, त्रिस्तलची खाडी, कार्दिगनवे, मोरक्यांव वे आणि वाश हीं मुख्य आहेत.

सामुद्रधुनिया—मिनायची सामुद्रधुनी केरनार्वन आणि आंगलसी ह्यांच्यामध्ये आहे. डोचरची सामुद्रधुनी जर्मन समुद्र आणि इंग्लिश-खाडी ह्यांच्या मध्ये आहे.

भूशिरें—लांडस्फेड इंग्लंडचे अगदी पश्चिमेकडचे टोंक आहे, व लिजर्ड अगदी दक्षिणेकडचे टोंक आहे. तसेंच स्टार्त आणि बीचोहेद हीं इंग्लंडचे दक्षिण किनाऱ्यावर आहेत. ह्याशिवाय होली-हेद वगैरे लहान लहान भूशिरें पुष्कळ आहेत.

सरोवरे—दवेंतवातर, अलजवातर व विंदरमीर हीं प्रसिद्ध आहेत.

वेष्टे—पेरिश समुद्रांत मान व आंगलसी आणि इंग्लिश खाडींत व्हेत, जर्सी, गर्नेसी, आल्दनी, व सार्क हीं मुख्य आहेत.

व्यापाराचे जिन्नस—कथील, दगडी कोळसे, कापसाचा व लोंकरीची वस्त्रे, लोखंड व पोलादी सामान, कांच, कागद, यंत्रे वगैरे जिन्नस येथून परमुलखास जातात.

२. स्कातलंड.

स्कातलंडांत ३३ पगरणे (काँती) आहेत.

मुख्य शहरे—एदिनबरो स्कातलंडची राजधानी आहे. ग्लासगो हे स्कातलंडांत सर्वांत मोठे शहर असून ते कापसाची वस्त्रे करणे, तारवे बांधणे, यंत्रे करणे, वगैरे कामांकरितां प्रसिद्ध आहे. आवर्दीन आणि दंडी हीं तागाच्या वस्त्रांच्या कारखान्यांकरितां प्रसिद्ध आहेत. ग्रीनाक आणि लीथ हीं चांगली बंदरे आहेत. आवर्दीन, एदिनबरो, सेंटान्द्रूस आणि ग्लासगो हीं शहरे विद्यालयाकरितां प्रसिद्ध आहेत. पर्थ आणि पेजली ह्या ठिकाणी व्यापाराचे नाना-

प्रकारचे जिनस तयार होतात. ह्यांशिवाय दंफ्रीस, फालकक, स्टार्लिंग, वगैरे मोठीं शहरें आहेत.

पर्वत— ग्राम्पियन नामक डोंगरांचे रांगेमध्ये बेननेचिस हा प्रेत ब्रितनांत सर्वांत उंच डोंगर आहे. स्कात्लंडचा उत्तरेकडचा व मध्यभागचा प्रदेश अगदीं डोंगराळ आहे; व त्यांत लहान लहान डोंगर पुष्कळ आहेत.

नद्या— त्वीड, फोर्थ, ते, दी, स्पे, नेस व क्लेड ह्या मुख्य नद्या आहेत. पैकीं पहिल्या सहा उत्तरसमुद्रास मिळतात व क्लेड उत्तरखाडीस मिळते.

सरोवरें— स्कात्लंडांतील सरोवरें फार रमणीय आहेत. लाख-लोमंड हें सर्वांत मोठें आहे. शिवाय लाखशिन, लाखमारी, लाखनेस, लाखआ, लाखते वगैरे पुष्कळ आहेत.

आखातें— स्कात्लंडचा किनारा जागजागीं तुटलेला असल्यामुळें त्या किनाऱ्यावर पुष्कळ आखातें आहेत. त्यांत फोर्थ, ते, मोरे, क्लेड आणि सालवे हीं मुख्य आहेत.

भूशिरें— दनेतहेड हें स्कात्लंडचें अगदीं उत्तर टोंक आहे, व मल्-आफ्-ग्यालोवे हें अगदीं दक्षिण टोंक आहे.

बेटें— उत्तरेस आर्कनी व शेत्लंड व पश्चिमेस हेब्रिदीज, हीं प्रसिद्ध आहेत.

ह्या देशांतील व्यापार इंग्लंडांतील व्यापारासारखाच आहे.

३. अयर्लंड.

अयर्लंड हें मोठें बेट आहे. त्यांत अल्स्टर, लन्स्टर, मनस्टर आणि कोन्नात असे ४ प्रांत आहेत. ह्या प्रांतांत ३२ परगणे (कौंती) आहेत.

शहरें— मुख्य शहर दब्लिन लिफी नदीचे कांठी आहे. हें राजधानीचें शहर असून येथें एक विद्यालय आहे. ह्या शहराजवळ किंगस्तौन नांवाचें बंदर आहे. बेलफास्त हें तागाच्या कपड्याकरितां प्रसिद्ध आहे. घातगर्फोर्ड, लंदनदेरी, कार्क व त्याचे जवळचें क्नीन्सतौन नांवाचें बंदर आणि शानन नदीचे कांठचें लिमरिक हीं मोठीं शहरें आहेत.

पर्वत—अयर्लॅंदचे मुख्य पर्वत उत्तर आणि पश्चिम किनाऱ्याजवळ आहेत; त्यांत केरी परगण्यांतील सर्वांत उंच आहेत. पूर्वे किनाऱ्याजवळ मोर्न आणि विकलो हे प्रसिद्ध डोंगर आहेत.

नद्या—फाइल आणि बान ह्या उत्तरेकडे वाहतात; बाईन, लिफी आणि स्लेनी ह्या अयरिश समुद्रास मिळतात; सुचिर आणि ली ह्या दक्षिणेकडे वाहत जाऊन समुद्रास मिळतात. शानन ही अयर्लॅंदांत सर्वांत मोठी नदी आहे. ती पुष्कळ सरोवरांतून वाहत जाऊन अत्लान्तिक महासागरास मिळते.

सरोवरे—ने, अर्न, मास्क, कारिव, री, दर्ग, किलानीं वगैरे पुष्कळ आहेत.

उपसागर—अयर्लॅंदाचा किनारा जागजागीं तुटलेला असून त्यांत पुष्कळ उपसागर आहेत. पैकीं दानिगाल, स्लैगो, गालवे, बेलफास्त, फाइल हे मुख्य आहेत.

भूशिरें—केपक्लीअर अयर्लॅंदचे दक्षिणेस एका वेदांत आहे. मालिनहेद अयर्लॅंदचे उत्तर टोंक आहे व फेरहेद पूर्वेटोंक आहे.

बेटें—राथलिन अयर्लॅंदचे उत्तरेस आहे. क्लेर, वालेन्शिया आणि आरन् हीं बेटें पश्चिमेस आहेत.

इंग्लंड आणि स्कॉटलंड ह्या देशांपेक्षां अयर्लॅंद जरी शेतकी आणि खनिज पदार्थ यांहीं कमी संपन्न आहे, तरी येथें चराईची सोय चांगली झणून ह्या देशाची प्रसिद्धि आहे. अयर्लॅंदाची हवा इतकी सौम्य आहे आणि तेथें पाऊस इतका पडतो कीं तेथील शेतें नेहेमीं हिरवीं असतात, ह्यामुळे अयर्लॅंदाला कधीं कधीं हिरवळीचें बेट असेंही झणतात.

२. फ्रान्स.

फ्रान्सचे ८७ विभाग आहेत. त्यांस दिपार्तमांग झणतात.

शहरें—येथील राजधानीचें शहर पारिस, सेन नदीचे कांठी आहे. हें शहर पृथ्वीमध्ये देखणें आहे. ह्याशिवाय रुआंग, लील, तुलूज वगैरे पुष्कळ मोठीं शहरें असून तीं व्यापार आणि कारखाने व्हांकरितां प्रसिद्ध आहेत. ब्रेस्त आणि शेर्बूर ह्या आरमाराच्या

जागा आहेत. ल्वार नदीचे कांठी नान्स ही व्यापाराची मोठी जागा आहे. गारोन नदीचे कांठी बोर्दो येथून परमुलखास पुष्कळ वारू रवाना होते. भूमध्यसमुद्राचे कांठी मार्सेल्स आणि तुलो ही मोठी बंदरे आहेत. रोन आणि सोन ह्या नद्यांच्या संगमावर लायन्स, हें पारिस शिवाय क्लून फ्रान्सांत मोठें शहर आहे. हें रेशिमाचे कारखान्यांकरितां प्रसिद्ध आहे.

पर्वत— पिरनीज फ्रान्स आणि स्पेन ह्यांच्या मध्ये आहे; आणि आल्प्स फ्रान्स व इटाली आणि स्विट्सर्लंड ह्यांच्या मध्ये आहे.

नद्या—सेन नदी इंग्लिशखाडीस मिळते; ल्वार आणि गारोन ह्या विस्केच्या उपसागरास मिळतात; आणि रोन ही लायन्सच्या आखातास मिळते.

आखातें आणि उपसागर—विस्केच्या उपसागर फ्रान्सचे पश्चिमेस आहे; व लायन्सचे आखात फ्रान्सचे दक्षिणेस आहे.

भूशिरें—केप दि-ला-हेग आणि केप बालफ्लूर हीं फ्रान्सचे उत्तरेस आहेत.

बेटें—कार्सिका, हीएर्स, उशांग वगैरे प्रसिद्ध आहेत.

व्यापाराचे जिन्नस—मद्य, रेशीम, तागाचें आणि लोंकरीचें कापड, जाळीदार कापड, कांच, फळें, जवाहीर वगैरे आहेत. पृथ्वी-वर अतिशय सधन व बलाढ्य असे जे देश आहेत त्यांपैकी फ्रान्स हा एक आहे. येथील लोक मोठे हुशार व उद्योगी असून सर्व कला-कौशल्यांमध्ये वाकबगार आहेत.

३. स्पेनदेश.

स्पेन व पोर्तुगाल मिळून एक मोठें द्वीपकल्प फ्रान्सचे दक्षिणेस आहे. स्पेनचे ४९ परगणे आहेत.

शहरें—एथील राजधानी माद्रिद् ही मान्सानारेस नदीच्या कांठी आहे. तोलेथो तेगस नदीच्या कांठी आहे. सालमान्का एथें एक प्रसिद्ध विद्यालय आहे. थारागोथा एब्रोनदीच्या कांठी आहे. एाशिवाय सेविल्ला आणि ग्रानादा हीं मोठीं शहरें आहेत. बार्थेलोना, घालेन्थिया, कादिथ आणि कोरुनिया हीं मोठीं बंदरें आहेत.

स्पेनच्या दक्षिणेस जिब्रालतर नांवाचा मजबूद किल्ला, ह्याच नांवाच्या सामुद्रधुनीवर आहे. तो इंग्लिशांचे ताब्यांत आहे.

पर्वत—मुख्य पर्वत पिरनीज हा फ्रान्स आणि स्पेन ह्यांच्या मध्ये आहे. ह्याशिवाय दुसरे लहान पर्वत पुष्कळ आहेत.

नद्या—दूरो, तेगस, वगैरे नद्या अत्लान्तिक महासागरास मिळतात. एब्रो भूमध्यसमुद्रास मिळते.

भूशिरें—ओर्तेगाल स्पेनचें अगदीं उत्तरेकडील टोंक आहे; फिनिस्तेर अगदीं पश्चिमेकडील टोंक आहे; व क्रूस अगदीं पूर्वेकडचें टोंक आहे. त्राफल्गार स्पेनच्या दक्षिणेस आहे. तारीफा स्पेनचें व युरोपचें अगदीं दक्षिणेकडचें टोंक आहे.

सामुद्रधुन्या—जिब्रालतरची सामुद्रधुनी स्पेन आणि आफ्रिका ह्यांच्या मध्ये आहे. ह्या सामुद्रधुनीच्या योगानें भूमध्यसमुद्र अत्लान्तिक महासागराशीं जोडला गेला आहे.

बेटें—माजोर्का, मिनोर्का, इचीसा व फोरमेन्तेरा, हीं भूमध्यसमुद्रांत आहेत. ह्यांना बालियारिक बेटें झणतात. कानेरी बेटें अत्लान्तिक महासागरांत आहेत.

व्यापाराचे जिनस—धान्य, घोडे, चामडी, तरचारी, रेशीम, लोंकर, मद्य, बदाम, नारिंगें वगैरे फळें हे आहेत. स्पेन देश खनिज पदार्थांनींही संपन्न आहे.

स्पेन देशांतील लोक आळशी आणि अव्यवस्थित आहेत म्हणून युरोपांत त्यांचें वजन मुळांच नाहीं. ते स्पानिश भाषा बोलतात.

४. पोर्तुगाल.

ह्या देशांत १० परगणे आहेत.

शहरें—मुख्य राजधानीचें शहर लिस्बोन हें तेगस नदीच्या मुखाजवळ आहे. दुरो नदीच्या मुखाजवळचें ओपोर्तो हें द्राक्षासवाकरितां प्रख्यात आहे. कोइंब्रा हें विद्यालयाकरितां प्रसिद्ध आहे.

नद्या—दूरो आणि तेगस ह्या मुख्य आहेत.

भूशिरें—सेन्तविन्सेन्त पोर्तुगालचे दक्षिणेस आहे; परंतु अगदीं

दक्षिणेकडचें टॉक सान्तामारिआ हें आहे. रोका हें ह्या देशाचें व युरोपखंडाचेंही अगदी पश्चिमेकडचें टॉक आहे.

बेटें—ओझोर्स, मदीरा बेटें आणि केपवर्द बेटें, हीं अट्लान्तिक महासागरांत आहेत.

व्यापाराचे जिन्नस—मद्य, लोंकर, बदाम, नारिंगें आणि दुसरीं फळें, रेशमाचीं वस्त्रें, वगैरे जिन्नस परमुलखास रवाना होतात. पोर्तुगाल देशांतील डोंगरांत खनिज पदार्थांची समृद्धि आहे.

ह्या देशांतील लोक स्पेन देशांतील लोकांपेक्षां अधिक उद्योगी आहेत. ते पोर्तुगीज भाषा बोलतात.

५. बेलज्यम्.

हा लहान देश फ्रान्सचे ईशान्येस आहे. ह्याचे ९ परगणे आहेत.

शहरें—मुख्य राजधानीचें शहर ब्रुसेल हें सेन्न नदीचे कांठीं आहे. येथील जाळीदार कापड आणि गालीचे प्रसिद्ध आहेत. आंतवर्ष ही स्केल्ट नदीचे कांठीं मोठी व्यापाराची जागा आहे. मालिन्स (अथवा मेक्लिन) हें जाळीदार कापड आणि तागाचीं वस्त्रें ह्याकरितां प्रसिद्ध आहे. स्केल्ट आणि लीस ह्यांचे संगमावर गेंत ही विद्यालयाची मुख्य जागा असून तेथें पुष्कळ कारखाने आहेत. लिएज हें लोखंडी काम व घड्याळें ह्यांचे कारखान्यांकरितां प्रसिद्ध आहे. ओस्तेंद हें मुख्य बंदर आहे.

नद्या—भ्युज (अथवा मास) आणि स्केल्ट ह्या जर्मनसमुद्रास मिळतात.

जाळीदार कापड व नानाप्रकारचीं बारीक वस्त्रें ह्यांकरितां ह्या देशाची प्रसिद्धि आहे. ह्यांत लोखंड आणि दगडी कोळसे ह्यांच्या मोठमोठाल्या खाणी आहेत. एथील जमीन सुपीक आहे, व वस्ती युरोपांतील कोणत्याही देशापेक्षां दाट आहे. एथील लोकांस बेलजी इणतात. येथें फ्रेंच व दच भाषा चालतात. लोक उद्योगी आणि कारागिरीच्या कामांत कुशल आहेत.

६. हालंद ऊर्फ नेदर्लँड.

हालंद देश बेलज्यमच्या उत्तरेस आहे. त्याचे ११ परगणे आहेत.

बेलज्यमच्या दक्षिणेस व फ्रान्स आणि जर्मनी ह्यांच्या मध्ये लक्संबूर्गचे लहानसे स्वतंत्र संस्थान आहे. हालंदचा राजा तोच लक्संबूर्गचा प्रांद्युक असतो.

शहरे— राजधानीचे शहर अम्स्टरदाम हे वायनदीचे कांठी असून व्यापाराकरिता प्रसिद्ध आहे. रातरदाम ही म्यूज नदीचे कांठी मोठी व्यापाराची जागा आहे. वायव्येकडे हेग ही न्यायाची मुख्य जागा आहे. लेदन, उत्रेक्त आणि ग्रोनिन्गेन ह्या विद्यालयांच्या जागा आहेत.

नद्या—म्यूज (अथवा मास), ज्हेन आणि स्केल्ट ह्या मुख्य आहेत. त्या जर्मनसमुद्रास मिळतात.

बेटे—वालचेरेन, तेक्सेल वगैरे पुष्कळ बेटे ह्या देशाचे लगत्यास आहेत.

हा देश सपाटीचा असून त्यांत समुद्राचे बाजूने पुष्कळ खाड्या आहेत. समुद्राचे पाणी देशांत न यावे म्हणून मोठमोठे धके बांधले आहेत. व्यापाराचे सोयीकरिता पुष्कळ कालवे केले आहेत. ह्या देशांतून गुरे आणि खारे मासे परमुलखास रवाना होतात.

ह्या देशांतील लोकांस दक्ष म्हणतात. ते उद्योगी, हुशार, शेतकी व बागवगीचे करण्यांत कुशल आणि दर्यावर्दीपणांत मोठे घाडशी आहेत. त्यांची भाषा जर्मन भाषे जवळ जवळ आहे. दक्ष आणि बेलजी लोक मानसिकश्रमसाध्य कलांत आणि विशेषकरून चित्रविद्येत प्रवीण आहेत, अशी आख्या आहे. सर्व हस्तकौशल्याचे कामांत ते कुशल आहेत.

७. देन्मार्क.

जतलन्द्चे द्वीपकल्प व त्याचे लगत्याची बेटे मिळून देन्मार्कचे राज्य झाले आहे. जतलन्द् जर्मनीचे उत्तरेस, बाल्तिक समुद्र व जर्मन समुद्र ह्यांच्या मध्ये आहे.

शहरे—मुख्य राजधानीचे शहर कोपनहेगन हे सीलन्द् बेटांत आहे. दुसरे मोठे शहर एल्सिनोर हेही त्याच बेटांत आहे.

आजाते—लिमुफिअर्द हे जतलन्द्मध्ये आहे.

सामुद्रधुन्या—सौंद, सीलन्द् आणि स्वीदन ह्यांच्या मध्यें; प्रेतवेत्त, सीलन्द् आणि फ्यूनेन ह्यांच्या मध्यें; लितलवेत्त, फ्यूनेन आणि जर्मनींतील स्लेस्वीग ह्यांच्या मध्यें; कातेगत, देन्मार्क आणि स्वीदन ह्यांच्या मध्यें; आणि स्केगरराक, देन्मार्क आणि नार्वे ह्यांच्या मध्यें आहे.

बेटें—सीलन्द्, फ्यूनेन, लालन्द्, तसेंच अत्लांतिक महासागरांतील ऐस्लन्द् व त्याच्या दक्षिणेचीं फेर्यू बेटें हीं देन्मार्कचे ताब्यांत आहेत. ऐसलन्द् हें बेट ग्रीनलन्द्चे पूर्वेस आहे व त्यांत हेक्ला नामक प्रसिद्ध ज्वालामुखी पर्वत आहेत.

ह्या देशांतून गुरें व धान्य हीं परमुलखास रवाना होतात. येथील लोक स्वीदन व नार्वे येथील लोकांसारखे आहेत. ते उद्योगी, हुशार व दर्यावर्दीपणांत कुशल आहेत.

८. स्वीदन व नार्वे.

स्वीदन आणि नार्वे मिळून एक द्वीपकल्प आहे. त्याला स्कांदिनाविया झणतात. त्याचे उत्तरेस आर्क्तिक महासागर; पश्चिमेस अत्लान्तिक महासागर आणि जर्मन समुद्र; दक्षिणेस स्केगरराक, कातेगत व सौंद; आणि पूर्वेस बाल्तिक समुद्र व बाथन्याचें आखात हीं आहेत.

स्वीदन आणि नार्वे मिळून एक राज्य आहे.

(१) स्वीदन.

स्वीदन हा देश नार्वेपेक्षा मोठा असून त्याचे पूर्वेस आहे. ह्याचे ३ विभाग आहेत.

शहरें—राजधानीचें शहर स्ताकहोम हें बाल्तिकसमुद्र आणि मेलरचें सरोवर ह्यांच्या संगमावर आहे. ह्याचे उत्तरेस उप्सला हें विद्यालयाकरितां प्रसिद्ध आहे. गोटनबोर्ग ही स्ताकहोम शिवाय करून एथील व्यापाराची मुख्य जागा आहे. कार्लस्क्रोना ही स्वीदनचे आरमाराची मुख्य जागा आहे.

सरोवरे—वेनर, वेत्तेर आणि मेलर हीं मुख्य आहेत.

बेटें—गोतलन्द् व ईलन्द् हीं मुख्य आहेत.

(२) नार्वे.

नार्वेचे ६ विभाग आहेत.

शहरें—क्रिस्तियानिया ही नार्वेची राजधानी आहे; बर्गेन हें शहर व्यापाराकरितां प्रसिद्ध आहे. उत्तरेस हामरफेस्त हें यूरोपांत अगदीं उत्तरेकडचें शहर आहे. एथें उन्हाळ्यांत एक दिवस दोन महिन्यांचा होतो, व हिवाळ्यांत एक रात्र दोन महिन्यांची होते.

पर्वत—हा देश अगदीं डोंगराळ आहे. एक मोठी डोंगरांची ओळ उत्तरेकडून दक्षिणेकडे गेली आहे. उत्तरेकडील डोंगर क्रिओलेन पर्वत ह्या नांवानें प्रसिद्ध आहेत. हे पर्वत स्वीदन आणि नार्वे ह्यांचे मधल्या हद्दीवर आहेत.

भूशिरें—केप नार्दकिन हें यूरोपाचें अगदीं उत्तरेकडचें टोंक आहे. तसेंच उत्तरकेप हें उत्तरेस आहे व नाज हें दक्षिणेस आहे.

बेटें—ह्या देशाचे सर्व किनाऱ्याजवळ लहान लहान पुष्कळ बेटें आहेत. त्यांत मागेरू बेटें, व लोफेदेन बेटें, हीं प्रसिद्ध आहेत. मिलस्त्रीम नांवाचा प्रसिद्ध भोंवरा लोफेदेन बेटांपैकीं दोन बेटांमध्ये आहे. ह्या देशाचा किनारा फार तुटक आहे म्हणून त्यांत आखातें आणि उपसागर बहुत आहेत. स्वीदनप्रमाणें ह्यांत पुष्कळ सरोवरे आहेत. परंतु लहान लहान आहेत.

स्वीदन आणि नार्वे ह्या देशांतून लोखंड, तांबें, रुपें, धान्य, लांकूड वगैरे जिन्नस परमुलखास रवाना होतात. स्वीदन देशांतील लोखंडाच्या खाणी सर्व पृथ्वीमध्ये फार प्रसिद्ध आहेत.

ह्या देशांतील लोक उद्योगी आणि हुशार असून देन्स लोकांप्रमाणें दर्यावर्दीपणांत कुशल आहेत.

९. रशिया.

रशियाचे उत्तरेस आर्क्टिक महासागर, आणि नार्वे; पश्चिमेस स्वीदन, बाथन्याचें आखात, बाल्तीक समुद्र, पुश्या, आस्त्रिया आणि रुमानिया; दक्षिणेस काळा समुद्र व काकेसस पर्वत आणि पूर्वेस कास्पियन समुद्र, उराल नदी आणि उराल पर्वत हीं आहेत.

कास्पियन समुद्र, उराल नदी व उराल पर्वत ह्यांचे पूर्वेकडील व काकेसस पर्वतांचे दक्षिणेकडील देश रशियाचेच आहेत, परंतु ते आशियांतील असल्यामुळे त्यांचें वर्णन पूर्वी झालेंच आहे. येथें यूरोपांतील देशांचें मात्र वर्णन वरणें आहे. फिलंड आणि पोलंडचे

प्राचीन राज्यापैकी रशियाचा वांटा मिळून युरोपांतील रशियाचे ५३ विभाग आहेत.

शहरें—रशियाची हल्लींची राजधानी सेन्तपीतर्सवर्ग ही नीवा नदीचें कांठी आहे. पूर्वाची राजधानी मास्को ही मास्का नदीचे कांठी आहे. हें शहर देशाचे मध्यभागी असल्यामुळें लढाऊ जहाजें बाळगण्याची सोई नव्हती ह्मणून सेन्तपीतर्सवर्ग ही राजधानी पीतर दी ग्रेत ह्या बादशाहानें इसवी सन १७०३ ह्या वर्षी स्थापिली. ह्या शहराजवळ क्रानस्तान ह्मणून एक तटबंदी बंदर आहे. विस्तुला नदीचे कांठी वार्सा नामें पोलन्द्ची प्राचीन राजधानी आहे. दुना नदीचे मुखाजवळ रैगा हें मोठें बंदर आहे. व्हीना नदीचे मुखाजवळ आर्केजल हें एक बंदर आहे. वोलगा नदीचे मुखाजवळ आखा- खान हें मोठें बंदर आहे. काळ्या समुद्रावर आदेसा हें एक बंदर आहे. क्रिमीया द्वीपकल्पाचे किनाऱ्यावर सेबास्तपूल ही आरमाराची मोठी जागा आहे.

पर्वत—काकेसस (युरोपांत सर्वाहून उंच पर्वत) आणि उरल पर्वत हे मुख्य आहेत.

नद्या—व्हीना श्वेत समुद्रास मिळते. विस्तुला ही रशिया व प्रशिया ह्या देशांतून वाहत जाऊन बाल्तिक समुद्रास मिळते. नियेपर काळ्या समुद्रास मिळते. दॉन अजोव समुद्रास मिळते, वोलगा आणि उराल ह्या कास्पियन समुद्रास मिळतात.

सरोवरें—लादोगा, ओनेगा, इलमेन वगैरे अनेक आहेत. त्यांत लादोगा हें युरोपांत सर्वांत मोठें गोडें पाण्याचें सरोवर आहे. कास्पियन समुद्र हें पृथ्वीमध्ये सर्वाहून मोठें खान्या पाण्याचें सरोवर युरोपांतील रशिया व आशियांतील रशिया ह्यांच्या मध्ये आहे.

आखातें आणि उपसागर—आर्केजल आणि ओनेगा हे उपसागर श्वेतसमुद्रांत आहेत; बाथन्या, फिन्लंड आणि रैगा हीं आखातें बाल्तिक समुद्रांत आहेत. पेरिकोपचें आखात क्रिमीया आणि रशिया ह्यांच्या मध्ये आहे.

सामुद्रधुनिया—केर्तचची सामुद्रधुनी अजोवचा समुद्र आणि काळा समुद्र ह्यांच्या मध्ये आहे.

बेटें—स्पिट्सवर्ग आणि नोवाजेम्ला हों आर्क्तिक समुद्रांत आहेत.

व्यापाराचे जिन्नस—येथें धान्य, अंबाडी, ताग, लांकूड, चामडी, चरबी, तेल, डामर, लोंकर, किंतान, दोरखंडें वगैरे जिन्नस उत्पन्न होऊन परमुलखास रवाना होतात.

रशिया—हा देश मुखत्वे शेतकीचा व चराईचा आहे. परंतु उराल पर्वतांत धातूंची चांगली समृद्धि असल्यामुळे येथे कारागिरीचे कामांचीही सुरवात होत चालली आहे. येथील बादशाहास झार असें म्हणतात व तो आपल्या मर्जीप्रमाणें राज्य करितो. युरोपांतील इतर सर्व देशापेक्षां सुधारणुकीचे कामांत जरी रशिया मागे आहे, तरी एवढा मोठा देश एका मनुष्याचे ताब्यांत असल्यामुळे युरोपांतील फार बलाढ्य देशांमध्ये त्याची गणना होते.

ह्या देशांतील लोकांच्या जाति अनेक आहेत. पैकीं बहुतेक स्लावानिक घराण्यापैकीं आहेत. उत्तरेस व दक्षिणेस मॉंगोलिअन (मोंगल) अथवा तार्तर घराण्यापैकीं लोक आहेत. जातिभेदपरत्वेन भाषाही अनेक आहेत; पैकीं रशियन भाषा फार प्रचारांत आहे.

१०. जर्मनी.

ह्या देशाचे उत्तरेस जर्मन समुद्र, देनार्क आणि बाल्तिक समुद्र; पूर्वेस रशिया; आग्नेयीस व दक्षिणेस आस्त्रिया व स्वित्सर्लंड. आणि पश्चिमेस, फ्रान्स, बेलजियम आणि हालंड हे देश आहेत.

ह्या देशांत चार मोठीं संस्थानें व एकुणीस लहान संस्थानें मिळून २३ विभाग आहेत. त्या सर्वांचा एक कट आहे. प्रुश्याचें संस्थान सर्वांत मोठें आहे, झपून तीं सर्व संस्थानें प्रुश्याचे राजास आपला बादशाहा मानितात.

चार मोठीं संस्थानें आहेत तीं:—	
प्रुश्या.	राजधानी. बर्लिन.
साक्सनी.	„ ड्रेसदेन.
बावारिया.	„ मुनिक.
वर्तंबर्ग.	„ स्ततगार्त.

शहरें—विस्तुला नदीचे मुखाजवळ दांजिग, ही धान्याचे व्यापारांची मोठी जागा आहे. ओदर नदीचे कांठी ब्रेस्लाव्, फ्रांकफूर्त आणि स्तेतोन ही मोठी शहरें आहेत. स्प्रो नदीचे कांठी बर्लिन ही जर्मनीची राजधानी व मोठी विद्येची जागा आहे. एल्ब नदीचे कांठी द्रेसदेन, माग्देबूर्ग, हंबुर्ग आणि आलतोन ही मोठी शहरें आहेत; पैकीं, द्रेसदेन ही साक्सनीची राजधानी आहे; माग्देबूर्ग हें मोठें मजबूद शहर आहे; व हंबुर्ग हें स्वसत्ताक शहर असून साऱ्या जर्मनींत व्यापाराकरितां प्रसिद्ध आहे. वीझर नदीचे कांठी ब्रेमन हेंही स्वसत्ताक शहर आहे. मेन नदीचे कांठचें फ्रांकफूर्त, ऱ्हेन नदीचे कांठचीं स्त्रासबुर्ग आणि कोलोन, व मोसेली नदीचे कांठचें भेत्झ हीं मोठीं शहरें आहेत. लेप्सिक, गार्तिजेंन, मुनिक आणि साल नदीचे कांठचें हाल हीं शहरें विद्यालयाकरितां प्रसिद्ध आहेत. कील, लूबेक, खालसुंद आणि कोनिग्जबर्ग हीं बाल्तिक समुद्राचे लगत्यास मोठीं बंदरें आहेत. पैकीं लूबेक स्वसत्ताक आहे.

नद्या—विस्तुला आणि ओदर ह्या बाल्तिक समुद्रास मिळतात; एल्ब, विझर आणि ऱ्हेन ह्या जर्मन समुद्रास मिळतात. दान्यूब ही मोठी नदी दक्षिणेकडील वर्तेबर्ग आणि बावारिया ह्या संस्थानांतून आस्त्रिया देशांत गेली आहे.

बेटें—बाल्तिक समुद्रांत रुगेन, हें जर्मनीचे ताब्यांतील बेटांमध्ये मोठें आहे.

एकंदरीनें पाहतां जर्मनी हा अगदीं सपाट देश आहे. परंतु दक्षिण आणि पश्चिम हद्दीवर डोंगरांच्या रांगा आहेत आणि आल्प्स पर्वतांचे फांटे वर्तेबर्ग आणि बावारिया ह्या संस्थानांस लागून आहेत.

व्यापाराचे जिन्नस—लॉकर, वाख, लांकूड, धान्य, तंबाखू, जस्त, द्राक्षासव, शेंदेलोण, मातीचें तेल, हे जिन्नस व गुरें ह्या देशांतून परमुलखास रवाना होतात. ह्या देशांत पुष्कळ कारखाने आहेत, त्यांत ताग, लॉकर व रेशमि ह्यांचीं वस्त्रें, खळणी, मातीचीं भांडी, सुगंधी पदार्थ, द्राक्षासव, थंत्रें, वाद्यें, वगैरे जिन्नस तयार होतात.

ह्या देशांत घातूंच्या व रत्नांच्या खाणी पुष्कळ आहेत व

जमीन बरीच पिकाळ आहे. येथील लोक उद्योगी व कलाकौशल्यांत कुशल आहेत. येथे शस्त्रे चांगली होतात. युरोपांतील फार बलाढ्य देशांमध्ये ह्या देशाची गणना होते.

११. स्वित्सर्लंड.

हा लहान देश उत्तरेस व पूर्वेस जर्मनी आणि आस्ट्रिया, दक्षिणेस इटाली आणि पश्चिमेस फ्रान्स ह्यांचे मध्ये आहे.

ह्या देशाचे २२ परगणे आहेत. त्यांस कथांतान म्हणतात.

शहरें—ऱ्होन नदीचे उगमाजवळ जेनीवा हें घड्याळें आणि जवाहीर ह्यांचे कारखान्यांकरितां प्रसिद्ध आहे. हैन नदीचे कांठी बाजळ ऊर्फ बाल हें रोशियाचे व्यापाराकरितां प्रसिद्ध आहे. आर नदीचे कांठी बर्न ही ह्या देशाची राजधानी आहे. जूरिक येथे एक प्रसिद्ध विद्यालय आहे.

पर्वत—युरोपामध्ये स्वित्सर्लंड हा अति डोंगराळ देश आहे. त्यांत आल्प्स पर्वतांच्या तीन मोठ्या ओळी आहेत. मांगब्लांग हें आल्प्स पहाडाचें फार उंच शिखर फ्रान्स, स्वित्सर्लंड, आणि, इटाली ह्यांचे सरहद्दीवर आहे.

नद्या—युरोपांत स्वित्सर्लंड हा मोठा पाणलोट आहे; त्यांत हैन आणि ऱ्होन ह्या मुख्य नद्या आहेत. शिवाय दान्यूब आणि पो, ह्या नद्यांस आल्प्स पर्वतांवरील बर्फापासून पाण्याचा पुरवठा होतो.

सरोवरे—कान्स्तान्स आणि जेनीवा हीं मुख्य आहेत. पहिल्यापासून हैन नदी निघते व दुसऱ्यापासून ऱ्होन नदी निघते. ह्यांखेरीज दुसरी सुंदर सरोवरे पुष्कळ आहेत.

व्यापाराचे जिन्नस—रेशीम, घड्याळें, जवाहीर, जाळीदार कापड, लांकूड, गुरे वगैरे जिन्नस परमुलखास रवाना होतात.

स्वित्सर्लंड हा बहुतकहन शेतकीचा देश आहे. परंतु लोक उद्योगी आणि कुशल असून पुष्कळ प्रकारचीं कारागिरीचीं कामें करितात.

ह्या देशांत पुष्कळ लोक फ्रेंच लोकांचे व कांहीं इटालियन लोकांचे वंशज आहेत; परंतु मोठा भरणा जर्मन लोकांचे वंशजांचा आहे.

१२. इताली.

इताली हें द्वीपकल्प असून त्याचा आकार मनुष्याचे पायासारखा आहे. ह्याचे उत्तरेस आल्प्स पर्वत असून पलीकडे आश्रिया व स्वित्स-लॅंड हे देश आहेत; पश्चिमेस फ्रान्स व भूमध्यसमुद्र, दक्षिणेस भूमध्य समुद्र, आणि पूर्वेस आद्रिआतिक समुद्र व आश्रिया ही आहेत. ह्या देशाचे ६३ विभाग आहेत.

शहरें—तैबर नदीचे कांठी रोम, इतालीची राजधानी; हें शहर इ० स० पूर्वी ७५३ वे वर्षी स्थापिलें. पृथ्वीवरील फार प्रसिद्ध शहरांपैकी हें एक आहे. ह्या शहरांत पोप ह्मणजे रोमन क्याथलिक मताचा मुख्य राहतो. भूमध्यसमुद्राचे कांठी नेपल्स हें इतालीमध्ये सर्वांत मोठें शहर आहे. मिलान, प्राचीन लांबार्दी प्रांताची राजधानी आहे. सिसलीचे उत्तर किनाऱ्यावर पालर्मा ही त्या बेटाची राजधानी आहे. पो नदीचे कांठी तुरिन, प्राचीन पीदमांत प्रांताची राजधानी आहे. आर्नो नदीचे कांठी फ्लारेन्स ही प्राचीन तस्कनीची राजधानी आहे. ह्या शहराजवळ लेघार्ने हें मोठें बंदर आहे. जेनोवा हें बंदर जेनोवाचे आखातावर आहे. आद्रिआतिक समुद्राचे कांठी वेनिस हें प्रसिद्ध बंदर आहे. पादुचा हें विद्यालयाकरितां प्रसिद्ध आहे. ह्यांशिवाय, बोलोना, पार्मा, मेसीना, हीं शहरें व त्रिनदीसी हें बंदर हींही प्रसिद्ध आहेत. सानमारीनो हें स्वसत्ताक संस्थान आहे.

पर्वत—उत्तरेस आल्प्स पर्वत आहे. अप्पेनन पर्वत हा दक्षिणोत्तर आहे. नेपल्स शहराजवळ वेसूविअस व सिसिली बेटांत एतना हे प्रसिद्ध ज्यालामुखी पर्वत आहेत.

नद्या—पो आणि आदिज ह्या आद्रिआतिक समुद्रास मिळतात. आर्नो आणि तैबर ह्या भूमध्यसमुद्रास मिळतात.

सरोवरें—गार्दा, कोमो, आणि माजिओरे हीं मुख्य आहेत. ह्यांशिवाय दुसरीं पुष्कळ सुंदर सरोवरें आहेत.

आखातें—वेनिसचें, तारांतोचें, आणि जेनोवाचें हीं मुख्य आखातें आहेत.

सामुद्रधुन्या—ओत्रांतोची सामुद्रधुनी इताली आणि तुर्क-स्थान ह्यांच्या मध्ये आहे; मेसीनाची सामुद्रधुनी इताली आणि सिसिली ह्यांच्या मध्ये आहे; आणि बोनिकाशिओची सामुद्रधुनी सार्दिनिया आणि कार्सिका ह्यांच्या मध्ये आहे.

भूशिरें—स्पार्तिवेन्तो हें इतालीचे दक्षिणेस आहे; आणि पासारो सिसिलीचे दक्षिणेस आहे.

बेटें—ह्या देशाचे लगत्यास सिसिली, सार्दिनिया, कार्सिका, एलवा वगैरे पुष्कळ बेटें आहेत. भूमध्य समुद्रातील बेटांमध्ये सिसिली हें सर्वांत मोठें आहे. त्याचा आकार त्रिकोणाकृति आहे व तें इतालीचे दक्षिण टोंकाजवळ आहे. सिसिलीचे दक्षिणेचीं माल्टा, गोजो आणि कोमोनो हीं बेटें इंग्लिशांचे ताब्यांत आहेत. कार्सिका बेट फ्रान्साचे ताब्यांत आहे.

व्यापाराचे जिनस—फळें, तेल, मद्य, रेशीम, ताग, गंधक, यंत्रें व संगमरवरी दगड हे आहेत.

येथील लोक हुशार पण गरीब व आळशी आहेत. शेतकी हा त्यांचा मुख्य धंदा आहे; तरी काव्य, अलंकार, गायन, चित्र इत्यादि मानसिकश्रमसाध्य कला ह्यांकरितां त्यांची प्रसिद्धी आहे. ते इतालियन भाषा बोलतात. इतालियन, फ्रेंच, स्पानिश व पोर्तूगोज ह्या भाषा लातिन भाषेपासून झाल्या असल्यामुळें अगदीं जवळ जवळ आहेत.

१३. आस्त्रिया व हंगरी.

आस्त्रिया व हंगरी मिळून एक प्रबळ राज्य आहे. तेथील अधिकाऱ्यास आस्त्रियाचा बादशाहा व हंगरीचा राजा असें झणतात.

ह्या राज्याचे उत्तरेस रशिया आणि जर्मनी; पश्चिमेस जर्मनी, स्वित्सर्लंड आणि इताली; दक्षिणेस इताली, आद्रिआतिक समुद्र, तुर्कस्तान आणि पूर्वेस रुमानिया आणि रशिया हे आहेत. हंगरी आस्त्रियाचे पूर्वेस आहे.

आस्त्रियाचे १७ विभाग आहेत; पैकीं दोन पोलंडचे प्राचीन राज्यांतून मिळालेले आहेत. हंगरीचे ५ विभाग आहेत.

शहरें—दान्यूब नदीचे कांठी घिएन्ना, आस्त्रियाची राजधानी, प्रेसबूर्ग, व्यूडा आणि पेस्त, हंगरीची राजधानी, हीं आहेत. ह्यांशिवाय प्राग, बोहिमिया प्रांताची राजधानी आहे. तिरोलप्रांतांतील इन्सब्रूक, हें विद्यालयाकरितां प्रसिद्ध आहे. त्रिचेस्त हें आद्रिआतिक समुद्राचे कांठी मोठें बंदर आहे. हंगरी प्रांतांत देब्रेत्सिन हें कारागिरीचे कामांकरितां प्रसिद्ध आहे. सिराजोवो हें वासन्या प्रांतांत मुख्य शहर आहे.

पर्वत—आस्त्रिया हा अगदीं डोंगराळ देश आहे. ह्याचे दक्षिणेस व पश्चिमेस आल्प्स नामक उंच पर्वत आहेत. हंगरीचे उत्तरेस व पूर्वेस कार्पाथियन पर्वत आहेत.

नद्या—मुख्य नदी दान्यूब ही जर्मनींतून आस्त्रियांत आली आहे, हिला पुष्कळ नद्या मिळतात, त्यांत इन, ड्राव, तैस, व साव ह्या मोठ्या आहेत.

सरोचरें—बालातोनसी आणि नाइसीदलरसी हीं मुख्य आहेत.

व्यापाराचे जिनस—धान्य, ताग, पोत, तेल, फळें, मद्य, लोंकर, लांकूड, लोखंडी व पितळी सामान, यंत्रें, वायें वगैरे जिनस येथून परमुलखास रवाना होतात.

ह्या राज्यांत जमीन पिकाळ आहे. आणि घातूंच्या व उपघातूंच्या खाणी चोहोंकडे पुष्कळच आहेत.

राज्यकारभाराचे कामांत आस्त्रियामध्ये जर्मन घराण्यांतील लोक व हंगरीमध्ये मोंगोलियन घराण्यांपैकीं माग्यार लोक प्रमुख आहेत. परंतु दोन्ही देशांत स्लावोनियन लोकांचा भरणा फार आहे. तसेंच आग्नेयी वाजूस ग्रीक व नैर्ऋत्य वाजूस इतालियन लोकांचे वंशज पुष्कळ आहेत.

१४. रुमानिया.

हें संस्थान पूर्वी तुर्कस्तानचे सुलतानास खंडणी देत होतें, परंतु आतां स्वतंत्र आहे. ह्याचें क्षेत्रफळ ४८,३०७ चौरस मैल व लोकसंख्या ५५,००,००० आहे. हें एका राजाचे ताब्यांत आहे व तेथील राज्यव्यवस्था बहुतकरून इंग्लंडचे राज्यव्यवस्थेप्रमाणेंच आहे. हें संस्थान प-

श्विमेस हंगरी व पूर्वेस काळा समुद्र ह्यांच्या मध्ये आहे. ह्याचे उत्तरेस व ईशान्येस प्रूथ नदी असून पलीकडे रशिया देश आहे. दक्षिणेस दान्यूब नदी असून पलीकडे बुलगारियाचें संस्थान आहे. सिलिलियाचे पलीकडे गेल्यावर दान्यूब नदी उत्तरवाहिनी होऊन ह्या संस्थानांतून वाहत गेली आहे. तेथून ह्या संस्थानची दक्षिण हद्द थेट काळ्या समुद्रापर्यंत गेली आहे.

पर्वत—कर्पाथियन पर्वत रुमानिया आणि हंगरी ह्यांच्या मध्ये आहे.

नद्या—मुख्य नदी दान्यूब, ही ह्या संस्थानांतून वहात जाऊन काळ्या समुद्रास मिळते. प्रूथ ही मोठी नदी हा देश आणि रशिया ह्यांचे मध्यहद्दीवरून येऊन दान्यूब नदीस मिळते.

ह्या संस्थानचे लोक प्राचीन काळचे लातिन लोकांचे वंशज आहेत असें ह्मणतात. बुकारेस्त ही ह्या संस्थानची राजधानी आहे. शिवाय यासी आणि गालत्स हीं प्रसिद्ध शहरें आहेत.

१५. सर्बिया.

हें संस्थान पूर्वी तुर्कस्तानचे सुलतानास खंडणी देत होतें, परंतु आतां स्वतंत्र आहे. ह्याचें क्षेत्रफळ १९,०५० चौरस मैल व लोकसंख्या २५,००,००० आहे. हें दान्यूब नदीचे दक्षिणेस वासण्या आणि बुलगारिया ह्यांचे मध्ये आहे. हें एका राजाचे ताब्यांत आहे, व तेथील राज्यव्यवस्था रुमानियांतील राज्यव्यवस्थेप्रमाणें आहे.

नद्या—मुख्य नदी दान्यूब, ही ह्या देशाचे उत्तर हद्दीवरून वहात गेली आहे. साव ही मोठी नदी आश्रियांतून येऊन दान्यूब नदीस मिळते.

येथील लोक स्लावोनियन घराण्यापैकी आहेत. ह्या संस्थानची राजधानी बेलग्राद, हें तटबंदी शहर दान्यूब व साव ह्यांचे संगमावर आहे. मध्यभागां कागोजिघात्झ, हें पूर्वी राजधानीचें शहर होतें.

१६. मान्तेनेग्रो.*

हें संस्थान पूर्वी तुर्कस्तानचे सुलतानास खंडणी देत होतें, परंतु आतां स्वतंत्र आहे. ह्याचें क्षेत्रफळ ३,६३० चौरस मैल व लोकसंख्या

१,००,००० आहे. हें संस्थान आश्रिया व तुर्कस्तान ह्यांचे मध्ये आहे. ह्यांतिल प्रदेश अगदी डोंगराळ असून लोक फार काटक आहेत. हें एका राजाचे ताब्यांत आहे. ह्या संस्थानांत जेतिनी हें राजधानीचें शहर आहे. आद्रिआतिक समुद्रावर आंतिवारी हें प्रसिद्ध बंदर आहे.

१७. तुर्कस्तान.

तुर्कस्तानाचे उत्तरेस रुमानिया, सर्बिया आणि आश्रिया व हंगरी, पश्चिमेस आश्रिया, मोन्तेनेग्रो, आद्रिआतिक समुद्र व भूमध्य समुद्र; दक्षिणेस ग्रीस; आणि पूर्वेस आर्कपेलागो, मारमोराचा समुद्र व काळा समुद्र हीं आहेत.

येथील बादशाहा मुसलमानी धर्माचा आहे. त्यास सुलतान ह्मणतात. ह्या देशांत बुलगारिया, ईस्त रुमोलिया, वगैरे ७ प्रांत आहेत. बुलगारिया व ईस्तरुमोलिया मिळून एक संस्थान आहे. तें तुर्कस्तानचे सुलतानास खंडणी मात्र देतें, बाकी सर्व प्रकारें स्वतंत्र आहे. ह्याचें क्षेत्रफळ ३८,३९० चौरस मैल व लोकसंख्या ३३,२८,००० आहे. बुलगारिया प्रांत उत्तरेस दान्यूब नदी व दक्षिणेस बाल्कन पर्वत ह्यांचे मध्ये आहे. व ईस्तरुमोलिया प्रांत बाल्कन पर्वताचे दक्षिणेस आहे. सोफिया ही ह्या संस्थानाची राजधानी आहे. फिलिपोपालिस ही ईस्त रुमानिया प्रांताची पूर्वीची राजधानी आहे. रसचक, सिलिखिया, निकोपाली आणि विदीन हीं दान्यूब नदीचे कांठी मोठीं शहरें आहेत. काळ्या समुद्रावर वार्ना हें मुख्य बंदर आहे. तुर्कस्तानांतील बाकीचे प्रांतांचें क्षेत्रफळ ६१,२०० चौरस मैल व लोकसंख्या ४७,८६,००० आहे.

शहरें—ह्या देशाची राजधानी कान्स्तांतिनोपल (स्तंबूल) ही बास्परसच्या सामुद्रधुनीवर आहे. हें शहर इसवी सन ३३० वे वर्षी कान्स्तांतैन बादशाहानें स्थापिलें. अद्रियानोपल हें व्यापाराकरितां प्रसिद्ध आहे. सालोनिकी ह्याच नांवाच्या आखातावर मोठें बंदर आहे. गालिपोली हें दार्दनेल्सचे सामुद्रधुनीवर बंदर आहे.

पर्वत—बाल्कन पर्वत बुलगारिया आणि ईस्त रुमोलिया ह्यांचे मध्ये असून पूर्वपश्चिम गेला आहे. तुर्कस्तानचे पश्चिमेस व दक्षिणेस

एक मोठी पर्वतांची ओळ आहे त्यांत माँत ओलिंपस हें फार मोठें शिखर आहे.

नद्या-दान्यूब ही बुलगारियाचे उत्तर हद्दीवरून वहात जाऊन रुमानिया देशांत गेली आहे. साच ही आस्त्रिया आणि तुर्कस्तान ह्यांचे हद्दीवरून वहात जाऊन सर्बिया देशांत गेली आहे.

आखातें-सालोनिकीचें आखात हें मुख्य आहे. शिवाय दुसरीं लहान लहान आखातें पुष्कळ आहेत.

सामुद्रयुन्या—दार्दानेल्स (अथवा हेलेस्पांत) ची सामुद्रधुनी आर्किपेलागो आणि मारमोरा ह्यांच्यामध्ये आहे.

वेट्टें—क्रीत (अथवा कान्दिया) व लेमनास हीं मुख्य आहेत.

व्यापाराचे जिन्नस—धान्य, लोंकर, फळें, गुलाबी अत्तर, रेशीम, लांकूड, मीठ, तंत्राखू, कातडी वगैरे जिन्नस परमुलखास रवाना होतात. स्तंबूल एथील अत्तरासारखें अत्तर दुसरें कोठेंहि होत नाहीं अशी आख्या आहे.

राज्यकारभाराचे कामांत बुलगारियन लोक बुलगारिया व ईस्त रुमीलिया ह्या प्रांतांत व तुर्क लोक बाकी सर्व प्रांतांत प्रमुख आहेत. परंतु येथें स्लावोनियन आणि ग्रीक लोकांचा मोठा भरणा आहे.

ह्या देशांतील जमीन सुपीक आहे. जागजागीं धातूंच्या खाणी पुष्कळ आहेत. लोक गरीब असून त्यांचे आंगीं धाडसपणा मुळींच नाहीं. येथील राजाही तसाच अव्यवस्थित आहे.

१८. ग्रीस.

तुर्कस्तानचे दक्षिणसेस ग्रीस आहे. ह्याचे पश्चिमेस व दक्षिणेस भूमध्यसमुद्र आणि पूर्वेस आर्किपेलागो हीं आहेत. तुर्कस्तान व ग्रीस मिळून एक द्वीपकल्प आहे.

ह्या देशाचे १ उत्तरेकडील भाग, २ मोरियाचें द्वीपकल्प व ३ लगल्याचीं वेट्टें असे तीन विभाग आहेत.

शहरें—मुख्य राजधानीचें शहर आथेन्स हें प्राचीन इतिहासांत

फार प्रसिद्ध आहे. कार्थिथ, ह्याच नांवाचे संयोगीभूमीजवळ आहे. नापल्या हें बंदर आहे. स्पार्टा, कार्फू हींही मोठीं शहरें आहेत.

आखातें—पात्रास आणि लेपांतो (अथवा कार्थिथ) हीं आखातें ग्रीसचा उत्तरभाग आणि मोरिया ह्यांच्यामध्ये आहेत. इजीनाचें आखात, मोरिया आणि आथेन्स ह्यांच्यामध्ये आहे.

भूशिरें—मोरियाचें दक्षिण टोंक मातापान, हें प्रसिद्ध भूशिर आहे.

संयोगीभूमि—कार्थिथची संयोगीभूमि मोरिया व ग्रीसचा उत्तरभाग ह्यांच्यामध्ये आहे.

बेटें—अयोनियन बेटें ग्रीस व तुर्कस्तान ह्यांचे पश्चिमेस आहेत. नेग्रोपांत आणि सैक्रेदीज हीं बेटें ग्रीसच्या पूर्वेस आहेत.

पर्वत—ग्रीस हा अगदीं डोंगराळ देश आहे व त्यांत मोंतपारनासस हा फार उंच पर्वत आहे.

व्यापाराचे जिन्नस—येथून सुकलेलीं फळें, तेल आणि शिसें वगैरे जिन्नस परमुखास रवाना होतात.

ग्रीक लोक गरीब आहेत, पण दर्यावर्दीपणांत प्रवीण व व्यापारी असे आहेत. थेथील राजा अव्यवस्थित आहे.

भाग ४.

आफ्रिका.

आफ्रिका हें मोठें द्वीपकल्प आहे, व तें आशियाखंडांस सुवेजच्या संयोगीभूमीनें जोडलेलें आहे. ह्याचे उत्तरेस भूमध्यसमुद्र, पश्चिमेस अटलांटिक महासागर आणि पूर्वेस हिंदी महासागर, तांबडा समुद्र, सुवेजचें आखात, अरबस्तान आणि सिरिया हीं आहेत. वर्णनाचे सोईकरितां ह्या खंडाचे उत्तरआफ्रिका, पश्चिमआफ्रिका, दक्षिण आफ्रिका, पूर्वआफ्रिका, मध्यआफ्रिका, आणि लगत्याचीं बेटें असे सहा भाग कल्पिले आहेत.

युरोपियन लोकांच्या वसाहती जेथे आहेत तेथे आणि अबिसीनिया देशांत ख्रिस्ती धर्म चालतो बाकी सर्व उत्तर आफ्रिकेंतील लोक मुसल-

मान आहेत. पश्चिम आणि मध्य आफ्रिका येथे काळे, जाड ओठाचे व लोंकरी सारख्या केंसाचे शिंदी लोक राहतात; पैकीं सेनिगांबिया, सहारा आणि सौदन ह्या देशांतील लोकांनीं मुसलमानी धर्म स्वीकारला आहे व ते सुधारण्याचे मार्गास लागले आहेत; बाकी देशांतील लोक अगदीं अडाणी आहेत, मनुष्याचें मांस खातात आणि वारंवार शेजाऱ्यांवरु-
वर युद्धप्रसंग करितात. दक्षिण आणि पूर्व आफ्रिकेंतील लोक शिद्धि लोकांपेक्षां सुधारलेले आहेत व किनाऱ्यावरील कांहीं शहरांत मलायी व अरब ह्या लोकांची वस्ती आहे.

आफ्रिकाखंडाच्या पश्चिम आणि पूर्व किनाऱ्यांवरील गुलामांचा व्यापार बंद करण्याकरितां युरोपियन लोकांनीं जागजागीं जीं ठाणीं वसविलीं होती तीं कालगतीनें प्रबल होऊन तेथे त्या लोकांनीं आपलीं स्वतंत्र राज्ये स्थापन करण्याचा क्रम चालू केला आहे. तसेंच लिबि-
ग्लस्तन आणि स्टानली यांणीं झांबिजी आणि काँगो ह्या नद्यांचा शोध लावला, क्यामेरान याणें पूर्वेकडून पश्चिमेकडे प्रवास केला, मंगोपार्क आणि लांडेर यांणीं नैजर नदीचा शोध लाविला आणि स्पीक, बर्तन आणि बेकर ह्यांनीं मोठ्या सरोवरांचा शोध लावला. ह्या सर्व कारणांमुळे आफ्रिकाखंडांत हल्लीं मोठी घडामोड चालू आहे व या पुढें या खंडांत विद्या आणि कलाकौशल्य यांचें पाऊल पुढें पडण्याचा संभव आहे.

१. उत्तर आफ्रिका.

ह्या भागांत ईजिप्त, अविशीनिया, आणि बार्बरी संस्थाने, असे तीन देश आहेत.

१ ईजिप्त.

हा देश आफ्रिकाखंडाच्या ईशान्य कोनास आहे. ह्याचे उत्तरेस भूमध्यसमुद्र, पश्चिमेस त्रिपोली व लिबियाचें मैदान (सहाराचा पूर्वभाग) आणि पूर्वेस तांबडा समुद्र व सुवेजची संयोगीभूमि हीं आहेत.

ह्या देशांत खुद्द ईजिप्त, न्यूबिया, कार्दोफान व त्याचे दक्षिणेस नैल नदीचे कांठावरील गोंदोकोरोपर्यंतचा प्रदेश, हे येतात. ह्या शेवटच्या प्रदेशाची माहिती अजून चांगलीशी झाली नाहीं.

खुद् ईजिप्त देशांत नैल नदीचे कांठचा लांबट व चिंचोळा प्रदेश व त्याचे दोहों बाजूंकडील वाळूची मैदानें हीं आहेत. ह्या मैदानांतही ठिकठिकाणीं सुपीक जागा आहेत. ईजिप्तांत *खालचा ईजिप्त, मधला ईजिप्त आणि वरचा ईजिप्त असे तीन प्रांत आहेत. वरच्या ईजिप्ताचे दक्षिणेस न्यूबिया, कार्दोफान आणि दारफर हे प्रांत आहेत.

शहरें—ईजिप्ताची राजधानी कायरो नैल नदीचे कांठी आहे. ह्या शहराचे वायव्येस किनाऱ्यावर आलेकजांद्रिया नांवाचें बंदर आहे. हें शहर थोरला शिकंदर बादशाहा ह्यानें वसविलें. सुवेजच्या कालव्याचे उत्तरद्वाराजवळ पोर्तसाईद् व दक्षिणद्वाराजवळ सुवेज हीं ठिकाणें प्रसिद्ध आहेत. स्वाकिन हें तांबड्या समुद्रावर प्रसिद्ध बंदर आहे. न्यूबिया प्रांतांत मुख्य शहर खार्तुम हें नैल आणि ब्रुनैल ह्यांचे संगमाजवळ आहे. डोंगाला, बरबर, कसाला आणि सेनार हीं हीवरींच मोठीं शहरें आहेत. कोबी दारफर प्रांतांत आहे. यूरोपांतील देश आणि हिंदुस्थान व चीन वगैरे आशियांतील देश ह्यांमधील व्यापाराचे संबधानें ईजिप्त ही मोठी रहदारीची जागा आहे. मोठमोठीं तारवें व आगबोटी भूमध्यसमुद्रांतून सुवेजच्या कालव्यामधून तांबड्या समुद्रांत जातात; अथवा व्यापारी लोक आलेकजांद्रिया येथें माल उतहून घेऊन आगगाडींतून कायरो आणि सुवेज येथें पाठवितात.

ह्या देशांत नैल ही मुख्य नदी आहे. ही नदी पृथ्वीमध्ये इतर सर्व नद्यांहून लांब आहे. ही विक्टोरिया न्यांजा व आलबर्ट न्यांजा ह्या मोठ्या सरोवरांपासून निघून उत्तरेकडे जाते. फार लांबपर्यंत गेल्यावर तिला ब्रुनैल व अतबारा ह्या मोठ्या नद्या अविस्सीनिया देशांतून येऊन न्यूबिया प्रांतांत मिळतात. नंतर ती दोन मुखांनीं रोसेता व दामिथेता शहरांजवळ भूमध्यसमुद्रास मिळते. ह्या दोन मुखांमधला प्रदेश सुपीक आहे. खुद् ईजिप्त फार सुपीक आहे. त्यांत पाऊस फारसा पडत नाही; परंतु नैल नदीचे उगमाजवळचे प्रदेशांत पाऊस फार पडतो, तेणेंकरून त्या नदीस प्रतिवर्षी मोठे पूर येतात व पाणी दुतर्फा लांबवर पसरतें,

*खालचा ईजिप्त हा नोहाचा नातू मिसर ह्यानें वसविला झणून ह्या देशाला मिसर देश हें नांव चालतें.

म्हणून कांठचे प्रदेशांत फार चांगले पीक येते. न्यूबिया व कार्दो-फान हे प्रांत ईजिप्तासारखे सुपीक नाहीत, व त्यांत मोठमोठी वाळवंटे आहेत. दारफर प्रांत सुपीक आहे.

हा देश फार प्राचीन कालापासून विद्याचारसंपन्न देशांपैकी आहे. ह्यांत बहुत राज्यांच्या घडामोडी होऊन आतां तो एका राजाचे ताब्यांत आला आहे. त्यास खेदिच् एल मिसर ह्मणतात. तो बाह्यात्कारी कान्स्तांतिनोपल येथील सुलतानाचा सांडलिक म्हणवितो, तरी स्वतंत्रपणें वागतो. खुद्द ईजिप्त, न्यूबिया आणि दारफर येथील बहुतेक लोक व खेदिच् हे मुसलमान असून अरबी भाषा बोलतात, परंतु खुद्द ईजिप्त देशांत कांहीं ख्रिस्ती लोक आहेत. ते मूळचे रहिवाशांचे वंशज आहेत असें म्हणतात. ह्या देशांतील मुसलमान हे अरब लोक आणि मूळचे रहिवासी ह्यांचे वंशज* आहेत. न्यूबियाचे दक्षिणेकडील प्रदेशांत व कार्दोफान प्रांतांत शिद्दी लोक राहतात. तेथून पुष्कळ शिद्दी लोकांस न्यूबियाचे उत्तरभागांत व खुद्द ईजिप्तांत गुलाम करून नेले आहेत.

व्यापाराचे जिनस—येथून मुख्यत्वे धान्य, साखर, तंबाखू व कापूस, हे जिनस परमुलखास जातात; व मध्य आफ्रिकेंतून कारवान लोक हस्तिदंत, सोन्याची माती, चामडी, शहामृगांचीं पिसें वगैरे जिनस ह्या देशांत आणतात.

२. आविसीनिया.

अविसीनिया ऊर्फ हबस हा डोंगराळ देश ईजिप्तचे आग्नेयीस आहे. ह्याचे दक्षिणेस सोमाली लोकांचा देश आहे व पूर्वेस इतालियन लोकांचा इरिथ्रिया देश आहे.

शहरें—ह्या देशाचे तीग्रे, अम्हारा, आणि शोआ असे तीन मुख्य विभाग आहेत व त्यांत गोंदार, अडोवा आणि अंकोबार हीं मुख्य शहरें आहेत. अडोवा हें शहर व्यापाराकरितां प्रसिद्ध आहे. येथील राजास नेगस असें म्हणतात व आदिस-आबाबा हें हल्लीं राजधानीचें शहर आहे. तांबड्या समुद्राचे किनाऱ्यावर मसुवा म्हणून जें

* न्यूबियांतील मूळचे रहिवासी ईजिप्तांतील मूळचे रहिवाशांसारखेच होते व त्यांस इथिओपियन्स असें म्हणत असत.

बंदर आहे त्या बंदरांतून येथील माल परमुलखास रवाना होतो. मागदाला हा प्रसिद्ध डोंगरी किल्ला आहे, तो इंग्लिशानां सन १८६८त जिंकून घेतला.

नद्या—बुरुनैल आणि अतबारा ह्या नद्या अबिसीनियाचे पर्वतांत उगम पावून उत्तरेकडे वाहात जाऊन नैलनदीस मिळतात.

ह्या देशांत पाण्याची समृद्धि असून जमीन सुपीक आहे व जंगलही पुष्कळ आहे. धान्य, बुंद, कापूस वगैरे जिन्नस पुष्कळ पिकतात. येथील लोक न्युबियाचे मूळचे रहिवाशी, अरब, ईस्त्राइल, शिद्दीवगैरे लोकांचे वंशज आहेत. ते मुख्यत्वे कखून अम्हारी भाषा बोलतात. ते आपल्यास ख्रिस्ती म्हणवितात. परंतु त्यांचा आचार विचार भ्रष्ट आहे. कातडी, हस्तिदंत आणि डीक हे जिन्नस परमुलखास रवाना होतात.

३. बार्बरी संस्थाने.

हीं संस्थाने भूमध्य समुद्राच्या दक्षिण किनाऱ्याचे लगत्यास असून त्यांचे पूर्वेस ईजिप्त व पश्चिमेस अटलांटिक महासागर आहे.

हीं संस्थाने चार आहेत; १ त्रिपोली, २ तूनिस, ३ अलजीरिया व ४ मोरोको.

त्रिपोली—ह्या संस्थानांत त्रिपोली व बार्का हे प्रांत आणि वाल-वटांतील फेजानचा सुपीक प्रदेश हे आहेत. येथील अधिकाऱ्यास वे म्हणतात. तो तुर्कस्थानचे सुलतानाचा मांडलिक म्हणवितो. ह्या संस्थानाची राजधानी त्रिपोली शहर आहे.

तूनिस—येथील अधिकाऱ्यास बे म्हणतात. तो फ्रान्सचे ताब्यांत आहे. ह्या संस्थानची राजधानी तूनिस, हें शहर मोठें असून व्यापाराकरितां प्रसिद्ध आहे. ह्या शहराजवळ कार्थेज म्हणून एक पडकें शहर आहे.

अलजीरिया—हें फ्रेंच लोकांचे ताब्यांत आहे. ह्याची राजधानी अलजिर्स शहर आहे. कान्स्तंतैन हें दुसरें मोठें शहर ह्या संस्थानांत आहे.

मोरोको—येथील अधिकाऱ्यास सुलतान म्हणतात. त्याची राजधानी मोरोको शहर आहे. फेज हें शहर मोरोको लेदर (कमाव-

लेठें कातडें) च्या कारखान्याकरितां प्रसिद्ध आहे. मोगादोर हें मुख्य बंदर आहे. तांजिर आणि तेतुआन हीं बंदरें जिब्रालतरचे सामुद्रधुनीवर आहेत. जिब्रालतरचे समोर क्यूता ह्याणून एक मजबूत डोंगरी किल्ला आहे. ज्या उंच ठिकाणास प्राचीनकाळीं 'पिलर्स आफ हर्क्यूलीस' ह्याणत असत त्यांपैकी क्यूता हें एक आहे. हा किल्ला व तेतुआन बंदर स्पेनच्या ताब्यांत आहेत.

बार्वरी संस्थानांचे भाग दक्षिणेकडून मोठ्या मैदानांत गेले आहेत; परंतु पश्चिमेस हीं संस्थानें व मोठें मैदान ह्यांचे मध्यें अतूल्स पर्वतांची ओळ असून ती पूर्वेकडे गेली आहे. अतूल्स पर्वतांचे उत्तरेकडील सखल जमिनींत धान्य पुष्कळ पिकतें; व पर्वताचे उतरणीवर खजुराची व दुसरीं फळझाडें फार होतात. डोंगरांत धातूंच्या खाणी पुष्कळ आहेत. ह्या संस्थानांतील लोक अरबजातीचे आहेत.

आखातें—सीद्रा आणि केक्स हीं आखातें किनाऱ्यावर आहेत.

भूशिरें—केपवोन आणि केपस्पार्टेल हीं प्रसिद्ध आहेत.

व्यापाराचे जिन्नस—ह्या संस्थानांतून घोडे, फळें, धान्य, तंबाखू, कमाविलेलीं कातडीं, मीठ, तांबें, रुपें वगैरे जिन्नस परमुलखास रवाना होतात.

२. पश्चिम आफ्रिका.

बार्वरी संस्थानांचे दक्षिणेस सहाराचें मोठें मैदान आहे व त्या मैदानाचे दक्षिणेस पश्चिम किनाऱ्याचे लगत्यास सेनिगाल आणि आरंज ह्या नद्यांचे मध्यें सेनिगांबिया, बरचा गिनी, खालचा गिनी (पोर्तुगीज पश्चिम आफ्रिका) आणि हातेंतात लोकांचा देश (जर्मन पश्चिम आफ्रिका) असे चार देश आहेत.

१. सेनिगांबिया.

वर सांगितलेल्या चार देशांपैकी सेनिगांबिया हा अगदीं उत्तरेकडचा देश आहे. त्याचे पूर्वेस सिद्धि लोकांचा सौदन देश आहे.

भूशिरें—केपवर्द आणि केपव्हांको हीं आफ्रिकेच्या पश्चिम आंगास आहेत.

नद्या—सेनिगाल आणि गांबिया ह्या दोन नद्या येथे मुख्य आहेत व्हाणून ह्या देशास सेनिगांबिया हें नांव पडलें आहे. तिसरी नदी रियोब्रांड ही आहे. ह्या तिन्ही नद्या सेनिगांबिया आणि सौदन ह्या देशांमधील पर्वतांत उगम पावतात.

सेनिगांबिया देशांत तद्देशीय लोकांची पुष्कळ संस्थाने आहेत पण तीं सर्व फ्रेंच लोकांचे आश्रयानें असतात. तेथे मुसलमानी धर्म चालतो व तेथील लोक सिद्धो लोकांपेक्षां कांहीं सुधारलेले आहेत. सेनिगाल नदीचे कांठावर एक फ्रेंच लोकांचें संस्थान आहे, त्याची राजधानी सेंट-डुई; गांबिया नदीचे कांठावर एक इंग्लिश लोकांचें संस्थान आहे, त्याची राजधानी बाथर्स्ट; रियोब्रांड नदीचे कांठावर एक पोर्तुगीज लोकांचें संस्थान आहे, त्याची राजधानी विसाओ; आणि अगदीं दक्षिणेस सिआरालिओन व्हाणून इंग्लिश लोकांचें दुसरें संस्थान आहे, त्याची राजधानी फ्रीतौन आहे. फ्रीतौन हें चांगलें बंदर आहे. ह्या संस्थानांत इंग्लिश लोकांनीं सोडलेले गुलाम लोक राहतात व गुलामांचा व्यापार बंद करण्याकरितांच त्यांनीं येथे वसाहत केली आहे.

२. वरचा गिनी.

हा देश सिआरालिओनपासून कांगो नदीचे मुखापर्यंत आहे. ह्याचे उत्तरेस कांग पर्वत असून पलीकडे सौदनदेश आहे; पश्चिमेस व दक्षिणेस गिनीचें आखात आहे आणि पूर्वेस कांगो फ्रीस्तेत आहे.

नद्या—नैजर ऊर्फ जोलिबा ही सौदन देशांतून येऊन दोन मुखांनीं गिनीचे आखातास मिळते. कांगो ही कांगो फ्रीस्तेत ह्या देशांतून येऊन ह्या देशाचे दक्षिण हद्दीवरून वहात जाऊन अत्लान्तिक महासागरास मिळते.

अखातें व उपसागर—गिनीचें आखात व बैत आफ्र वैनिन आणि बैत आफ्र वियाफ्रा हे उपसागर दक्षिणेकडेस आहेत.

ह्या देशांचे किनाऱ्याजवळचा नैजर नदीचे मुखांमधला प्रदेश दलदलीचा आहे. त्या नदीचे आग्नेयीस कामेरून पर्वतापर्यंतचा प्रदेश बोंगराळ आहे; बाकी किनाऱ्याजवळचा सर्व प्रदेश सुपीक आहे. ह्या

देशाचे किनाऱ्यावर ठिकठिकाणीं जे व्यापार चालत आले त्यांवरून त्यास निरनिराळीं नांवे पडलीं आहेत. तीं अशीं:- १. ग्रेनकोस्त (धान्याचा किनारा), २. एवरी कोस्त (हास्तदंताचा किनारा), ३. गोल्डकोस्त (सोन्याचा किनारा) आणि ४. स्लेवकोस्त (गुलामाचा किनारा).

ह्या देशांतील बहुतेक प्रदेश युरोपियन राष्ट्रांचे ताब्यांत गेला आहे. तद्देशीय संस्थानांपैकीं लैवीरियाचें संस्थान फार प्रसिद्ध आहे. त्याची राजधानी यनरोविया आहे. गुलामांस आश्रय देण्याकरितां कांहीं अमेरिकन लोकांनीं हें संस्थान सन १८२० त स्थापिलें. हल्लीं तें सिद्धि लोकांचे ताब्यांत असून प्रजासत्तात्मक आहे. सिद्धि लोकांच्या इतर संस्थानांपैकीं अशांती व दाहोमी हीं प्रसिद्ध आहेत. अशांती संस्थान गोल्ड कोस्तच्या उत्तरेस असून तें इंग्लिशांचे ताब्यांत आहे व त्यांत कुमासो हें मुख्य शहर आहे. दाहोमी हें तोगोलॅन्डच्या पूर्वेस असून फ्रेंच्यांचे ताब्यांत आहे व त्यांत आबोमी हें मुख्य शहर आहे.

इंग्लिशांचीं संस्थानें. (१) सोन्याचे किनाऱ्यावरचें संस्थान, राजधानी केपकोस्त क्यारोल आक्रा आणि एलमीना हीं दुसरीं मोठीं ठाणीं आहेत. (२) गुलामाचे किनाऱ्यावरचें लेगासचें संस्थान. लेगास हें पश्चिम किनाऱ्यावर चांगलें बंदर आहे. (३) नैजर नदीचे कांठचा रायल नैजर कंपनीचे ताब्यांतला मुलूख. राजधानी आसाबा नैजर नदीचे तीरे आहे. ह्या कंपनीनें मध्यसौदन देशांतील सोकोतोचें विस्तीर्ण राज्य व त्याचे ताब्यांतील संस्थानें ह्यांशीं ठराव करून त्यांचे राज्यांची व्यवस्था आपलेकडे घेतली आहे.

जर्मन लोकांचीं संस्थानें-सोन्याचे किनाऱ्याचे पूर्वेस तोगोलॅन्ड आणि नैजर कंपनीचे मुलुखाचे पूर्वेस क्यारूमरुनचें संस्थान हीं आहेत.

फ्रेंच लोकांचें कांगो संस्थान क्यारूमरुन संस्थानचे दक्षिणेस आहे.

३. खालचा गिनी (पोर्तुगीज पश्चिम आफ्रिका.)

हा देश कांगो आणि कुनेनी ह्या दोन नद्यांचे मध्ये आहे. ह्याचे पूर्वेस कांगो फ्रीस्तेत आणि ब्रिटिश सौथ आफ्रिका हे देश आहेत. कामाचे सोईकरितां ह्या देशाचे लोएन्दा, अंब्रिज, बेंग्वेला आणि

मोसामिदीज असे चार विभाग करून ते निरनिराळ्या अधिकाऱ्यांचे ताब्यांत दिले आहेत. सेंटपाल दि लोण्ड्रा ही ह्या देशाची राजधानी आहे.

२. हातेंतात लोकांचा देश (जर्मन पश्चिम आफ्रिका).

कुनेनी आणि आरेंज नद्यांमधला प्रदेश ह्यांत आहे. ह्याचे पूर्वेस ब्रिटिश सौथ आफ्रिका आहे. केप फ्रियोचे उत्तरेकडील भागास दमारालॉन्ड आणि दक्षिणेकडील भागास नामाकालॉन्ड असें झणतात. ह्या देशाचे किनाऱ्याजवळची जमीन सुपीक नाही पण आंतील भागाची सुपीक आहे. ह्यांत एंग्रापेकेना हें मुख्य बंदर आहे. ह्या देशांत तांब्याच्या खाणी पुष्कळ आहेत.

३. दक्षिण आफ्रिका.

आरेंज फ्रीस्तेत आणि ट्रान्सवाल रिपब्लिक ह्या दोन संस्थानां-शिवाय दक्षिण आफ्रिकेंतील सर्व देश हल्लीं इंग्रज सरकारचे ताब्यांत आहेत व त्या सर्वांना ब्रिटिश सौथ आफ्रिका हें नांव दिलें आहे.

१. आरेंज फ्रीस्तेत.—हें प्रजासत्ताक संस्थान केप कालनीचे उत्तरेस असून त्यांत डच लोकांचे वंशज मुख्य अधिकारी आहेत. ब्लूमफोन्तीन ही त्याची राजधानी आहे व तेथून केप कालनीपर्यंत आगगाडीचा रस्ता केला आहे. हारिस्मिथ हें दुसरें शहर पूर्वेकडेस आहे व तेथून नातालपर्यंत आगगाडीचा रस्ता केला आहे. लोंकर, कातडी, शहामृगाचीं पिसें, सोने व हिरे हे व्यापाराचे जिनस आहेत.

२. ट्रान्सवाल रिपब्लिक.—हें संस्थान उत्तरेस लिपोपो आणि दक्षिणेस वाल ह्या दोन नद्यांचे मध्ये आहे व येथें डच लोकांचे वंशज मुख्य अधिकारी आहेत. प्रितोरिया हें राजधानीचें शहर आहे, पण जोहानिसवर्ग हें ह्या देशांत सर्वांत मोठें शहर आहे. प्रितोरियापासून पूर्वे किनाऱ्यावर लोरेन्झो मार्क्सपर्यंत व दक्षिणेस ब्लूमफोन्तीनपर्यंत आगगाडीचे रस्ते केले आहेत. लोंकर, कातडी, सोने, हस्तिदंत, शहामृगाचीं पिसें व धान्य हे व्यापाराचे मुख्य जिनस आहेत.

३. ब्रिटिश सौथ आफ्रिका.—हा विस्तीर्ण प्रदेश दक्षिणेस केप आफगुड होप आणि उत्तरेस कांगो फ्रीस्तेत ह्यांच्या मध्ये आहे व ह्यांत देश आहेत ते:

देशांचें नांव.

राजधानी.

- (१) केप कालनी व काफ्रारिया ... केपतौन व बतरवर्थ.
 (२) नाताल व झुलूलॉन्ड ... पीतमॉरित्सबर्ग.
 (३) बसुतोलॉन्ड ... मासेरू.
 (४) वेश्वनालॉन्ड ... रायबर्ग.
 (५) वेश्वाना प्रोतेक्तेरत. ... पालापी.
 (६) ब्रिटिश सौथ आफ्रिका

कंपनीचे ताब्यांतला मुख्य....

किल्ला सात्सबरी.

केप कालनी आणि नाताल येथें इंग्लिश लोकांच्या वसाहती असून ते देश इंग्लंडच्या महाराणीनें नेमलेल्या गवरनरांच्या ताब्यांत आहेत. ह्या दोन्ही देशांत पार्लिमेंतच्या सभा असून त्यांच्या सहाय्यानें राज्यव्यवस्था होते. काफ्रारिया प्रांत केप कालनीचे पूर्वेस असून तेथील गवरनरच्या ताब्यांत आहे. जुलूलॉन्ड नातालाचे उत्तरेस असून तेथील गवरनरचे ताब्यांत आहे.

केप कालनी येथील गवरनरला ब्रिटिश सौथ आफ्रिकेचे हाय कमिशनर असंही ह्मणतात व तो बाकीचे प्रांताची व्यवस्था ठेवितो. बसुतोलॉन्ड हा प्रांत नाताल आणि ऑरेंज रिवर फ्रीस्तेत ह्यांचे मध्यें असून तो एका कमिशनरचे ताब्यांत आहे.

ऑरेंज आणि झांबिजी ह्या नद्यांचे मध्यें वेश्वाना लोकांचा देश आहे. ह्याचा दक्षिणेकडील भाग ह्मणजे ऑरेंज आणि मोलोपो ह्या नद्यांमधील प्रदेश ब्रिटिश सरकारानें खालसा करून आपले राज्यांत सामील केला आहे, त्याला वेश्वानालॉन्ड असें ह्मणतात. मधला भाग म्हणजे मोलोपो नदी आणि त्रान्सवालचे उत्तर हद्दीपासून थेट पश्चिमेकडे जाणारी रेषा ह्यांच्या मधील प्रदेश एका तद्देशीय राजाचे ताब्यांत आहे, त्यास खामा असें म्हणतात. हा राजा इंग्रज सरकारचे आश्रयानें असतो व त्याणें आपले राज्यांत पुष्कळ सुधारणुका केल्या आहेत. पालापी येथें एक असिस्तंत कमिशनर रहातो. उत्तरेकडील भागांत तद्देशीय संस्थानें आहेत. त्यांवर ब्रिटिश सौथ आफ्रिका कंपनीचे अधिकारी देखरेख ठेवतात.

ब्रिटिश सौथ आफ्रिका कंपनीचे मुलखांतून झांबिजी नदी पश्चिमेकडून पूर्वेकडे वहात जाते. तेणेंकरून त्याचे दोन भाग होतात. दक्षिणेकडील भागांत मातावेली आणि भेशोना लोकांचे देश आहेत. ह्या देशांत पाणी विपुल असून जमीन सुपीक आहे व त्यांत सोन्याच्या खाणी पुष्कळ आहेत. मातावेली लोक शेजारचे मुलखांत हल्ले करीत असत म्हणून सन १८९३ त कंपनीने त्यांवर स्वारी करून त्यांचा मोड केला व त्यांची राजधानी बुलुवायो हस्तगत करून घेतली. बुलुवायो पासून प्रितोरिया पर्यंत आगगाडीचा रस्ता केला आहे. केपटाऊन पासून बुलुवायो पर्यंत अंतर १४०० मैल आहे. भेशोना देशांत किल्ला साल्सबरी येथें कंपनीचे ठाणें आहे. येथून पूर्वकिनाऱ्यावर वेरा वंदरापर्यंत आगगाडीचा रस्ता करण्याचें काम चालू आहे.

राजधानीचे शहरांशिवाय केपकालनीमध्ये सायमन्स तौन, ग्रेहाम्स तौन आणि पोर्ट इलिझाबेथ, नातालांत दरवान (पार्ट नाताल,) आणि बेश्वाना देशांत शोहाग आणि किंबर्ली हीं प्रसिद्ध शहरें आहेत.

भूशिरें-केप आफगुदहोप आणि केप आमूलास हीं प्रसिद्ध आहेत. केप आफगुद होप हें इ. स. १४९३ ह्या वर्षी बार्थोलोम्यु दिआस ह्या नांवाचे पुरुषानें शोधून काढिलें.

उपसागर-तेवल बे, आलगोआ बे आणि देलागोआ बे हे मुख्य आहेत.

नद्या-झांबिजी ही दिलोले सरोवरांतून निघून दक्षिणेकडे वहात जाते. नंतर चोबी नदीचा संगम झाल्यावर ती पूर्ववाहिनी होऊन हिंदी-महासागरास मिळते. समुद्रास मिळण्यापूर्वी तिला शायर नदी नायसा सरोवरांतून येऊन मिळते. लिपोपो ही त्रान्सवालच्या उत्तर हद्दीवरून पूर्वेकडे वर्तुळाकार मार्गानें वहात जाऊन हिंदीमहासागरास मिळते. आरेंज ही बसुतोलाँन्द् मध्ये उगम पावून केपकालनीचे उत्तर हद्दीवरून पश्चिमेकडे वहात जाऊन अत्लाँतिक महासागरास मिळते. हिला वाल आणि मोलोपो ह्या नद्या मिळतात.

व्यापाराचे जिनस. लोंकर, कातडी, शहामृगाचीं पिसें, मद्य, साखर, हास्तिदंत व हिरे हे आहेत.

४. पूर्व आफ्रिका.

हा भाग दक्षिणेस ट्रान्सवाल रिपब्लिक आणि झुलुलॉन्ड आणि उत्तरेस तांबड्या समुद्रावरील स्वाकिन बंदर ह्यांच्या मध्ये आहे. ह्या भागांत सोफाला, मोझांबिक, झांजिबार, सोमाली लान्द आणि गाला लान्द असे पांच देश होते. परंतु त्यांतील बहुतेक मुख्य हल्लीं युरोपियन लोकांचे ताब्यांत गेल्यामुळे ह्या भागांत पुढें लिहिल्याप्रमाणें देश आहेत.

- १ पोर्तुगीज पूर्व आफ्रिका. ३ ब्रिटिश पूर्व आफ्रिका.
 २ जर्मन पूर्व आफ्रिका. ४ इटालीयन पूर्व आफ्रिका
 (इरिथ्रिया).

१. पोर्तुगीज पूर्व आफ्रिका—ह्या देशांत लोरेंझोमार्किस आणि मोझांबिक असे दोन प्रांत असून त्यांचे मध्ये झांबिजी नदी आहे. हा देश दक्षिणेस देलागोआ उपसागराचा दक्षिण भाग आणि उत्तरेस रोवूमा नदी ह्यांचे मध्ये आहे. पश्चिमेस ट्रान्सवाल रिपब्लिक, ब्रिटिश सौथ आफ्रिका, ब्रिटिश सेंट्रल आफ्रिका आणि नाएसा सरोवर ही आहेत.

शहरें—मुख्य शहर लोरेंझो मार्किस हें डेलागोआ उपसागरावर असून उत्तम बंदर आहे. येथून ट्रान्सवाल देशांत जाण्याकरितां आगगाडीचा रस्ता केला आहे. सोफाला ही पूर्वीची राजधानी. सोफालाचे उत्तरेस बेरा हें चांगलें बंदर आहे. येथून मेशोना देशांत जाण्याकरितां आगगाडीचा रस्ता करण्याचें काम सुरू आहे. मोझांबिक प्रांतांत मोझांबिक हें मोठें शहर आहे. चिंद, किलिमेन, सेना आणि तेती हीं बंदरें झांबिजी नदीचे कांठी आहेत.

ह्या देशांत, कापूस तंबाखू, नीळ, वृंद, सागू, धान्य आणि सर्व प्रकारचीं फळे ह्यांचें चांगलें पीक होतें.

२. जर्मन पूर्व आफ्रिका.—हा देश रोवूमा नदीपासून पेंबावेटाच्या लगल्यापर्यंत गेला आहे. त्याचे उत्तरेस किलिमानझारो पर्वत व वित्कोरिया न्यांझा सरोवर व पश्चिमेस कांगो फ्रीस्टेट आणि तांगानिका सरोवर हीं आहेत. हा देश पूर्वी झांजिबारचे सुलतानचे ताब्यांत होता.

ह्यांत बागामौयो, दार-एस-सलाम आणि किलवा हीं मुख्य बंदरें आहेत. ह्या देशांतून हस्तिदंत, रबर आणि कोपालडीक हे बाहेर देशास रवाना होतात.

३. ब्रिटिश पूर्व आफ्रिका.—हा देश जर्मन पूर्व आफ्रिका आणि जूबा नदी ह्यांचे मध्यें आहे. ह्याचे पश्चिमेस कांगो फ्रीस्टेट आणि वरच्या नैलचा पश्चिमेकडील पानोथा हीं आहेत. ह्या मध्यें उगांदा, उसोगा, उनिआरो वगैरे प्रांत असून त्यांची व्यवस्था इंपीरियल ईस्ट आफ्रिका कंपनीकडे सोंपवली आहे. मोंवासा, लामू, उंबा आणि किरमायु हीं मुख्य बंदरें आहेत. मोंवासा ही या देशाची राजधानी आहे व येथून व्हिक्टोरिया न्यांझा सरोवरापर्यंत आगगाडीचा रस्ता करण्याचें काम सुरू आहे. आदनचे आखाताचे दक्षिणेस सोमाली लोकांचें लहानसें संस्थान आहे तें ब्रिटिश सरकारचे आश्रयाखाली आहे. त्यांत बरबेरा आणि झीला हीं मुख्य बंदरें आहेत. ह्या देशांतून तीळ, हस्तिदंत, रबर आणि डीक हीं परमुलखास रवाना होतात.

४. इतालियन पूर्व आफ्रिका. तांबड्या समुद्रावरील इतालियन लोकांचीं ठाणीं एकत्र करून त्याला इरिट्रिया हें नांव सन १८९२ त दिलें. ह्यांत झावदीरात आणि पासो हे दोन प्रांत आहेत. हा देश जूबानदीपासून तांबड्या समुद्रावरच्या मसूवा बंदराच्या उत्तर हद्दीपर्यंत आहे. ह्यांत मसूवा आणि आसाब हीं चांगलीं बंदरें आहेत. ह्या देशांतील लोक मुखत्वे मॅन्द्या बाळगून निर्वाह करितात.

पर्वत—उत्तरेस केप गार्दफवी पासून दक्षिणेस केप आफ् गुदहोप पर्यंत एक पर्वतांची ओळ पूर्व किनाऱ्याशीं समांतर आहे. तींत झांजिबार आणि व्हिक्टोरिया न्यांझा सरोवर ह्यांच्यामध्ये किलिमानझारो हा फार उंच पर्वत आहे.

भूशिरें—केप गार्दफवी आफ्रिकेचा पूर्व बिंदू आहे.

नद्या—मुख्य नदी झांबिजी ही मोझांबिकचे खाडीस मिळते.

रोवूमा, ताना आणि जूबा ह्या दुसऱ्या नद्या आहेत.

सरोवरें—व्हिक्टोरिया न्यांझा हें सरोवर सर्वांत मोठें आहे आणि ह्यापासून नैल नदी निघाली आहे असा शोध इ० स० १८५७ त

कपतान सुपीक साहेब ह्यानें लाविला. रुडाल्फ हें सरोवर त्रितिश पूर्व आफ्रिकेमध्ये आहे.

वेटें—पूर्व किनाऱ्याचे लगत्यास वेटें आहेत तीः—

झांजिवार—(राजधानी झांजिवार) आणि पेंवा हीं एका अरब राजाचे ताब्यांत आहेत. त्यास सुलतान असें म्हणतात. सुलतान त्रितिश सरकारचे आश्रयानें रहातो. कोमोरू वेटें हीं एका तद्देशीय राजाचे ताब्यांत आहेत. मादागास्कर (राजधानी तानानारिवो आणि बुबो हीं फ्रेंच लोकांचे ताब्यांत आहेत. मोरीशस (राजधानी, पोर्टलुइ), सेचेल आणि सोकोत्रा हीं इंग्लिशांचे ताब्यांत आहेत.

व्यापाराचे जिन्नस—सोनें, हस्तिदंत, रबर, आणि डीक हे व्यापाराचे मुख्य जिन्नस आहेत. पूर्व किनाऱ्यावर गुलामांचा मोठा व्यापार चालत असे परंतु झांजिवारचे सुलतानानें तो व्यापार आतां अगदीं बंद केला आहे. मारिशस वेटांत उत्तम साखर तयार होते.

पूर्व किनाऱ्यावर अरब व्यापाऱ्यांचा मोठा भरणा आहे. दक्षिणेकडे काफर लोकांसारखे व उत्तरेकडे अबिसीनियांतील लोकांसारखे लोकांची वस्ती आहे. हे लोक पश्चिम आणि मध्यआफ्रिकेंतील सिद्धि लोकांपेक्षां सुधारलेले आहेत.

५. मध्यआफ्रिका.

मध्यआफ्रिकेंतील पुष्कळ प्रदेशाचा अजून पुरा शोध लागला नाहीं. तरी त्या भागांत पुढें लिहिल्याप्रमाणें चार देश आहेत.

१ सहाराचें मोठें मैदान. ३ कांगोफ्रीस्तेत (कांगो नदीचे कांठचें स्वसत्ताक राज्य).

२ सौदन ऊर्फ निग्रिशिया. ४ त्रितिश सेंट्रल आफ्रिका.

१. सहाराचें मोठें मैदान—हें बाबरी संस्थानचे दक्षिणेस असून त्याचे पूर्वेस ईजिप्त व पश्चिमेस अट्लान्तिक महासागर आहे. ह्या मैदानांत पुष्कळ सुपीक व ओलाव्याच्या जागा आहेत. तेथें बाबरी संस्थानें व सौदन ह्यांचे दरम्यान उंटावर बसून जाणारे येणारे व्यापारी कारवान लोक मुकाम करितात. फेजानचा सुपीक प्रदेश ह्याच मैदाना-

नांत आहे. ह्या मैदानांतील लोक वावरी संस्थानांतील लोकांसारखे असून मुसलमानी धर्माचे आहेत.

२. सौदन ऊर्फ निग्रिशिया—हा देश सहाराचे दक्षिणेस आहे. ह्याचे पश्चिमेस सेनिगांबिया, दक्षिणेस वरचा गिनि आणि पूर्वेस अबिसीनिया हे देश आहेत. ह्या देशाचे पूर्व भागांतील सेन्नार, कारदोफान, दारफर वगैरे प्रांतांवर ईजिप्तचे राजाचा हक्क आहे. बाकी सर्व देश तद्देशीय संस्थानिकांचे ताब्यांत आहेत.

सौदन हें सिद्धी लोकांचें मूळ घर होय. त्यांपैकीं फुलवे अथवा फुल्हा ह्मणून एक मिश्र जात आहे, ती मोठी हिम्मतवान आहे. ह्या सर्व लोकांनीं आतां मुसलमानी धर्म स्वीकारिला आहे. फुल्हा लोकांचें सोकोतोचें विस्तीर्ण राज्य व त्याचे ताब्यांतील ग्यांदो आणि आदमावा हीं संस्थानें मध्यभागीं आहेत, व बंवारा आणि मोसिना हीं पश्चिम भागीं आहेत. बोर्नू, वागिरमी आणि वडाई हीं संस्थानें सिद्धी लोकांचीं असून चाद सरोवराचे सभोंवतीं आहेत.

शहरें—बंवाराची राजधानी सेगो, तिंबक्तु आणि से हीं नैजर नदीचे कांठीं आहेत. सोकोतोची राजधानी कानो, हें शहर व्यापाराकरितां प्रसिद्ध आहे. बोर्नूची राजधानी कूका, हें शहर चाद सरोवरावर असून ह्या देशांत सर्वांत मोठें आहे. आदमावाची राजधानी योलो हें बेनू नदीचे कांठीं आहे.

पर्वत—कोंगपर्वत हा एका वाजूस सौदन व दुसऱ्या वाजूस सेनिगांबिया आणि वरचा गिनी ह्यांचे मध्यें आहे. सौदनचे दक्षिणेस चद्दा नदीचे उगमाजवळ अतलांतिका पर्वत आहे.

नद्या—नैजर ऊर्फ जोलिबा ही कोंग पर्वतांत उगम पावून वर्तुळाकार मार्गानें सौदन आणि वरचा गिनी ह्या देशांतून वहात जाऊन दोन मुखांनीं गिनीचे आखातास मिळते. चद्दा आणि बेनू ह्या नद्या नैजर नदीस पूर्वेकडून मिळतात.

सरोवरें—चाद हें गोड्या पाण्याचें मोठें सरोवर आहे पण उथळ आहे. शारी व दुसऱ्या नद्या ह्या सरोवरास मिळतात.

३. कांगो फ्रीस्टेट (कांगोनदीचे कांठचें स्वसत्ताक राज्य). सौदनचे दक्षिणेस जें मोठें मैदान आहे त्याला हें नांव दिलें आहे. कांगो नदीचे कांठचा बहुतेक प्रदेश ह्यांत येतो व ह्याचें क्षेत्र फ० सुमारे दहा लक्ष चौ० मै० आहे. युरोपांतील मुख्य राष्ट्रांच्या सल्यानें सन १८८५ त ह्या राज्याची स्थापना होऊन त्याचें आधिपत्य बेलजियमचे राजाकडे देण्यांत आलें. कांगोचे मुखापासून विवी शहरापर्यंत क्षणजे सुमारे १०० मैलपर्यंत आगवोटी वर जातात; विवीपासून लिओपोल्दविली पर्यंत सुमारे २०० मैलपर्यंत ह्या नदीस जागजागीं धबधबे आहेत. पण लिओपोल्दविलीपासून स्तानलीचे धबधब्यापर्यंत सुमारे १००० मैलपर्यंत आगवोटी चालतात. विवीपासून लिओपोल्दविलीपर्यंत आगगाडीचा रस्ता करण्याचें काम चालू आहे, तें पुरें झालें क्षणजे समुद्रापासून स्तानलीचे धबधब्यापर्यंत प्रवास करणें सुखावह होईल.

शहरें—कांगोचे मुखाजवळ बोमा आणि बनाना हीं चांगलीं वंदरें आहेत. बोमा हें राजधानीचें शहर आहे. न्यांग्वे हें अरब लोकांचें व्यापाराचें ठाणें आहे. आग्नेयीस कतंगा येथें तांब्यांच्या मोठ्या खाणी आहेत.

नद्या—मुख्य नदी कांगो ही नाएसा सरोवराचे पश्चिमेस उगम पावून ब्यांग्विओलो आणि मोइरो ह्या सरोवरांतून वहात जाऊन अट्लान्तिक महासागरास मिळते. हिला डावेकडून कसाई आणि उजवेकडून मोवंगी ह्या मोठ्या नद्या मिळतात. कांगो नदीची लांबी ३००० मैल आहे. पण आफ्रिकेंतील इतर नद्यांपेक्षां हींत पाण्याचा सांठा जास्त आहे.

सरोवरें—आलवर्तन्यांझा, आलवर्त एदवर्दन्यांझा, आणि तांगानिका हीं सरोवरें ह्या देशाचे पूर्वबाजूस आहेत.

ह्या देशांत सिद्धी लोक रहातात, परंतु झांझिवार देशांतून अरबलोक हस्तिदंत खरेदी करण्याकरितां येतात. हस्तिदंत, रबर आणि ताडाचें तेल हे व्यापाराचे मुख्य जिन्नस आहेत.

ब्रिटिश सेंट्रल आफ्रिका—हा देश कांगो फ्रीस्टेट आणि

जर्मनपूर्वआफ्रिका ह्यांचे दक्षिणेस व झांबिजी नदीचे उत्तरेस आहे. नाएसा सरोवर ह्या देशाचे पूर्वेस आहे व शायर नदी त्या सरोवरांतून निघून दक्षिणेकडे वाहत जाऊन झांबिजी नदीस मिळते.

नाएसा सरोवराचे पश्चिमेकडील प्रदेशांत व शायर नदीचे कांठचे प्रदेशांत गुलामांचा व्यापार बंद करण्याकरितां व तेथील लोकांस सुशिक्षित करण्याकरितां कांहीं इंग्लिश मिशनरी पुष्कळ वर्षे परिश्रम करीत होते; ह्मणून सन १८९१ त ब्रिटिश सरकारानें तो मुख्य आपल्या ताब्यांत घेऊन त्याला ब्रिटिश सेंट्रल आफ्रिका प्रोटेक्टोरेट हें नांव दिलें व त्यावर एक इंपीरियल कमिशनर नेमिला.

शहरें—झोबा हें राजधानीचें शहर असून शायर नदीचे कांठचे उंचवट्याचे प्रदेशांत आहे. ब्यांतायर हें मोठें शहर शायर नदीचे कांठीं आहे. लिविंग्स्तोनिया हें नाएसा सरोवराचे कांठीं आहे. चिंद हें झांबिजीचे कांठीं बंदर आहे.

६. लगत्याचीं बेटें.

पूर्व किनाऱ्यावरील बेटांचें वर्णन पूर्वीच केलें आहे. (पूर्व आफ्रिका पहा). पश्चिम किनाऱ्यावर अजोर्स, मदीरा, कानरी आणि कैपवर्ड हीं बेटें आहेत. (स्पेन आणि पोर्तुगाल पहा). त्याच किनाऱ्यावर गिनीचे आखातांत फर्नांदोपो आणि आनाबोना हीं स्पेनच्या ताब्यांत आहेत. प्रिन्सेस पेलंड्र आणि सांतोमे हीं पोर्तुगालचे ताब्यांत आहेत; आणि दक्षिण अत्लान्तिक महासागरांत असेन्शन आणि सेंट हेलिना हीं इंग्लिशांचे ताब्यांत आहेत.

भाग ५.

अमेरिका.

अमेरिका खंडाच्या उत्तरेस आर्क्टिक महासागर आहे; पश्चिमेस पासिफिक महासागर आहे; दक्षिणेस अंतार्क्टिक महासागर आहे; आणि पूर्वेस अत्लान्तिक महासागर आहे. अमेरिका खंडाचा वायव्य कोंपरा आणि आशिया खंडाचा ईशान्य कोंपरा ह्यांच्यामध्ये बेहरिंगची सामुद्रधुनी आहे.

अमेरिका खंडचे मोठे दोन भाग आहेत. त्यांस उत्तर अमेरिका व दक्षिण अमेरिका हीं नांवें चालतात. हे दोन भाग पानामा संयोगीभूमीनें जोडले आहेत.

उत्तर अमेरिका.

सीमा—उत्तरेस आर्क्टिक महासागर; पश्चिमेस बेहरिंगची सामुद्रधुनी आणि पॅसिफिक महासागर; दक्षिणेस पानामा संयोगीभूमी आणि पॅसिफिक महासागर; आणि पूर्वेस कारिबियन समुद्र, मेक्सिकोचा उपसागर आणि अटलांटिक महासागर, अशा आहेत. ..

उत्तर अमेरिकेंत चार देश आहेत त्यांचीं नांवें —

१ कानदाचें राज्य. ३ मेक्सिको.

२ युनैतेदस्तेत्स. ४ सेंट्रल (मध्य) अमेरिका.

उत्तरअमेरिकेच्या दक्षिणेस मेक्सिकोपासून पानामा संयोगीभूमीपर्यंत जो चिंचोळा प्रदेश आहे, त्यास सेंट्रल अमेरिका म्हणतात. ह्या देशांत लहान लहान सहा स्वतंत्र संस्थानें आहेत. वर सांगितलेल्या चार देशांशिवाय उत्तरअमेरिकेच्या लगत्यास मोठमोठी अनेक बेटें आहेत, त्यांचें वर्णन पुढें केलें आहे.

समुद्र—कारिबियन समुद्र उत्तर अमेरिका व दक्षिण अमेरिका ह्यांच्या मध्ये आहे.

पर्वत—राकी पर्वतांची ओळ उत्तर अमेरिकेंत उत्तरेपासून दक्षिणेपर्यंत गेली आहे.

धर्म* व राज्यरीती—पूर्वी अमेरिका खंडांत मूळचे राहणारे (इंडियन) लोक मात्र राहत असत. परंतु हें खंड इ० स० १४९२ ह्या वर्षी कोलंबस नांवाच्या पुरुषानें शोधून काढिलें; त्या वेळेपासून युरोप खंडांतून पुष्कळ लोक तेथें जाऊन राहूं लागल्यामुळें मूळचे लोकांची वस्ती कमी होत गेली. कानदा आणि युनैतेदस्तेत्स येथें जाऊन राहिलेले लोक प्रातस्तंत मताचे असून इंग्लिश भाषा बोलतात; बाकी

* हा पारिभाष उत्तर अमेरिका व दक्षिण अमेरिका ह्या दोन्ही भागांस लागू आहे.

सर्व अमेरिकेंत जाऊन राहिलेले लोक रोमनक्याथलिक मताचे असून स्पानिश अथवा पोर्तुगीज भाषा बोलतात. धर्म आणि भाषा ह्यांमध्ये असा फरक असण्याचें कारण हें आहे कीं, इंग्लिश लोकांनीं उत्तर भागांत आणि स्पानिश व पोर्तुगीज † लोकांनीं मधल्या आणि दक्षिणेच्या भागांत अशी वेगळाली वसाहत केली. अमेरिका खंडांतील बहुतेक देशांत लोकसत्तात्मक राज्यें आहेत.

१. कानदाचें राज्य.

ह्या राज्यांत, वायव्य कोनांतील प्रदेश शिवाय करून उत्तर अमेरिकेचा सर्व उत्तर भाग येतो. वायव्य कोनांतील प्रदेश पूर्वी रशियाचे ताब्यांत होता; परंतु थोडे दिवसांपूर्वी तो रशियापासून युनैतेदस्तेत्सनें विकत घेतला आहे.

ह्या राज्यांत आंतारियो, कीबेक, नोवास्कोशिया, न्यूब्रन्सविक, मानितोवा, ब्रिटिश कोलंबिया आणि प्रिन्स एडवर्ड ऍलंड असे सात प्रांत आहेत. हे प्रांत इंग्लंडचे राणीनें नेमलेल्या गवर्नर जनरलच्या ताब्यांत आहेत. ह्यांशिवाय त्याचे ताब्यांत दोन प्रांत आहेत त्यांत राज्यसंबंधी व्यवस्था अद्यापि झाली नाही. ह्या देशाची राजधानी ओतावा शहर आहे.

शहरें—ओतावा नदाचे कांठीं ओतावा, आणि आंतारियो सरोवराचे कांठीं तोरांतो, हीं आंतारियो प्रांतांत आहेत. ओतावा आणि सेंट लॉरेन्स ह्या नद्यांचे संगमावर मांत्रियाल, आणि सेंट लॉरेन्स नदीचे कांठीं कीबेक, हीं कीबेक प्रांतांत आहेत. सेंटजॉन हें शहर न्यूब्रन्सविक प्रांतांत आहे आणि हालिफाक्स हें मोठें बंदर नोवास्कोशिया प्रांतांत आहे.

पर्वत—ह्या देशाचे पश्चिमेस राकी पर्वताची ओळ आहे, ती आर्तिक महासागरापासून युनैतेदस्तेत्सच्या सीमेपर्यंत गेली आहे.

नद्या—सेंटलॉरेन्स अट्लान्टिक महासागरास मिळाली आहे, आणि माकेंजी ही आर्तिक महासागरास मिळाली आहे.

† ब्राझिलचें विस्तीर्णराज्य पोर्तुगीज लोकांच्या ताब्यांत आहे.

सरोवरे—सुपीरियर, ह्यूरोन, एरी, आणि आंतारियो हीं कानदा आणि युनैतेदस्तेत्स ह्यांच्या मधल्या सीमेवर आहेत. ह्यांशिवाय विनिपेग, ग्रेतस्लेवलेक व ग्रेतबेरलेक हीं मोठलीं सरोवरें आहेत.

आखातें व उपसागर—बाफिनचा उपसागर ग्रीनलंडचे पश्चिमेस आहे. हद्सनचा उपसागर कानदाचे राज्याचे उत्तरेस आहे. फंडीचा उपसागर न्यूब्रन्सविक आणि नोवास्कोशिया ह्यांच्या मध्ये आहे. सेंटलारेन्सचें आखात, कानदाचें राज्य आणि न्यूफौन्दलंड बेट ह्यांच्या मध्ये आहे.

सामुद्रधुनिया—वेलीएलची सामुद्रधुनी न्यूफौन्दलंड आणि अमेरिकेचा ईशान्य कोन (लाब्रादोर) ह्यांच्या मध्ये आहे. देविसची सामुद्रधुनी बाफिनचा उपसागर आणि अत्लान्तिक महासागर ह्यांच्या मध्ये आहे. हद्सनची सामुद्रधुनी हद्सनचा उपसागर आणि अत्लान्तिक महासागर ह्यांच्या मध्ये आहे. वारोची सामुद्रधुनी आणि स्मिथची सामुद्रधुनी ह्या बाफिनचा उपसागर आणि आर्क्टिक महासागर ह्यांच्या मध्ये आहेत.

भूशिरें—चड्ले, चार्लस आणि सेबल हीं मुख्य भूशिरें आहेत.

द्रोपकल्प—नोवास्कोशिया कानदाचे राज्याचे आग्नेयीस आहे.

बेटें—प्रिन्स एडवर्ड ऐलंड पूर्वेकडे आहे. वानकवर ऐलंड ब्रिटिश कोलंबियाचे नॅक्लेस आहे. हें बेट आणि युनैतेदस्तेत्स ह्यांच्या मध्ये जूननदीफ्युकाची सामुद्रधुनी आहे. आन्तिकोस्ती सेंटलारेन्सच्या मुखाजवळ आहे. केप ब्रितन ऐलंड, प्रिन्स एडवर्ड ऐलंडच्या पूर्वेस आहे.

व्यापाराचे जिन्नस—धान्य, लांकूड, मासे, कातडी, लोकर हे जिन्नस परमुलखास जातात. ह्यांखेरीज ब्रिटिश कोलंबिया प्रांतांत मोठमोठ्या सोन्याच्या खाणी आहेत.

२. युनैतेदस्तेत्स.

युनैतेदस्तेत्सचें लोकसत्तात्मक राज्य हें पृथ्वीमध्ये जीं फार नामांकित व वजनदार राज्यें आहेत, त्यांपैकी एक आहे. ह्या रा-

ज्यांत ३७ संस्थानें व जेथें अजून राज्यव्यवस्थेचा जम बसला नाहीं असे १२ प्रांत आहेत. ह्या राज्याचे उत्तरेस कानदाचे राज्य आहे; पश्चिमेस पॅसिफिक महासागर आहे; दक्षिणेस मेक्सिकोचें राज्य व मेक्सिकोचा उपसागर हीं आहेत; आणि पूर्वेस अटलांटिक महासागर आहे. अमेरिका खंडाच्या वायव्य कोनांतील प्रदेश जो पूर्वी रशियाचे ताब्यांत होता तो आतां ह्या राज्यांत सामील झाला आहे.

शहरें—मुख्य राजधानीचें शहर वाशिंग्टन हें पोतोमाक नदीचे कांठीं आहे. सेंटलुई मिसूरी नदीचे कांठीं आहे. शिकागो हें मिचिगान सरोवराचे कांठीं आहे. न्यूआर्लियन्स हें मिसिसिपी नदीचे कांठीं आहे. सानफ्रान्सिस्को हें कॅलिफोर्निया प्रांतांत आहे. शिवाय न्यूयार्क, ब्रुकलिन, फिलादेलफिया, बालतिमोर, बोस्टन वगैरे पुष्कळ मोठीं शहरें आहेत.

पर्वत—ह्या देशाच्या पश्चिम किनाऱ्याजवळ एक डोंगरांची ओळ आहे, आणि त्या ओळीचे पूर्वेस कांहीं अंतरावर राकी पर्वतांची ओळ आहे, ती कानदाचे राज्यांतून येऊन मेक्सिकोकडे गेली आहे. पूर्वेस सेंटलारेन्स नदीपासून मेक्सिकोच्या उपसागरापर्यंत आलेघानी पर्वतांची ओळ आहे.

नद्या—मिसिसिपी ही मोठी नदी युनैटेडस्टेट्सच्या उत्तरेस सुपीरियर सरोवराचे पश्चिमेकडील प्रदेशांत उगम पावून थेट दक्षिणेकडे वाहत जाऊन मेक्सिकोच्या उपसागरास मिळाली आहे. हिला राकी पर्वतांतून मिसूरी व आलेघानी पर्वतांतून ओहियो ह्या नद्या येऊन मिळतात. शिवाय तांबडी नदी व दुसऱ्या पुष्कळ मोठ्या नद्या हिला मिळतात. रीओग्रांदेलेनार्त ही दुसरी मोठी नदी राकी पर्वतांत उगम पावून दक्षिणेकडे वाहत जाऊन नंतर युनैटेडस्टेट्स आणि मेक्सिको ह्यांचे मधल्या सीमेवरून वाहत गेली आहे. सेंटलारेन्स ही कानदाचे राज्यांतून येऊन ह्या देशाचे उत्तर हद्दीवरून वाहत गेली आहे. युकोन ही कानदाचे राज्यांत उगम पावून

अमेरिकेचे वायव्य कोनांतील प्रदेशांतून वाहत गेली आहे. रीओकोलोरादो ही कालिफोर्नियाचे आखातास मिळाली आहे. शिवाय हडसन, देलावेर, ससकीहाना, कोनितिकत वगैरे अनेक नद्या आहेत.

सरोवरें—मिचिगान हें कानदांतील सरोवरांस लागून आहे. जेत साव्त्लेक हें राकी पर्वतांचे पश्चिमेस आहे.

उपसागर—देलावेरचे आणि चेसापीकचे हे पूर्वेकडे आहेत.

भूशिरें—पूर्व किनाऱ्यावर काद, हातेरास आणि सेवल् व पश्चिम किनाऱ्यावर फ्लातरी हीं मुख्य आहेत.

द्वीपकल्पें—फ्लारिदाचें, अत्लांटिक् महासागर आणि मेक्सिकोचा उपसागर ह्यांच्या मध्ये आहेत; आणि आलियास्काचें, अमेरिक्काखंडाचे वायव्य कोनास आहे.

वेटें—लांगपेलंद, न्यूयार्कचे पूर्वेस आहे. अत्यूशियन वेटें आलियास्काचे नैर्ऋत्येस आहेत.

व्यापाराचे जिनस—कापूस, तंबाखू, धान्य आणि तांदूळ हे जिनस परमुलखास जातात. वरजिनिया येथील तंबाखू व जार्जिया व कारोलैना येथील कापूस व तांदूळ हे जिनस अति उत्तम अशी प्रसिद्धि आहे.

कालिफोर्निया व त्याचे जवळील संस्थानांत सोनें पुष्कळ सांपडतें. दगडी कोळसे, लोखंड व मातीचें तेल वगैरे जिनस पुष्कळ संस्थानांतून सांपडतात.

३. मेक्सिको.

मेक्सिकोच्या लोकसत्तात्मक राज्यांत २७ संस्थानें व दोन प्रांत आहेत. ह्या राज्याचे उत्तरेस युनैतेदस्तेत्स, पश्चिमेस पारिफिक महासागर, दक्षिणेस सेंट्रल अमेरिका आणि पूर्वेस मेक्सिकोचा उपसागर हीं आहेत.

शहरें—मुख्य राजधानीचें शहर मेक्सिको आहे. ह्याशिवाय

पूर्व किनाऱ्यावरील वेराक्रूज आणि तांणिको आणि पश्चिम किनाऱ्यावरील आकापलको हीं मोठीं शहरें आहेत.

पर्वत—राकी पर्वतांची ओळ युनैतेदस्तेत्समधून येऊन दक्षिणेकडे गेली आहे.

नद्या—रीओग्रांदेंदलनार्त ही मेक्सिकोच्या उत्तर सीमेवरून वाहत जाऊन मेक्सिकोच्या उपसागरास मिळाली आहे.

आखातें—पूर्वेस मेक्सिकोचें व पश्चिमेस कालिफोर्नियाचें, अशीं दोन आखातें आहेत.

द्वीपकल्पें—युकातानचें, मेक्सिकोचें आखात आणि कारिबियन समुद्र ह्यांच्या मध्ये आहेत. खालचा कालिफोर्निया, हें द्वीपकल्प कालिफोर्नियाचें आखात आणि पॅसिफिक महासागर ह्यांच्या मध्ये आहे.

व्यापाराचे जिनस—रुपें, तांबें, किरमिजी दाणा, नीळ, कातडी आणि महागनी वगैरे लांकडें हे आहेत.

संत्रल (मध्य) अमेरिका.

संत्रल अमेरिका मेक्सिकोच्या दक्षिणेस आहे. त्यांत पांच लोकसत्तात्मक संस्थानें व एक इंग्लिश लोकांचें संस्थान अशीं सहा संस्थानें आहेत. त्यांचीं नांवां:—

संस्थानें.	राजधान्या.
१ ग्वातिमाला.....	न्यूग्वातिमाला.
२ त्रिनिदाद व टोबॅगो.....	बेलिज.
३ हांदुरास.....	कोमायाग्वे.
४ सान्साल्वादोर.....	सान्साल्वादोर.
५ निकाराग्वे.....	मानाग्वे.
६ कास्तारिका.....	सानजोसी.

सरोवरें—निकाराग्वे हें मुख्य सरोवर आहे.

आखातें—हांदुरासचें आखात पूर्वेकडे आहे.

व्यापाराचे जिनस—नीळ, किरमिजी दाणा आणि वुंद हे आहेत.

५. लगत्याचीं वेटें.

पूर्वी सांगितलेल्या वेटांशिवाय उत्तर अमेरिकेचें लगत्यास पुष्कळ वेटें आहेत. त्यांत ग्रीनलंड, न्यूफौंदलंड, वेस्त इंदिया वेटें आणि बर्म्यूदा वेटें हीं मुख्य आहेत.

१. ग्रीनलंड—हें वेट अमेरिका खंडाच्या ईशान्य कोनास आहे. हें देनमार्कचें ताब्यांत आहे. ग्रीनलंड हा अमेरिका खंडाचाच भाग अशी पूर्वी समजूत होती, परंतु तें वेट आहे असा आतां निर्णय झाला आहे. बेहरिंगच्या सामुद्रधुनीपासून बाफीनचे उपसागरास जाण्यास जळमार्गाचा रस्ता खास आहे, परंतु तो नेहमीं बर्फानें बुजलेला असतो.

२. न्यूफौंदलंड—हें वेट कानदाचे राज्याचे पूर्वेस आहे. हें इंग्लिशांचे ताब्यांत आहे. ह्यांत सेन्तजॉन्स हें राजधानीचें शहर आहे. ह्या वेटाचे किनाऱ्यास भूशिरें पुष्कळ आहेत. त्यांत केपरेस हें मुख्य आहे. ह्या वेटाचे किनाऱ्यावर मासे धरण्याचें काम जसें चालतें तसें पृथ्वीमध्ये दुसरे कोठेंही चालत नाहीं.

३. वेस्त इंदिया वेटें—ह्या वेटांचे चार समुदाय आहेत. त्यांचीं नांवे—१ बाहामा वेटें, २ ग्रेतर आंतिलिस वेटें, ३ लेसर आंतिलीस (वान्याकडचीं) वेटें, आणि ४ लीवर्ड ऐलंड (वान्यासमोरचीं) वेटें.

बाहामा वेटें—हीं वेटें सुमारे ५०० असून इंग्लंडचे ताब्यांत आहेत. यांत ग्रेत बाहामा, न्यूप्राविदेन्स आणि सान्साल्वादोर मुख्य आहेत. येथील मुख्य शहर नासाऊ हें न्यूप्राविदेन्स वेटांत आहे.

ग्रेतर आंतिलीस वेटें—ह्यांत क्यूबा, जमेका, हैती ऊर्फ स्यान दोमिंगो आणि पोर्तोरीको हीं मोठीं आहेत. क्यूबा स्पेनच्या ताब्यांत आहे. त्याची राजधानी हवाना आहे. जमेका इंग्लंडचे ताब्यांत आहे. त्यांत किंग्स्टन हें मुख्य शहर आहे.

लेसर आंतिलिस ऊर्फ विंदवर्ड वेटें आणि लीवर्ड

ऐलंड बेटें—ह्या समुदायांपैकी बहुतेक बेटें, इंग्लंड, स्पेन आणि फ्रान्स ह्यांचे ताब्यांत आहेत. इंग्लंडचे ताब्यांतील त्रिनिदाद आणि वारबेदोज आणि फ्रान्सचे ताब्यांतील मार्टिनिक आणि ग्वादालूप हीं मुख्य आहेत.

व्यापाराचे जिनस—साखर, बुंद, तंबाखू, सुंठ, कापूस वगैरे जिनस वेस्तइंदिया बेटांतून बाहेर जातात.

४. बर्म्यूदा बेटें—हीं युनैटेडस्तेत्सच्या पूर्वेस अत्लांतिक महासागरांत आहेत. हीं सुमारे ३०० असून इंग्लंडचे ताब्यांत आहेत.
दक्षिण अमेरिका.

दक्षिण अमेरिका ही उत्तरेस मात्र सेंट्रल अमेरिकेशीं पानामा संयोगीभूमीनें जोडलेली आहे. बाकी सर्व वाजूनीं दक्षिण अमेरिकेस पाण्याचा वेढा आहे. तो असा—उत्तरेस कारिबियन समुद्र; पश्चिमेस पॅसिफिक महासागर, दक्षिणेस अन्तार्क्तिक महासागर आणि पूर्वेस अत्लांतिक महासागर.

दक्षिण अमेरिकेंत बारा देश आहेत, त्यांचीं नांवां.

१ कोलंबिया, २ वेनेजुएला, ३ इक्वेदोर, ४ गियाना, ५ ब्राजिल, ६ पेरू, ७ बोलिविया, ८ चिली, ९ आर्जेन्टैन कान्फेदरेशन, १० पाराग्वे, ११ युराग्वे आणि १२ पातागोनिया व दक्षिणेकडील बेटें.

समुद्र—कारिबियन समुद्र वेस्त इंदिया बेटें आणि दक्षिण-अमेरिका ह्यांच्या मध्यें आहे.

पर्वत—आंदिज पर्वतांची ओळ सेंट्रल अमेरिकेपासून दक्षिण अमेरिकेचे पश्चिम भागांतून थेट दक्षिण टोंकापर्यंत गेली आहे.

१. कोलंबिया.

कोलंबिया हें लोकसत्तात्मक राज्य आहे. त्याची राजधानी बोगोता आहे.

नद्या—मागदालिना ही आंदिज पर्वतांत उगम पावून कारिबियन समुद्रास मिळाली आहे.

आखातें आणि उपसागर—दरियनचें आखात कारिवियन समुद्रांत आहे व पानामाचा उपसागर पासिफिक महासागरांत आहे.

पानामाचे उपसागरावर पानामा शहर आहे. ह्या शहरापासून पानामा संयोगीभूमीचे दुसरे आंगास आस्पिनवाल शहरापर्यंत आगगाडीचा रस्ता केला आहे.

व्यापाराचे जिनस—कापूस, नीळ, रबर व एके प्रकारची औषधी साल, हे आहेत.

२. वेनेजुएला.

वेनेजुएला हें लोकसत्तात्मक राज्य आहे. त्याची राजधानी काराकास आहे.

नद्या—ओरिनोको ही प्रसिद्ध नदी अत्लांटिक महासागरास मिळाली आहे.

आखातें—वेनेजुएलाचें आखात कारिवियन समुद्रांत आहे.

सरोवरे—माराकेचो हें मुख्य सरोवर आहे.

ह्या देशांतून मुख्यत्वेकरून कापूस परमुलखास रवाना होतो.

३. इक्वेदोर.

इक्वेदोर हें लोकसत्तात्मक राज्य आहे. त्याची राजधानी क्वीतो आहे. पर्वत—कोतोपाक्सी आणि चिंबोराजो हे पर्वत आंदिज पर्वतांच्या ओळीत आहेत.

उपसागर—ग्वायाकिलचा उपसागर पासिफिक महासागरांत आहे.

व्यापाराचे जिनस—नारळ, रबर, व एक प्रकारची औषधी साल हे आहेत.

४. गियाना.

गियाना देशाचे तीन भाग आहेत, त्यांचीं नांवां—

१ ब्रिटिश गियाना. राजधानी. जार्जटौन.

२ डच गियाना. " पारामारिबो.

३ फ्रेंच गियाना. " कायेनी.

नद्या—एनेकेचो आणि सुरिनाम ह्या अत्लांटिक महासागरास मिळाल्या आहेत

व्यापाराचे जिन्नस—साखर, काकवी, दाहू, बुंद, मिरची, मसाल्याचे पदार्थ, कापूस औषधी द्रव्ये वगैरे आहेत.

५. ब्राजिल.

ब्राजिलच्या विस्तीर्ण लोकसत्तात्मकराज्यांत २१ संस्थाने आहेत. शहरें—मुख्य राजधानीचें शहर रिओदेजानैरो, हें मोठें बंदर आहे. बाहिया ऊर्फ सानसाल्वादोर हें बंदर आलसॅत्सवे नांवाच्या उपसागरांत आहे. रोसिफी ऊर्फ पेरनामबुको हें बंदर बाहियाचे उत्तरेस आहे.

नद्या—आमाजोन, नैल शिवाय करून पृथ्वींत सर्वांहून मोठी नदी, ही आंदिज पर्वतांत उगम पावून अत्लांतिक महासागरास मिळाली आहे. शिवाय तोकान्तिन्स आणि सानफ्रान्सिस्कोद्या मोठ्या नद्या आहेत.

भूशिरें—केपसंतरोक पूर्वेकडे आहे.

व्यापाराचे जिन्नस—कापूस, साखर, मौल्यवान धातु आणि रत्ने हे आहेत.

६. पेरू.

पेरू हें लोकसत्तात्मक राज्य आहे. त्याची राजधानी लीमा शहर आहे. कुथको ही पूर्वाचे राजांची राजधानी होती. कालाव हें लीमाचे उत्तरेस बंदर आहे.

पर्वत—आंदिज पर्वतांची ओळ ह्या देशांतून गेली आहे.

सरोवरे—तितिकाका हें सरोवर दक्षिण हद्दीवर आहे.

व्यापाराचे जिन्नस—सोरा, अलपाकाची लोकर, धातु, रत्ने, व ग्वानो* हे आहेत.

७ बोलिविया.

बोलिविया हें लोकसत्तात्मक राज्य आहे. त्याची राजधानी ओरुरो शहर आहे. शिवाय लापाज, आणि चुकीसाका हीं मोठीं शहरें आहेत. पोतोसी रुप्याच्या खार्णीकरितां प्रसिद्ध आहे.

पर्वत—सोराता आणि इलिमानी हीं आंदिज पर्वतांचे ओळींत उंच शिखरें आहेत.

* पेरू देशाचे पश्चिमेकडील वेडांत पक्ष्यांची शीट सांपडते तीम ग्वानो अणतात. ह्या शिडाचें शेतांकरितां उच्चम खत होतें.

सरोवर—तितिकाका हें सरोवर उत्तर हद्दीवर आहे.

व्यापाराचे जिनस—रुपें, तांबें, कथील, व दुसऱ्या धातु, नारळ, बुंद, अलकाकाची लोंकर, व एक प्रकारची औषधी साल, हे आहेत.

८. चिली.

चिली हें लोकसत्तात्मक राज्य आहे. त्याची राजधानी सांतिया-गोदेचिली आहे. वालपारैसो हें मुख्य बंदर आहे.

पर्वत—आंदिज पर्वतांची ओळ ह्या देशांतून गेली आहे.

बेटें—चिलोई आणि जुवानफरनानदीज हीं मुख्य बेटें आहेत.

व्यापाराचे जिनस—रुपें, तांबें, गडू, कापूस, आणि लोंकर हे आहेत.

९. आजँतैन कानफेदरेशन रुफं लाप्लाता.

ह्या लोकसत्तात्मक राज्याची राजधानी बुएनोस ऐरेस हें शहर रिओदेलाप्लाता खाडीचे दक्षिण अंगास आहे.

नद्या—पाराना ही रिओदेलाप्लाताचे खाडीस मिळते.

व्यापाराचे जिनस—कातडीं आणि चरबी हे आहेत.

१०. पाराग्वे.

पाराग्वे हें लोकसत्तात्मक राज्य आहे. त्याची राजधानी असन-शिअंन ही पाराग्वे नदीचे कांठी आहे.

नद्या—पाराग्वे आणि पाराना ह्या मुख्य नद्या आहेत. पाराग्वे ह्या देशाचे पश्चिम हद्दीवरून व पाराना पूर्वे आणि दक्षिण हद्दीवरून वाहत जाऊन नैऋत्य कोनावर त्यांचा संगम झाला आहे.

व्यापाराचे जिनस—चहा, तंबाखू आणि कातडीं हे आहेत.

११. युराग्वे.

युराग्वे हें लोकसत्तात्मक राज्य आहे. त्याची राजधानी मांतेवि-दियो हें रिओदेलाप्लाताचे मुखाजवळ आहे.

नद्या—युराग्वे ही ह्या देशाचे पश्चिम हद्दीवरून वाहत जाऊन रिओदेलाप्लाताचे खाडीस मिळाली आहे.

व्यापाराचे जिन्नस—कातडीं, चरबी, हाडें, आणि लोकर हे आहेत.

१२. पातागोनिया व दक्षिणेकडील बेटें.

पातागोनिया हा देश चिलीचे ताब्यांत आहे, परंतु तेथील लोक अगदीं अडाणी आहेत.

पातागोनियाचे दक्षिणेस पुष्कळ बेटें आहेत. त्यांत तेरादेलफुएगो, स्तातेन, फाकलंड बेटें आणि सौथ जार्जिया, हीं मुख्य आहेत. तेरादेलफुएगो नांवाचीं पुष्कळ बेटें आहेत.

हीं बेटें आणि पातागोनिया देशाचा दक्षिण किनारा ह्यांच्या मध्यें मागेलनची सामुद्रधुनी आहे. ह्या बेटांपैकीं अगदीं दक्षिणेकडील बेटावर फ्रेप हार्न म्हणून एक भूसिर आहे. तें अमेरिका खंडाचे अगदीं दक्षिणेकडचें टोंक होय. ह्या बेटाजवळ समुद्र फार तुफान असतो म्हणून लोक ह्या टोंकास वळसा घालून न जातां फारकडून मागेलनचे सामुद्रधुनीतून जातात.

फाकलंड बेटें इंग्लिशांचे ताब्यांत आहेत. परंतु त्यांत वस्ती फारशी नाहीं.

भाग ६.

ओशियानिया.

पासिफिक महासागरांत जीं असल्यात बेटें आहेत त्या सर्वांस मिळून ओशियानिया असें नांव आहे. ह्या बेटांचे चार भाग कल्पिले आहेत. ते असे.—१. मलायाशिया, २. आन्डालेशिया, ३. मैक्रोनेशिया आणि ४. पोलिनीशिया.

१. मलायाशिया.*

आशियाखंडाच्या आग्नेयी दिशेस पासिफिक महासागरांत जीं बेटें आहेत त्यांस मलायाशिया अथवा पूर्वेकडील द्वीपसमूह म्हणतात. मलायाशिया हा ओशियानियाचा वायव्येकडचा भाग आहे. त्यांत पांच मोठे समुदाय आहेत. त्यांचीं नांवां:—

* मलायी लोकांचीं बेटें.

समुदाय.

मुख्य बेटें.

- १ संदा बेटेंसुमात्रा आणि जावा.
- २ बोर्निओ बेटेंबोर्निओ.
- ३ सेलिबीज बेटें.....सेलिबीज.
- ४ मोलक्का ऊर्फ मसाल्याची बेटें...अंबोयना.
- ५ फिलिपिन बेटें.....लूजोन.

ह्या बेटांत मलायी लोकांची वस्ती फार आहे.

हीं बेटें फार सुगंधी आहेत. त्यांत मसाल्याचे पदार्थ, साखर, बुंद, नीळ, तांदूळ आणि तंबाखू ह्यांचे पुष्कळ पीक होतें.

१ संदाबेटें—सुमात्रा हें मलायाशियामध्ये अगदी पश्चिमकडचे बेट असून मलायाचे द्वीपकल्पाचे दक्षिणेस आहे. हें बेट आणि मलाया ह्यांचे मध्ये मलाक्काची सामुद्रधुनी आहे. या बेटाचे उत्तरेकडील व पूर्वेकडील प्रदेशांत तद्देशीय लोकांचीं कांहीं संस्थाने आहेत. त्यांत आचीन आणि सिआफ हीं संस्थाने प्रमुख आहेत; बाकी सर्व बेटें दक्ष लोकांचे ताब्यांत आहेत. पादांग आणि बेनकूलेन हीं त्यांचीं मुख्य शहरे आहेत.

जावा बेट सुमात्राचे दक्षिणेस असून त्या दोन बेटांमध्ये संदाची सामुद्रधुनी आहे. जावा हें दक्ष लोकांचे ताब्यांत आहे. त्याची राजधानी वाताविया शहर आहे. सुरबाया आणि समरंग हीं चांगलीं बंदरे आहेत.

ह्या समुदायापैकीं कांहीं लहान बेटांत पोर्तुगीज लोकांचीं ठाणीं आहेत.

२. बोर्निओ बेटें—यांत बोर्निओ हें सर्वांत मोठें बेट आहे. या बेटाचा बहुतेक भाग दक्ष लोकांच्या ताब्यांत आहे. ह्या बेटांतील सरावक प्रांत व बोर्निओ शहराचे उत्तरेकडील लाबुआन बेट हीं इंग्लिशांचे ताब्यांत आहेत. व्यांजरमासिन आणि पांतिआनक हीं मुख्य शहरे आहेत.

३. सेलिबीज बेटें—ह्यांत सेलिबीज हें सर्वांत मोठें बेट असून दक्ष लोकांचे ताब्यांत आहे. ह्यांत मेनादो आणि मक्कासर हीं मोठीं शहरे आहेत.

४. मोलका बेटें ऊर्फ मलायाचीं बेटें—ह्यांपैकीं बहुतेक बेटें दक्ष लोकांचे ताब्यांत आहेत. अंबोयना बेट ही व्यापाराची मुख्य जागा आहे.

५. फिलिपिन बेटें—मलायाशियामध्ये हीं अगदीं उत्तरेकडचीं बेटें आहेत. ह्यांपैकीं बहुतेक बेटें स्पेनच्या ताब्यांत आहेत. ह्यांमध्ये लूजोन हें मोठें बेट आहे. त्यांत मानिला हें मुख्य शहर आहे.

आखालेशिया.*

आखालेशिया हा ओशिनियाचा नैऋत्येकडचा भाग आहे. येथील मूळचे राहणारे लोक मलायो लोकांसारखे नसून काळ्या रंगाचे आहेत ह्यांन आखालेशियास मेलानेशिया असेंही ह्याणतात.

आखालेशियांत आखालिया, तासमानिया, न्यूजीलंड, न्यू फ्यालेदीनिया, न्यूहेब्रेदोज, फीजी बेटें, सालोमन बेटें, न्यू-त्रिन, न्यूअयर्लंड, न्यूगिनो व आणखी पुष्कळ बेटें आहेत. ह्यांतून पहिल्या तीन बेटांत इंग्लिश लोकांनी वसाहत केली आहे.

१. आखालिया—ह्या बेटाला पूर्वी न्यूहालंड ह्याणत असत. हें पृथ्वीमध्ये सर्वाहून मोठें आहे, ह्यांन त्याला महाद्वीपही ह्याणतात. त्याचें क्षेत्रफळ युरोपखंडाच्या $\frac{1}{2}$ क्षेत्रफळावरोबर आहे.

सामुद्रधुनिया—तारोसची सामुद्रधुनी आखालिया आणि न्यू-गिनो ह्यांच्यामध्ये आहे. वासची सामुद्रधुनी आखालिया आणि तासमानिया ह्यांच्या मध्ये आहे.

आखातें—कार्पेतारियाचें आखात उत्तरेस आहे. आखालियन वाइत हें मोठें आखात दक्षिणेस आहे.

समुद्र—आखालियाचा ईशान्य किनारा आणि सालोमन बेटें ह्यांच्या मधील समुद्रांत पोचळ्यांच्या किड्यांपासून झालेले खडक व बेटें आहेत ह्यांन त्यास पोचळ्यांचा (कारल) समुद्र ह्याणतात.

आखालिया इंग्लंड देशाचे ताब्यांत आहे. वसाहतीचे मानानें त्याचे पांच विभाग झाले आहेत, व ते राणोनें नेमलेल्या गवर्नरांचे ताब्यांत आहेत. त्यांचीं नांवां.—

विभाग.	राजधानी.
फ्रीन्सलॉन्ड	त्रिसवेन.
न्यूसौथवेल्स.	सिडनी.
विक्टोरिया	मेलबोर्न.
दक्षिण आस्त्रालिया	आदेलेड.
पश्चिम आस्त्रालिया	पर्थ.

ह्या वेदांत व्यापार मोठा चालतो. लॉकर, सोने, तांबे, कथील, शिसें, तेल, चरबी, कातडीं, कापूस, साखर, धान्य, वगैरे जिन्नस पर-मुलखास जातात.

२. तासमानिया—ह्या वेदास पूर्वा वान्दिमन्सलॉन्ड झणत असत. हें वेद इंग्लंडचे राणीनें नेमलेल्या गवरनराचे ताब्यांत आहे. ह्यांत होबर्तौन हें मुख्य शहर आहे.

लॉकर हा व्यापाराचा मुख्य जिन्नस आहे.

न्यूजीलंड वेदें—ह्या वेदांत इंग्लिश लोकांनीं वसाहत केली आहे. हीं वेदें आस्त्रालियाचे आग्नेयीस असून त्यांत दोन मोठीं व पुष्कळ लहान आहेत. नार्थ प्लेन्ड वेदांत वेलिंगतन हें राजधानीचें शहर आहे.

ह्या वेदांत लॉकर आणि सोने हे व्यापाराचे मुख्य जिन्नस आहेत.

न्यूजीलंड वेदांत मूळचे राहणारे लोकांची वस्ती मोठी आहे.

त्यांस माओरीज झणतात. माओरीज हे मलायी लोकांसारखे असून आस्त्रालेशियांतील इतर मूळचे लोकांपेक्षां सुधारलेले आहेत, ह्यांपैकी पुष्कळ लोक शेतकी व दुसरे धंदे करितात.

आस्त्रालेशियांतील दुसऱ्या वेदांविषयीं फारशी माहिती नाही. कांहीं वेदांतील लोक मिशनरी लोकांचे प्रयत्नानें सुधारलेले आहेत. परंतु बाकी सर्व वेदांतील लोक अगदीं अडाणी आहेत. न्यूकालेडोनिया, हें वेद फ्रेंचांचे ताब्यांत आहे. फीजी वेदें इंग्लिशांचे ताब्यांत आहेत. न्यूगिनी ऊर्फ पापुआ हें मोठें वेद असून त्याचा कांहीं भाग दक्ष लोकांचे ताब्यांत आहे. ह्या वेदांतून पर, मसाल्याचे पदार्थ, लांकूड वगैरे जिन्नस बाहेर जातात.

मैक्रोनेशिया.*

मैक्रोनेशिया हा ओशियानियाचा ईशान्यैकडचा भाग आहे.

* लहान वेदें.

त्यांत पासिफिक महासागरांतील लहान लहान बेटांचे पुष्कळ समुदाय येतात. पैकीं पांच मुख्य आहेत. त्याचीं नांवां.—

१ बोनिन बेटें, जपानचे दक्षिणेस आहेत.

२ लाद्रोन ऊर्फ मारियान बेटें, फिलिपिन बेटांचे पूर्वेस आहेत.

३ पेलू आणि कारोलैन बेटें, लाद्रोन बेटांचे दक्षिणेस आहेत.

४ मारशल बेटें, कारोलैन बेटांच्या पूर्वेस आहेत.

५ सांदविच बेटें—या समुदायापैकीं हावाई हें, मैक्रोनेशियांत सर्वांत मोठें बेट आहे. ओआहु बेटांत हीनोलुलु हें सांदविच बेटांत मुख्य शहर आहे.

मैक्रोनेशियांतील बेटांची हवा सुंदर व त्यांतील जमीन सुपीक आहे. लाद्रोन बेटें स्पेनच्या ताब्यांत आहेत. आणि तेथील लोक मुख्यत्वेन स्पानिश लोकांचे वंशज आहेत बाकी सर्व बेटांत मलायी लोकांची वस्ती आहे. हे लोक पूर्वी अगदीं अडाणी होते, परंतु युरोपियन व अमेरिकन लोकांचे सहवासानें ते दिवसेंदिवस सुधारत चालले आहेत. सांदविच बेटांतील राजानें ख्रिस्ती धर्म स्वीकारिला, हें पाहून त्या बेटांतील बहुतेक लोक ख्रिस्ती झाले आहेत.

पोलिनीशिया.*

पोलिनीशिया ऊर्फ सौथसी पेलंड बेटें. हा ओशियानियाचा आग्नेयीकडचा भाग आहे. पश्चिमेकडून प्रारंभ केला असतां पुढें लिहिलेले आठ समुदाय त्यांत येतात.—

१ फ्रेंचली बेटें.

५. आस्वाल बेटें.

२. सामोआ ऊर्फ नाविगेतर्स बेटें.

६. लो आर्किपेलागो

३. कूक्स बेटें.

७. मार्कीसा बेटें.

४. सोसैती बेटें.

८. ईस्तर बेटें.

या बेटांतील हवा सुंदर व जमीन सुपीक आहे. त्यांत बहुधा मलायी लोकांची वस्ती आहे. हे लोक पूर्वी अगदीं अडाणी होते, परंतु मिशन लोकांचे प्रयत्नानें ते हळू हळू सुधारत चालले आहेत. सोसैती बेटांपैकी ताहिती बेट फार सुंदर व सुपीक आहे. सोसैतीबेटें, मार्कीसा बेटें व लो आर्किपेलागोपैकीं कांहीं बेटें, हीं फ्रेंचांचे ताब्यांत आहेत.

* पुष्कळ अथवा असंख्यात बेटें.